

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

KJELD BJERKE · C.V. BRAMSNÆS · F. ZEUTHEN

REDAKTØR: CARL IVERSEN

*

1941

79. BIND · 2.-3. HEFTE

*

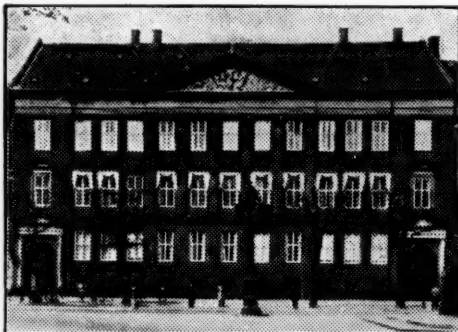
INDHOLD:

	Side
LANDBRUGETS PRODUKTIONSMULIGHEDER. Af <i>Johs. Petersen-Dalum</i>	73
GRÆSENSYTTTELÆRE ELLER VALGHANDLINGS- TEORI? Af <i>Erik Schmidt</i>	94
PRISUDVIKLING OG PRISPOLITIK. Af <i>Niels Lindberg</i>	112
SAMFUNDSVIDENSKAB, ETIK OG POLITIK. Af <i>Chr.</i> <i>Petersen</i>	145
RANDBEMÆRKNINGER TIL EN AKTUARDISPU- TATS. Af <i>F. Zeuthen</i>	164
BOGANMELDELSER (se Omslagets 3. Side)	170

GYLDENDALSKE BOGHADEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN · MCMXLI

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

AKTIEKAPITAL: KRONER 50.000.000,—
RESERVEFOND: KRONER 34.000.000,—

**Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.**

44 Filialer i København og Omegn - 53 Filialer i Provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og baandlagte Kapitaler modtages til Forvaltning. Reglement tilsendes paa Forlangende. (Telf. 6500, Lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i Opbevaringsdepot. (Gebyr 50 Øre aarligt af 1000 Kr. nom. Beløb. Min. 2 Kr.).

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

HUSLEJEINDBETALINGER modtages.

Alle Forespørgsler besvares omgaaende af vore Afdelinger og af vort Hovedkontor
Central 6500 Lokal 65.

Telegram-Adresse: LANDMANDSBANK

LANDBRUGETS PRODUKTIONSMULIGHEDER

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 25. MARTS 1941

AF JOHS. PETERSEN-DALUM

I Indledningen til Bogen »Danmark under den store Krig« af Departementschef Einer Cohn skrives der følgende: ».... vor Stilling, ikke blot militært, men ogsaa økonomisk, var saare udsat, fordi dansk Erhvervsliv mere end de fleste andre Landes er afhængig af, at Indførsel af Raa- og Hjælpestoffer til Landbrug og Industri og den til Betaling heraf fornødne Udførsel af forædlede Landbrugsprodukter i videst muligt Omfang opretholdes«.

Dette Uddrag er i al Korthed meget karakteriserende for vor Stilling under Verdenskrigen og er det i og for sig ogsaa under normale Forhold. Hele vort Erhvervsliv er til enhver Tid i højere Grad end i noget andet Land afhængig af, at Udførselen af forædlede Landbrugsprodukter i videst muligt Omfang opretholdes. Og naar det er rigtigt, saa skyldes det den Kendsgerning, at det bogstavelig talt eneste betydende Raastof, vi har, er Jorden og dens Afgrøder. Saa langt den overvejende Del af Industrien bygger paa Raastoffer, som maa hentes i Udlandet, og hele Industriens Velfærd afhænger af, i hvor stor Udstrækning dette overhovedet er muligt. (Det er hele Situationen i Øjeblikket det bedste Bevis for). Under normale Forhold er det muligt at dække Industriens Raastofbehov paa Basis af de Beløb, som Landbrugseksporten indbringer. Og det vil det altid være, naar blot der opretholdes en naturlig Balance mellem Industrierhvervenes og Landbrugserhvervets Udvikling og Landbrugets Krav til rentabel Produktion og dets Afsetningsmuligheder til enhver Tid respekteres. At paastaa, at dette har fundet Sted i Aarene ret forud for den nuværende Krigs Udbrud, turde være en mild Overdrivelse. De store Beskæftigelsesvanskeligheder, som uimodstaaeligt taarnede sig højere og højere op i disse Aar, havde inderst inde deres Rod i den simple Kendsgerning, at Forholdet mellem Industri og Landbrug udvik-

lede sig skævt. Den af enhver kendte Opgørelse over Landbrugets Gældsforhold viste klart, at Landbrugets Købeevne i disse Aar var ganske minimal. En meget stor Part af Landbefolkningen levede paa Eksistensminimum, hvilket ogsaa bevises derigennem, at Landbruget simpelthen maatte skyde en stor Del af Arbejdskraften fra sig i de daarligste Aar, hvilket atter resulterede i, at blot Forholdene et enkelt Aar var noget bedre, var det umuligt for Landbruget at faa Arbejdskraften tilbage. Var denne Udvikling, som den i det store og hele formede sig til Trods for stærk Modstand fra Landbrugets Side, fortsat, vilde det blot have været et Spørgsmaal om Tid, naar hele det økonomiske Grundlag for Erhvervslevet i Danmark var brudt sammen. Det maa være Grundloven i ethvert sundt Samfunds Økonomi i Lighed med enhver rationel Bedrift, at Erhvervsliv og Produktionsanlæg til enhver Tid er i Overensstemmelse med de naturlige Vilkaar.

Jeg fremfører *ikke* disse Synspunkter drevet af Selvretfærdighed eller af Bitterhed, men jeg gør det, fordi jeg tror, at Begivenhedernes Udvikling vil være i Stand til at faa alle, ogsaa uden for Landbruget, til at indse Rigtigheden deraf, og i det Haab, at man i Fremtiden, hvis der bliver Lejlighed dertil, vil undgaa de for hele Landet meget uheldige Følger af en skæv Opfattelse af disse Ting.

Det anføres ofte, at dog ikke alene Landbruget, men ogsaa Industrien bidrager til at fremskaffe Betalingsmidler over for Udlandet; dette kan dog kun gælde Eksportindustrien. Ligeledes fremføres det gerne, at Landbruget selv indfører for flere Hundrede Millioner Kroner Hjælpestoffer. Det er rigtigt; men det er ogsaa rigtigt, at Valuta til disse Varer, hovedsagelig Kunstgødning og Oliekager, bringer et mangedoblet Beløb hjem i Eksportværdi, som Industrien kan købe Raastoffer for. Kun ved Brugen af disse Importvarer kan Jorden bringes op paa sin fulde Ydeevne. Denne Import vil ganske selvfølgelig blive taget op i naturlig Udstrækning igen den Dag, det er muligt. Og bliver det ikke muligt, saa er det givet, at Landbrugseksporten ikke kan bringes op paa de tidligere Højder, hvilket atter vil betyde forringede Muligheder for Industriproduktionen til Hjemmemarkedet. I hvor høj Grad, det er muligt ved Omlægning af Driften at neutralisere dette Forhold, vil fremgaa af et senere Afsnit af mit Foredrag.

Nu vil jeg imidlertid gerne forhindre, at man skulde faa Indtryk af, at jeg er blind for Betydningen af Arbejdskraften som Produktionsfaktor.

Saaledes er f. Eks. ikke alene Jordens intensivere Udnyttelse Aarsag til, at det omtalte Indførselsbeløb til Landbrugets Hjælpesoffer forvandles til et flerdoblet Udførselsbeløb. En Del af dette er naturligvis Arbejdsløn. Arbejdskraften er en af Landets vigtigste Produktionsfaktorer, men af sekundær Art i Forhold til Jorden. Rigelig Arbejdskraft er kun et Aktiv for det Samfund, der forstaar at tilvejebringe Mulighederne for at gøre Brug af den. I modsat Fald vil et stort Fond af Arbejdskraft forvandles fra et frugtbringende Aktiv til et dødbringende Passiv. Og her er det alene Realiteter, det kommer an paa. Dette er Tidens Lære, at der er to Muligheder: at føre Raastofferne til Arbejdskraften eller Arbejdskraften til Raastofferne.

Som tidligere fremhævet er Landbrugseksporten en Betingelse for Industrierhvervene. Men det er ikke nok at udføre og faa Betaling derfor. Det er af afgørende Betydning at faa denne Betaling rigtig anvendt igen. En død Kapital er intet, absolut intet værd for et Land.

Jeg skal her straks vende mig til Øjeblikkets Vanskeligheder. Situationen er den, at til Trods for en stærkt formindsket Eksport er der ingen Vanskeligheder forbundet med at skaffe de nødvendige Betalingsmidler, idet vore Indkøbsmuligheder er meget stærkt begrænsede. Som Følge heraf opstaar en Situation, som under normale Tider vilde svare til, at Landbruget af en eller anden Grund var meget stærkt ekstensiveret. Befolkningens Behov kan vanskeligt dækkes i hvert Fald kun ved udstrakt Anvendelse af Surrogater, og hundrede Tusinder af Industrierbejdere kan ikke beskæftiges.

Det er naturligt, at Landbruget under disse Forhold er villigt til i saa vid Udstrækning, som det overhovedet er muligt, at bidrage til at afbøde Vanskeligheder. Om Viljen hertil bør der ikke herske Tvivl. Men Viljen alene er ikke nok. Evnerne maa vurderes, og Landbrugets egne forøgede Byrder tynger haardt.

Som Udtryk for Landbrugets Produktionsevne taget under eet kan bruges en Opgørelse af Høstudbyttet, saavel Korn som Grøntfoder og Roer, omregnet i Afgrødeenheder. En Afgrødeenhed er 100 Foderenheder lig Foderværdien i 100 kg Byg. Som Grundlag for alle Beregninger angaaende saavel Husdyr- som Planteproduktionens Tilrettelægning kan Gennemsnitstallet for Aarene 1934—38 tjene. Dette udgjorde 109.6 Millioner Afgrødeenheder. Sammenligner man dette Tal med tilsvarende for 50 Aar siden, viser det sig, at Høstudbyttet nu er ca. $2\frac{1}{2}$ Gang saa stort.

Af mere Interesse er det dog at sammenligne med Tiden omkring Verdenskrigens Udbrud, idet den Situation, Danmark i Dag staar i, har mange ydre Lighedspunkter med Forholdene under den sidste Del af forrige store Krig. Danmark havde dengang gennemsnitlig i Aarene 1914—16 en Høst, som svarede til ca. 65 Millioner Afgrødeenheder. Indførslen af Korn og Foderstoffer svarede til mellem 10 og 15 Millioner Afgrødeenheder, saaledes at der ialt stod ca. 80 Millioner A. E. til Raadighed. Hornkvægbestanden udgjorde i de samme Aar ca. 2.5 Millioner Stk., heraf var 1.3 Millioner Malkekøer. Den samlede Mælkeproduktion laa paa ca. 3500 Millioner kg.

Som Følge af den uindskrænkede Ubaadskrig, der blev gennemført fra Foraaret 1917, faldt Mængden af indført Korn og Oliekager meget stærkt, men helt afskaaret fra Tilførsler var Danmark dog kun i 1918. Denne Afspærring i Forbindelse med den meget ringe Høst i 1917 — 20 % under middel — medførte, at der Efteraaret 1917 kun var ca. 50 Millioner A. E. til Raadighed. Danmarks Hornkvægbestand faldt fra Februar 1917 til Februar 1918 med godt 12 % til 2.1 Millioner Stk. Bestanden af Malkekøer dog kun med 8 %; men da Nedskæringen ikke svarede til Nedgangen i den Mængde Foder, der stod til Raadighed, maatte Mælkeproduktionen falde uforholdsmæssigt, nemlig til under Halvdelen af, hvad den var i 1914. Svinebestanden var i 1918 0.6 Millioner mod 2.5 Millioner i 1914. Udførslen af Flæsk var i 1914 147 Millioner kg og i 1918 kun 3 Millioner kg. For Smør var de tilsvarende Tal henholdsvis 95 Millioner kg og 15 Millioner kg.

Paa Grund af det stærkt øgede Høstudbytte i Aarene siden Verdenskrigen vil den fuldstændige Afspærring for udenlandske Tilførsler ikke faa de samme katastrofale Følger nu som dengang, hvor Landbrugseksporten faktisk svandt ind til intet. Stigningen udgør for Kornhøstens Vedkommende ca. 48 %, medens Rodfrugt- og Græsmarksafgrøderne viser endnu større Fremgang. Derimod var den samlede aarlige Indførsel af Korn og Oliekager i Aarene 1934—38 kun lidt større end i 1914—15. Den forøgede Høst blev udnyttet derigennem, at Svinebestanden steg med 30 %, og Mælkeproduktionen med 50 %. (Aarsagen til den stærke Stigning i Mælkeproduktionen er dels en forøget Kvægbestand paa 30 %, dels højere Ydelse pr. Ko).

Den aarlige Indførsel af Korn var de senere Aar paa 660.000 Tons og af Oliekager paa 850.000 Tons, svarende til 6.5 og 8.5 Millioner Afgrødeenheder. Derigennem er den danske Høst af

proteinfattige Fodermidler blevet suppleret med ca. 300 Millioner kg Æggehvide eller omtrent 40 %, hvilket har muliggjort en aarlig Mælkeproduktion paa ca. 5400 Millioner kg og en Produktion paa godt 4 Millioner Stkr. Slagterisvin.

Indførsel af Foderstoffer er vi nu afskaaret fra. Som Følge heraf vil de Planteprodukter, der efter Høsten 1941 vil være til Raadighed, alene blive hjemmeavlede Produkter, og ved Beregningen af den samlede Mængde maa vi gaa ud fra de nævnte 109.6 Millioner A.E., idet vi forudsætter normale Høstforhold.

En anden Forudsætning for dette Tal er imidlertid ogsaa tilstrækkelig Gødskning. Den Staldgødning, der produceres i det sidste Aar, er betydelig mindre indholdsrig end sædvanlig, hvilket skyldes, at Indførslen af Foderstoffer er bortfaldet. Navnlig gør Udeblivelsen af Oliekager Staldgødningen kvælstoffattig. Hvis man vil opretholde normal Høst, vil det være nødvendigt at tilføre Jorden følgende Mængder af Kunstgødning ud over Normalforbruget:

140.000	Tons	Kvælstofgødning,
100.000	»	Superfosfat,
26.000	»	Kaligødning

eller ialt ca. 40 % udover Normalforbrug. Saa vidt man kan bedømme Situationen i Øjeblikket, vil det ikke være muligt at faa forøget Indførsel af Kvælstofgødning. For Superfosfatens Vedkommende kan man gaa ud fra, at al Indførsel praktisk taget er udelukket. Kun for Kaligødningens Vedkommende kan der regnes med øget Indførsel. Man maa derfor regne med en Nedgang paa 7 % eller 7.2 Millioner A.E. i Danmarks normale Høst.

Alt ialt vil der sandsynligvis kun være godt 100 Millioner A.E. til Raadighed i Aaret 1941—42 imod normalt 125—130 Millioner A. E.

Dyrkningen af Danmarks Jord skal først og fremmest sikre:

1. Befolkningens Forsyning med vegetabiliske Næringsmidler.
2. De nødvendige Mængder af Sædekorn og Markfrø.
3. Industriens Forsyning med vegetabiliske Raastoffer i den Udstrækning, dette maatte være muligt, og som det findes paa krævet.
4. Opretholdelse af den størst mulige Husdyrproduktion med det Formaal i første Række at forsyne Befolkningen med animalske Næringsmidler og dernæst skabe Mulighed for en Eksportproduktion til Bytte med nødvendige udenlandske Varer.

Hvad angaar Befolkningens Forsyning med vegetabiliske Næringsmidler maa man tage i Betragtning, at Behovet herfor er betydeligt større end under normale Forhold, idet de øjeblikkelige Forhold medfører, at en Del af Befolkningens Forbrug flyttes fra animalske til vegetabiliske Næringsmidler af den simple Grund, at de vegetabiliske Næringsmidler er billigere og produceres i større Mængde.

Tidligere blev der indført en Del Hvedemel eller Hvede til Formaling her i Landet foruden enkelte andre vegetabiliske Næringsmidler. I Øjeblikket skal den danske Planteproduktion ikke alene dække hele det normale Forbrug, men ogsaa det ekstraordinære, som opstaar paa Grund af den større Efterspørgsel.

Man kan gaa ud fra, at der til Befolkningens Forsyning medgaar:

Af Mel og Gryn 510.000 Tons,

af Spisekartofler 500.000 Tons.

Tilsammen svarende til ca. 6.5 Millioner A. E.

Under de nuværende Forhold bliver Befolkningens Ernæring let ensidig, og det vil derfor være af stor Betydning at faa avlet saa rigelige Mængder af Frugt og Grøntsager som muligt for at faa dækket Behovet for Vitaminer og Mineralstoffer. Der dyrkes i Almindelighed mindre Mængder Grøntsager, f. Eks. Gulerødder, Grønkaal o. l. direkte »i Marken«. Det vil sikkert være formaals-tjenligt i den kommende Tid at ofre yderligere Jord i Marken for at sikre de nødvendige Mængder Grøntsager til disse Formaal.

Posten: Forsyningen med Korn og Markfrø til Udsæd burde maaske egentlig have været nævnt allerførst; thi det er ganske nødvendigt at sørge for tilstrækkelige Mængder heraf.

Med Hensyn til Korn og Læggekartofler vil der kunne opstaa Vanskeligheder, saafremt den enkelte Landmand ikke er forsynlig eller maaske fristes meget stærkt af Kornmanglen til at fodre Saa-sæden op, men ellers ikke.

Danmark har igennem mange Aar haft en Frøavl, der inden for de fleste Arter dækkede Forbruget. Der er intet, der tyder paa, at der under de nuværende Forhold skulde være Vanskeligheder ved at videreføre denne Avl. Kun for ganske enkelte Frøarters Vedkommende finder der ingen Avl Sted her i Landet. Det er desværre netop Tilfældet med forskellige Bælgsædarter, herunder Lucerne, som navnlig har meget stor Betydning for at dække Proteinmangelen, fordi de er nogle af de bedste Producenter af Protein. Det er derfor nødvendigt, at man sætter alt ind paa at sikre Indførsel af dette Frø, saa vidt Forholdene tillader det.

Det tredie Punkt er det meget paatrængende Spørgsmaal om, indenfor hvilke Omraader og i hvor stor Udstrækning det danske Landbrug under den nuværende Situation i højere Grad end hidtil kan forsyne Industrien med Raastoffer.

Under normale Forhold har Landbruget paa en Række Omraader forsynet Industrien med vegetabiliske Raastoffer, saaledes Sukkerroer til Sukker og Sprit, Kartoffler til Mel og Sprit og Korn til Øl.

Der har i Gennemsnit af Aarene 1934—38 været dyrket Sukkerroer til Fabrik paa 41.000 ha, hvilket er ca. $1\frac{1}{2}$ % af Arealet indenfor Omdriftens 2.7 Millioner ha. Det indenlandske Forbrug er paa 187.2 Millioner kg, Produktionen er ialt 191.4 Millioner kg, hvoraf der er udført 16.0 Millioner kg. Til Gengæld er der indført 13.7 Millioner kg, saaledes at den reelle normale Overskudsudførsel er paa 2.3 Millioner kg.

Under de nuværende Forhold er Sukker et fortrinligt Betalingsmiddel for Varer fra de andre nordiske Lande, der har et udækket Behov af Sukker. Det er betydeligt mere, end vi kan afse ved Hjælp af Rationeringen. Der er saaledes en Del, der taler for at foretage en Udvidelse af Arealerne med Sukkerroer til Fabriksbrug. Der er heller ingen Tvivl om, at dette rent driftsmæssigt tiltaler Landmanden; thi saavel Affaldet som Bladene repræsenterer en betydelig Foderværdi, og Sukkerroer i Omdriften er en Vinding i Sædskiftet med Hensyn til at holde Jorden ren.

Det er ikke i Øjeblikket muligt at fastslaa Størrelsen af den fremtidige Sukkerproduktion; men der kan uden Skade regnes med en Levering paa Fabrik paa 20 % over det normale. Da Gødskningen bliver ringere, kan Udvidelsen af Arealet anslaaes til 25 %, hvilket vil sige, at de 41.000 ha forøges til godt 51.000 ha, hvilket der nok skulde være Frø til.

Siden 1933, hvor den særlige Kartoffelmelsordning blev gennemført, har Danmark dækket sit Forbrug af Kartoffelmel gennem egen Avl, og i de sidste Par Aar har der ligeledes været fremstillet Kartoffelsagogrryn. Forbruget af Kartoffler til disse Formaal har gennemsnitligt været 60.000 Tons; men Forbruget har de senere Aar været stigende, saa det vil være klogest at regne med et Behov af 70.000 Tons. Dertil kommer Spritfabrikkernes Forbrug, der har været paa godt 30.000 Tons aarligt og menes at kunne ligge nogenlunde fast, saafremt vi ikke skal til at producere Motorsprit, saaledes at det samlede Forbrug af Kartoffler til Industrien skulde

blive paa omkring 100.000 Tons. Hverken areal- eller dyrkningsmæssige Forhold skulde være en Hindring for dette.

Sprittfabrikkerne har foruden Kartofler hidtil anvendt en Del Melasse, Majs, Byg og Hvede.

Bryggeriernes Forbrug af Byg til Ølfabrikation har de senere Aar ligget paa ca. 30.000 Tons om Aaret plus en Del Majs, Ris og Sukker, hvilket sidste der formentlig maa gives Afkald paa. Tildelingen af Korn til Øl vil i 1940—41 sandsynligvis komme til at ligge noget under det sædvanlige Forbrug, hvilket der ikke er noget at sige til, tværtimod. Selv om Bryggerierne skulde komme til at indskrænke Produktionen lidt, klarer de sig nok igennem Vanskelighederne. I hvert Fald har Kornpriserne ikke de foregaaende Aar været en Hindring for Konsolidering.

Det paakrævede Areal til Fremskaffelse af de her nævnte Raastoffer vil løseligt anslaaet ligge mellem 60 og 70.000 ha. Det er Afgrøder, hvis Avl i enhver Henseende er velkendt af Landbruget. De er indgaaet i Driften i et Omfang, der tillader en gennemført Tilpasning til Jordbunds-, Gødsknings- og Arbejdsforhold i den enkelte Bedrift, og da de har bestaaet Rentabilitetsprøven i Tider med normale Indførselsforhold, kan de i enhver Henseende betragtes som Afgrøder, som Industrien kan betragte som varige Raastofkilder.

En anden Ting er Dyrkning af de saakaldte egentlige Industriplanter. Hele dette Spørgsmaal er for Tiden bragt meget stærkt i Forgrunden i den offentlige Diskussion om Landbrugets Driftsomlægninger, ja, fra visse Sider bliver det endogsaa fremstillet som et for Samfundet saa vigtigt Problem, at det overskygger alt andet. Jeg skal ikke nægte det den Betydning, som det reelt har med Hensyn til at afhjælpe visse Varemangler og skaffe Beskæftigelse til en Del Industriarbejdere. Set med nøgternt Blik fra Landbrugets Side indtager Problemet en meget beskeden Plads, hvilket de Arealstørrelser, der reelt kan blive Tale om, tydeligt viser for enhver, der kender lidt til Landbrug. Ikke desto mindre er naturligvis hele Spørgsmaalet taget op til lige saa grundig Behandling som ethvert andet.

Under normale Forhold indfører Danmark Hovedparten af sit Forbrug af vegetabiliske Olier og Spindstoffer, Garn og Metervarer fra Udlandet. Det aarlige Forbrug af vegetabiliske Olier kan anslaaes til ca. 70.000 Tons til Fremstilling af Næringsmidler og ca. 20.000 Tons til teknisk Brug, ialt ca. 90.000 Tons, som hovedsagelig blev fremstillet her i Landet af indkøbt olieholdigt Frø. I 1938

havde Indførslen af de vigtigste, vegetabiliske Spindstoffer, Garn og Metervarer, en Værdi af 85 Millioner Kroner.

Efter Beregning, foretaget af Forstander Lunden, Lyngby Forsøgsstation, skal der dyrkes Olieplanter paa 200—300.000 ha for at dække det normale Forbrug af vegetabiliske Olier, Spindhør og Hamp paa et Areal paa ca. 60.000 ha for at dække det normale Forbrug af Raavarer, Garn, Traad og Metervarer af Hør, Bomuld, Hamp og andre grove Spindstoffer.

Det er formentlig disse Arealstørrelser, der spørger i mangel Hjerne.

Før den 9. April kunde den danske Industri skaffe sig Hovedparten af disse Raastoffer fra oversøiske Lande billigere, end vi selv kunde fremstille dem. Man foretrak derfor at benytte en Del af den Valuta, der blev hjembragt her til Landet, til Indkøb af disse Raastoffer i Stedet for at iværksætte en dyrere Hjemmeproduktion.

Dyrkningen af disse Raastoffer maatte under de for Landbruget givne Vilkaar medføre en væsentlig Fordyrelse, som Samfundet ikke kunde være interesseret i ud fra den Betragtning, at man ikke kunde konkurrere med de Lande, hvor de givne Produktionsforhold var gunstigere end i Danmark. Her er de dyrkningsmæssige Muligheder af en saadan Art, at der kunde bringes langt større Værdier ud af Jorden ved at benytte den til de for vort Klima egnede Foderafgrøder og omsætte disse gennem et rationelt Husdyrhold.

Alligevel blev Spørgsmaalet om at gaa i Gang med en udvidet Dyrkning af disse Industriplanter rejst af Landbruget selv allerede i Slutningen af 1939, da Tilførselsvanskelighederne begyndte at melde sig. Der blev i Vinterens Løb planlagt Oprettelse af flere Skætterier, og der blev til disse tegnet ialt 2200 ha, heraf 1400 ha med irske Stammer, der decideret er Spindhør, og ca. 800 ha med den frørige Spindsort »Concurrent«. Med Hensyn til Dyrkningen af Oliehør var Interessen ikke særlig stor paa det paagældende Tidspunkt, hvor vi endnu kunde faa en Del Raastoffer fra Udlandet. Dog tilrettelagde Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger allerede i Efteraaret 1939 en Tegning af ca. 500 ha med Oliehør.

Begivenhederne omkring den 9. April medførte, at Spørgsmaalet om Dyrkning af Oliehør atter blev taget op. Men paa Grund af det sene Tidspunkt blev der i 1940 kun gennemført en Dyrkning af Oliehør paa ca. 2700 ha.

Arealerne med Oliehør blev tilsaaet sent, og de daarlige Vækst- og Høstforhold har desuden medført, at Udbyttet har været relativt lavt, dog stærkt varierende fra Avler til Avler. Foruden et lavt Høstudbytte maa man for Frøets Vedkommende regne med ringe Holdbarhed paa Grund af et relativt højt Vandindhold og mindre god Spireevne.

Den 5. December 1940 afgav det nedsatte Udvalg for Industriplanter en Redegørelse til Landbrugsraadet om Dyrkningen af Industriplanter.

Det blev her fastslaaet, at der ikke i Foraaret 1941 kunde gennemføres en Dyrkning af Spindhør eller Oliehør, som blot tilnærmelsesvis kunde dække Danmarks Forbrug af vegetabiliske Olier og Spindstoffer. Samtidig gjorde Udvalget opmærksom paa Nødvendigheden af, at der blev sat ind paa at udnytte de Muligheder, der forelaa. Imidlertid er der en Del Forhold, der nøje maa tages i Betragtning, før man gaar fuldt og helt ind for at udvide Avlen af disse Industriplanter stærkt. — Anser man det for ønskeligt eller paakrævet at udvide Avlen med Spindhør saa stærkt, at vi bliver helt eller tilnærmelsesvis selvforsynende med Spindstoffer, skal der bindes saa store Kapitaler i nye industrielle Anlæg, at det vil blive nødvendigt at gennemføre visse Garantiforanstaltninger. De bestaaende og de hidtil planlagte Skætterier vil kunne behandle Avlen fra et Areal paa 5—6000 ha. Der skulde derefter være Udsæd til yderligere 1—2000 ha, men Oprettelsen af et Skætteri, svarende til 4—500 ha, koster i Dag ca. 400.000 Kroner eller 1000 Kroner pr. ha. Det vil i Virkeligheden sige, at de Jorder, der paatænkes anvendt til Spindhør, fordyres med 1000 Kroner pr. ha, saafremt Landmændene selv og alene skulde paatage sig Oprettelsen af Skætterier. Og selv om det gennem visse Statsgarantier blev muligt for det Antal Skætterier, Regeringen maatte anse for hensigtsmæssigt, at afskrive Anlægskapitalen over en Aarrække, saa vil Problemet med Afskrivning af et eventuelt, men højst sandsynligt Konjunkturtab lige fuldt bestaa. Oprettelsen af Skætterier bør derfor ikke forceres videre end der fra Regeringens Side er Mulighed for eller Vilje til at opretholde Hør dyrkning paa længere Sigt her i Landet.

For Oliehørrens Vedkommende har man søgt at sikre de Partier af Frø af Avlen 1940, som er nogenlunde egnet til Udsæd. Det er ikke her nødvendigt at garantere Afsætningen af mere end et Aars Høst paa Hjemmemarkedet, idet der i Forvejen er et tilstrækkeligt stort Fabrik- og Maskinanlæg til at presse Oliefrøene.

Ud over, hvad der her er nævnt, er det af afgørende Betydning at faa Indtjeningsmulighederne ved Dyrkningen fastlagt, saa den enkelte Landmand kan tage Stilling til Sagen. Ganske vist har Kendskabet til Hør dyrkning saa smaat vundet Udbredelse de sidste Aar, men det store Flertal af Landmænd er ukendt dermed, og det koster altid Lærepenge at tage en ny Produktion op. Endvidere er der visse driftsmæssige Vanskeligheder forbundet med Hør. Spindhørren skal helst placeres efter Roer, idet der af Hensyn til flere Ting ikke maa være Ukrudt deri. Det vil sige, at den helst skal ind i Stedet for Korn, og man kan sige sig selv, at det kan ikke lade sig gøre i Øjeblikket. Oliehørren maa heller ikke fortrænge Kornet, og Græsmarkerne kan absolut ikke nedskæres paa et Tidspunkt, hvor det for Kvægholdet betyder mere end noget andet at avle betydelig større Mængder Hø end sædvanligt. Det vil sige, at der bliver kun Plads til Oliehørren i Roemarkerne. For det første vil det heller ikke være heldigt at nedskære Roearaet af visse Grunde, der bliver givet nærmere Omtale senere, og for det andet vil man kunne forstaa Vanskelighederne ved at erstatte den Afgrøde, der betyder mere end nogen anden for Markernes Renholdelse — nemlig Roerne — med en Afgrøde, der mere end nogen anden forurener Jorden.

Den 12. December 1940 blev der nedsat to nye Udvalg, der skulde arbejde særskilt med henholdsvis Spind- og Oliehør.

Udvalget vedrørende Oliehørren fastslog, at der for 1941 er Udsæd til ca. 4000 ha med Oliehør, medens der for Sennepens Vedkommende er Udsæd til de Arealer, der kan tegnes. Endvidere er der udarbejdet Formularer til Standardkontrakter for henholdsvis Oliehør og Sennep. Baade for Oliehør og Sennep fastsættes Afregningen til Dyrkerne saaledes, at der for Frøet af en bestemt Standardkvalitet betales $3\frac{1}{2}$ Gang Bygprisen. I Kontrakterne er der desuden udformet nærmere Betingelser for Tilbageleveringen til Dyrkerne af de pressede Hør- og Sennepskager. Disse Kager er naturligvis et vigtigt Moment for at tilskynde Folk til at avle Oliehør og Sennep, men Prisen for Kagerne er høj.

Disse Betingelser er Oliemøllerne gaaet ind paa, dog med den udtrykkelige Forudsætning, at Staten giver de i Oliehør dyrkningen interesserede Oliefabrikker Eneret paa Importen af Hørfrø, Linolie og Fernis eller Erstatningsprodukter for disse, indtil Risikomomentet for Oliemøllerne er bortfaldet. Ogsaa for Tegningen af Sennepsarealer kræves lignende Garantier.

Udvalget vedrørende Spindplanter regner med, at der efter de

foreliggende Oplysninger vil være Frø til Udsæd til ca. 7000 ha med Spindhør.

Prisen bør mindst svare til, at Avlerne opnaar en gennemsnitlig Nettoindtægt (efter Dækning af Ekstraudgifterne ved Dyrkning af Spindhør) pr. ha, der ligger $33\frac{1}{3}\%$ højere end Indtægten af en Bygafgrøde. (Prisen for afleveringspligtigt Korn, eventuelt Børs-noteringen).

Bliver der imidlertid i den nye Kornordning ikke Lempelser i Afleveringspligten for Korn for de med Spindhør dyrkede Arealer, maa Spindhørrens Overpris i Forhold til Byg forhøjes i Tilfælde af, at Prisforholdet mellem afleveringspligtigt Korn og Frihandelskorn ændres væsentligt.

Dette Udbytteforhold bør ogsaa gælde for Afregningen for Høsten 1940, idet den endelige Afregning ikke er sket endnu og derfor har afgørende Indflydelse paa Tegning af Arealer til Høst 1941.

Til Priserne paa saavel Oliehør som Spindhør er at sige, at de ingenlunde er fastsat for højt, hvis man skal forvente udvidet Dyrkning. Oliehørren giver højst $\frac{1}{3}$, undertiden kun $\frac{1}{4}$ af Bygudbyttet. For begge Sorters Vedkommende gælder det, at hvis man avler Byg i Stedet for og omsætter dette gennem Husdyrholdet, saa vil der med de nuværende Prisforhold for Husdyrprodukter og afleveringspligtigt Korn kun i ganske enkelte Tilfælde være noget ekstra tjent ved Hørren,, selv om det kontante Nettoudbytte virkelig lægges $\frac{1}{3}$ over det, der svarer til Byggens Afleveringspris.

Til Hampen, der er en Kortdagsplante, egner vort Klima sig ikke godt, men den kan dog dyrkes paa Mosearealer og Dyndjord, hvor den ogsaa godt kan gøre lidt Gavn ved at kvæle en Del Ukrudt. Vi har Brug for den til Rebslagerier, Tovværk og Selvbindergarn.

Der er Vanskeligheder ved Dyrkningen af Raps, navnlig Krydsningsfare, men den indeholder 35 % Fedt, hvoraf der kan fremstilles Smøreolier, saa der kan nok være Grund til at anvende den Smule Udsæd, der findes.

Sennep er mere en Krydderplante, som Arealerne de senere Aar er udvidet med, men den kan udmærket anvendes til Oliepresning, hvorved der kan udvindes godt 20 % Olie. Vi har Udsæd nok til ret store Arealer. Prisen kan, hvis den udarbejdede Standardkontrakt gennemføres, regnes at blive $3\frac{1}{2}$ Gang Bygprisen, og Kagerne kan faas tilbage paa visse nærmere fastsatte Betingelser (50 % af Frøprisen, Oliefrøkager 55 % af Frøprisen).

Valmuen kan ogsaa anvendes. Der er fremkommet Arter med lukkede Kapsler, saa Frøet ikke spildes. Den har et særligt højt

Olieindhold, 40—50 %, og den giver en fin Olie og mest Olie pr. ha. Det er ikke store Arealer, vi kan have med den, men Landbrugets Opmærksomhed er rettet ogsaa mod den.

Det fremføres ofte, at navnlig i Husmandsbruget er der gode Betingelser og store Fortjenstmuligheder ved at dyrke en eller flere af de her nævnte Industriplanter, maaske ogsaa Tobak, som jeg dog ikke her skal komme nærmere ind paa. I de smaa Landbrug skal man leve af Arbejdsfortjenesten, og derfor kan det ogsaa være rigtigt, at disse Afgrøder, der er meget arbejdskrævende, naar de dyrkes paa ganske smaa Arealer, og hvor der udelukkende anvendes Haandkraft, netop egner sig til Landbrug. Dog vel at mærke: kun hvis Produktionen er i Stand til at dække disse i Virkeligheden uhyre Arbejdsomkostninger. Ruskning af en Skæppe Land Spindhør er en Dags Arbejde for en Mand; men en god Ruskemaskine kan gøre 40 Mands Arbejde. Det er Gang paa Gang fremhævet af Sagkundskaben paa disse Omraader, at netop disse Afgrøder, Spindhør, Hamp, Tobak, Valmue o. s. v. kræver Dyrkning paa store Arealer for at blive rentabel og konkurrencedygtig med Udlandet.

Det fjerde og sidste Punkt er Opretholdelse af den størst mulige Husdyrproduktion med det Formaal i første Række at forsyne Befolkningen med animalske Næringsmidler og dernæst at skabe Mulighed for en Eksportproduktion til Bytte med nødvendige udenlandske Varer.

Jeg skal ikke opholde mig længe ved Betydningen af hele dette Spørgsmaal; thi den er saa indlysende, at enhver ganske umiddelbart har Forstaaelsen deraf. Befolkningens Forsyning med animalske Fødevarer er et Krav, der i enhver Henseende maa respekteres. Dog er det muligt at indrømme Berettigelsen af, at Forbruget af disse Varer i nogen Grad erstattes med et større Forbrug af vegetabiliske Levnedsmidler. Denne Udvikling er allerede naturligt paabegyndt og letter i nogen Grad Landbruget derigennem, at Produktionen af Plantenæringsstoffer direkte til Menneskeføde lægger Beslag paa mindre Arealer end Produktion af forædlede Husdyrprodukter, idet Husdyrenes Vedligeholdelsesfoder spares. Denne Lettelse er dog ret beskeden i Forhold til det samlede Forbrug. Leverancen af Mælk, Smør, Ost, Kød og Flæsk til Hjemmemarkedet maa i hvert Fald tilnærmelsesvis opretholdes.

Betydningen — eller rettere sagt Nødvendigheden — af i Øjeblikket at opretholde en saa stor Eksportproduktion som muligt,

skal jeg undlade at beskæftige mig med, fordi dette ikke egner sig til offentlig Omtale.

Som Grundlag for en Tilrettelægning af Produktionen af Foder maa bruges de Redegørelser over Landbrugsproduktionens Tilrettelægning, som fremkom i Efteraaret 1940 og i Foraaret 1941 fra det Udvalg, der nedsattes af Landbrugsraadet straks efter 9. April.

For at komme til et Skøn over, hvor stort Husdyrhold, der kunde opretholdes, maatte man gaa ud fra en anslaaet Størrelse af Høsten 1940 og fra den samlede Planteproduktion trække først Forbruget udenfor Landbruget. Dette er Befolkningens Forsyning med Korn, Kartofler og Sukker og Forbruget af Foder til Heste uden for Landbruget, anslaaet at ville vokse til 40.000 Stkr. For det andet maatte man regne med Forbruget til Udsæd. Tilbage blev ca. 88 Millioner Afgrødeenheder + Affaldsprodukterne fra Mejeribruget, Skummetmælk og Valle. Paa Grundlag heraf blev det undersøgt og angivet, hvorledes denne Fodermængde mest rationelt burde udnyttes, det vil sige i hvilket Forhold de forskellige Husdyrgrupper skulde nedskæres.

Man maatte i Henhold hertil regne med at opretholde:

- 1) normal Hestebestand,
- 2) en Svinebestand, svarende til en Produktion af 2.000.000 Slagterisvin,
- 3) en Fjerkræbestand svarende til 7.000.000 Aarshøner og
- 4) normal Faarebestand.

Hestebestanden kan ikke formindskes, navnlig i en Tid, hvor Landbruget saavel som andre Erhverv i høj Grad savner Brændselsolie. Faarebestanden maa heller ikke nedskæres, den burde snarere forøges af Hensyn til Uldsituationen.

Man var endvidere klar over, at Svine- og Fjerkræbestanden vilde blive skaaret betydelig stærkere ned end Kvægbestanden, idet disse to Grupper hurtigst og billigst igen kan bringes op paa normal Størrelse. Man har regnet med som mest formaalstjenligt — for at komme i Overensstemmelse med Foderbeholdningerne — at nedskære Ungkvægbestanden med 22—23 % og Malkekøerne med et Sted mellem 6.5 og 12.5 %.

Hele dette Spørgsmaal om Nedskaeringens Størrelse maa naturligvis i Praksis overlades til den enkelte Landmands Skøn over Foderbeholdningerne paa Gaarden og forskellige andre Forhold. Det har vist sig, at medens de anslaaede Retningslinier er fulgt for Svinenes og Hønsenes Vedkommende, saa har Landmændene holdt igen med Hensyn til at reducere Kvægbestanden. Dette maa

ingenlunde ses som et Udslag af Stædighed eller Egenraadighed, hvad man nu vil kalde det. Det hænger sammen med hele Kvægholdets fundamentale Betydning i et Landbrug, en Betydning, som det maaske er vanskeligt for Ikke-Landmænd at erkende fuldt ud, og som jeg derfor skal forsøge i Korthed at redegøre for.

Naar man sammenligner Brug af forskellige Driftstyper, hvilket er gjort i Landøkonomisk Driftsbureaus Beretning, falder det stærkt i Øjnene, at Brug med stort Kvæghold i Forhold til Arealet gennemgaaende viser størst Afkastningsevne. Jeg gaar ud fra Gennemsnitstal af Aarene 1929 til 1938. Der er skelnet mellem Ejendomme med stort, middelstort og lille Kvæghold, svarende til 1 Ko pr. 2.2 Tdr. Ld., 1 Ko pr. 3 Tdr. Ld. og 1 Ko pr. 4.4 Tdr. Ld. (+ tilsvarende Opdræt). I Brugene med det store Kvæghold var der et Bruttoudbytte paa Kr. 716 pr. ha, i Brugene med de smaa Besætninger kun Kr. 456 pr. ha. Nu er Driftsomkostningerne selvfølgelig ogsaa betydeligt større i de første, men Slutresultatet bliver dog et Nettoudbytte paa henholdsvis 83 og 45 Kroner pr. ha, svarende til en Forrentningsprocent paa 3.4 og 2.2. En anden Driftstype, nemlig Gaarde med meget Frø og andre Handelsafgrøder, f. Eks. Sukkerroer, ligger dog bedre end de store Kvægholdsgaarde, idet Forrentningsprocenten her i de samme Aar var 3.6.

I store Træk maa det altsaa siges, at Priserne for Kvægbrugets Produkter har været for lave til at sikre disse Brug tilfredsstillende Rentabilitet i Sammenligning med Brugene med Handelsafgrøder. Men til Trods for de lave Priser paa Kvægprodukter har man alligevel haft de gunstigste Slutresultater af store Besætninger i Forhold til Arealet plus den dertil hørende alsidige Planteproduktion. Det kan se lidt mærkeligt ud. Forklaringen maa søges i flere Ting. Blandt andet er Grovfoderarealerne bedre udnyttet i den første Gruppe. Endvidere er det samlede Grovfoderareal her større i Forhold til Kornarealet. Naar man erindrer, at der paa en ha kan avles omkring dobbelt saa mange Foderenheder i Roer — og navnlig i de tørstofrige — som i Korn — efter Regnskaberne i Gennemsnit af de sidste 5 Aar: 6089 F.E. mod 3445 F.E. — saa har vi ogsaa her en Del af Forklaringen. Hertil kommer Staldgødningens grundlæggende Betydning og dette, at en alsidig Drift, hvor bredbladede, dybtgaaende Afgrøder veksler regelmæssigt med de smalbladede, men overfladisk voksende, giver langt de bedste Sædskifteforhold og Hvile for Jorden.

For de mindre Landbrug maa der endvidere regnes med endnu et væsentligt Forhold. I Regnskabet er der en Post, der hedder

Udgifter til Arbejds løn. Nu har det en vis Betydning, om en saadan bogført Udgift er Penge, der gaar ud af Bedriften, eller det er Penge, Ejeren beholder. Selv om Regnskabet ikke skelner derimellem, tror jeg dog nok, at Ejeren gør det. I de mindre Brug er Udgifterne til Arbejds løn i Hovedsagen bogført Vederlag for Familiens Arbejde og forbliver i Mandens Tegnebog.

Arbejds løn + Driftsleder løn udregnet pr. ha er for Roer og Græs plus dertil hørende Kvæghold rundt regnet Kr. 300, for 1 ha med Korn kun Kr. 100.

Det er i Virkeligheden en afgørende Kendsgerning for, at de mindre Brugs Eksistensmuligheder staar og falder med Opretholdelse af et stort Kvæghold. (Hvis man vil hjælpe de mindre Brug, maa man hellere sætte noget ind for, at de kan bevare et stort Husdyrhold end at forsøge — til Skade for dette — at indføre saadanne Produktioner, som kun kan gøres rentable ved Statsindgreb).

Naar dertil kommer, at det tager samfulde 3 Aar fra den Dag, en Ko føres til Tyren, til den Dag, da en eventuel Kviekalv kan sættes ind i Besætningen som Mælkeproducent, saa bør man vist alt ialt forstaa, hvor tvingende Grunde, der maa være til Stede, før Besætningerne reduceres stærkt over en lav Sko.

For Samfundet vil det ogsaa have den største Betydning, at Landbruget staar med et mindst muligt svækket Produktionsapparat den Dag, de normale Tider oprinder igen. I Almindelighed omsætter Kvæget $\frac{2}{3}$ af det samlede Høstudbytte, og dette Foder repræsenterer en Værdi, der er rundt regnet dobbelt saa stor som Danmarks normale Import af Kul, Koks, Cinders, samtlige Metaller, Benzin, Olie, kort sagt alle de mest uundværlige Raastoffer, der indføres.

Man kan regne med, at ialt benyttes 88 % af Landbrugsarealet til Dyrkning af Foderafgrøder til hele Husdyrbestanden, medens de resterende 12 % bruges til Dyrkning af Planter til andre Formaal. Det har navnlig Interesse at se, hvorledes Beholdningerne af Æggehvide eller fordøjeligt Renprotein stiller sig i Forholdet til det normale Krav. Dyrene stiller bestemte Minimumskrav til Æggehvide saavel til Vedligeholdelse som til Produktion. Derfor bliver det i Hovedsagen Æggehvidemængden, der bestemmer Husdyrproduktionens Størrelse. Ganske vist kan Dyrene nøjes med lidt mindre end de Mængder, vi i Følge Forsøgene maa anse for Optimum, dog ikke uden at Produktionen gaar noget ned. En Del af denne Nedgang kan til en vis Grænse ophæves ved at fodre

med Overskud af Kulhydrater — Overskud i Forhold til Produktionen.

Den hjemlige Produktion var i Gennemsnit for Aarene 1934—38 paa 734 Millioner kg fordøjeligt Renprotein og blev gennem indførte Foderstoffer suppleret med 287 Millioner kg aarligt.

Under de nuværende Forhold er Landet gennem sin egen Høst tvunget til at dække saa stor en Del af disse 287 Millioner som muligt. Der er da foretaget Beregninger for at konstatere, hvorledes det nuværende Høstudbytte stiller sig i Forhold til Foderbehovet.

Disse Beregninger viser et Underskud af Renprotein i Vinterperioden og af Foderenheder i Sommertiden.

Dette hænger sammen med, at Sommerfoderet hovedsagelig bestaar af Græs, hvori der er rigelige Mængder af Protein pr. Foderenhed, men Græsmarkerne giver mindre Udbytte i Foderenheder end baade Korn og Roer.

Vinterfoderet er hovedsagelig Korn og Roer. Navnlig Roerne er yderst proteinfattige. Til Gengæld giver de et Udbytte i Foderenheder pr. ha, der er mere end dobbelt saa stort som Græsmerkernes. Roernes Proteinfattighed bør man forsøge at bøde paa ved i fuld Udstrækning at anvende den proteinrige Top til Foder. Men selv om dette finder Sted, og selv om der avles en Del Hø til Vinterfoder, bliver der alligevel stort Underskud af Protein i Vinterfoderet.

Spørgsmaalet bliver derfor, hvilke Veje der skal vælges for at opnaa en øget Produktion af Protein i det hjemmeavlede Foder — vel at mærke i det Foder, der staar til Raadighed i Vinterperioden — uden at Produktionen af Foderenheder daler væsentligt.

Beregner man den gennemsnitlige Produktion pr. ha for Landets samlede Høst, bliver Billedet følgende (Gennemsnit 1934—38):

	Gennemsnit pr. ha	
	F.E.	kg. fordøjeligt Renprotein
Græs og Hø	3052	305.2
Rodfrugter (incl. Top)	6623	301.5
Korn (incl. Halm)	3157	216.9

Disse Tal er Gennemsnitstal. Navnlig for Græssets og Høets Vedkommende er der Grund til at fremhæve dette, idet der heri ogsaa indgaar Arealer uden for Omdriften.

I gode Afgrøder, saadan som de avles paa Forsøgsstationerne, kan man for Kornmarkerne regne med omkring 300 kg Renpro-

tein pr. ha. I gode Rodfrugtmarker, hvor Toppen udnyttes, ligger Udbyttet af Renprotein paa 4—500 kg. I Græsmarker med lille Bælgplantbestand er Udbyttet ca. 400 kg, medens Udbyttet i gode Kløvermarker og Lucernemarkers kan stige til 7—800 kg eller derover. Bælgsæd og Sødlupin yder omkring 5—600 kg Renprotein pr. ha. Disse Tal gælder de friske Afgrøder; drejer det sig om Hø eller Ensilage, vil Udbyttet ligge indtil 25 % lavere.

Ved Overvejelser angaaende ønskelige Forskydninger i Arealbenyttelsen kan saadanne Tal være retningsgivende, og de er derfor benyttet som Udgangspunkt for følgende Eksempler paa, hvad der kan opnaas ved Ombytning af Afgrøder i almindelige Sædskifter.

Ved Ombytning af 1 ha Havre med Lupin paa Sandjord har der været en Nedgang paa ca. 13 % i Foderenheder, men et Plus i Produktionen af Protein, svarende til ca. 231 %. Dette vil omtrent gælde, hvad enten Lupinerne høstes modne eller bruges som Grøntfoder eller Ensilage.

Hvis Lupiner dyrkes i Stedet for Kaalroer under samme Forhold, tabes der ca. 72 % i Foderenheder, medens der vindes Protein svarende til ca. 76 %.

Hvis der paa let Lerjord dyrkes Lucerne til Hø i Stedet for Byg, tabes der ca. 10 % i Foderenheder, men der er paa Forsøgsstationer vundet ca. 157 % i Renprotein, og det er ingenlunde sjældent, at vellykkede Lucernemarkers yder Hø med 5—6000 F.E. i Stedet for de 4250 F.E., som der her er regnet med.

Ved at foretage disse Ombytninger alt efter Forholdene vil det være muligt at forøge Vinterforsyningen med Renprotein.

Men Spørgsmaalet er nu, hvilke Betingelser der er til Stede for en Udnyttelse af de Muligheder, som her er anvist.

Udvidet Dyrkning af Lupin eller anden Bælgsæd til Modenhed kan anbefales, men saadanne Afgrøder er noget usikre, hvad Aaret 1940 har leveret tilstrækkeligt Bevis for. Derimod kan Dyrkning af Lupin til Grøntfoder eller Ensilage anbefales uden Forbehold paa al let Jord, hvis Kalkindhold ikke er for højt, men saa vidt det i Øjeblikket kan skønnes, er Mulighederne for en væsentlig Udvidelse af Lupinarealet i 1941 begrænsede, fordi Frøavlens i 1940 har været ude for store Vanskeligheder, og fordi der ikke i Øjeblikket er Sikkerhed for større Tilførsler udefra.

En Udvidelse af Arealet med Kløver eller Lucerne er desværre ikke mulig for Høstaaret 1941, men bør tilstræbes for 1942 og følgende Aar.

Da disse Afgrøder imidlertid uden Sammenligning er vore bedste Proteinproducenter, maa alt sættes ind paa en god Pleje og rationel Udnyttelse af de Arealer, der i Øjeblikket ligger med Kløver og Lucerne. Der tænkes her særlig paa en fornuftig Gødskning, især med Kali, og paa fuld Udnyttelse af den Viden, man har om Bjergning og Opbevaring af grønne Afgrøder til Vinterfoder, samt paa fortrinsvis Anvendelse af de mest bælglplanterige Græsmarker til Høslæt og Ensilage, medens de mere bælglplantefattige benyttes til Afgræsning.

Det maa fremhæves, at selv med fuld Udnyttelse af alle de Midler, der staar til Raadighed til Forøgelse af Proteinindholdet i vort hjemmeavlede Foder, vil vi næppe kunne tilvejebringe et Vinterfoder, der kan tilfredsstille de Krav, som stilles til Proteinindholdet i et rationelt sammensat Foder til Malkekøerne.

Det maa ogsaa understreges, at Mulighederne for at udnytte de her paa pegede Ændringer til Forbedring af Foderets Proteinindhold ligger yderst forskelligt fra Bedrift til Bedrift, og kun den enkelte Driftsleder er i Stand til at skønne over, hvad der i hvert enkelt Tilfælde kan foretages.

Med Hensyn til Roerne kan der paa peges visse Ændringer i den nuværende Drift for at forøge Udbyttet. Det drejer sig særlig om at indføre tørstofrige Roesorter i Stedet for tørstoffattige i de Landbrug, hvor dette ikke allerede har fundet Sted. Ved Ombytning af Kaalroer med Sukkerroer vil der overalt i Landet undertagen i Nordjylland kunne opnaas en Fordel baade i Foderenheder og Renprotein. Men det maa ikke glemmes, at Kaalroerne, foruden at være bedre egnet under barskere Klimaforhold, byder flere Fordele saavel for Sædskiftet som for Arbejdet i Roemarken. Hertil kommer, at Fodringen sidste Vinter har vist, at Kaalroerne har en gavnlig Virkning i Blanding med tørstofrige Roer.

Ombytning af Runkelroer med Sukkerroer vil overalt kunne medføre en Forøgelse af F.E. og Renprotein.

Fordelene ved de her nævnte Ombytninger fremkommer kun under Forudsætning af, at al Roetoppen anvendes til Opfodring.

En Udvidelse af Arealet med højprocentige Bederøer bør saaledes overvejes, navnlig i alle Landbrug i Østjylland og paa Øerne. Derved kan skaffes en Del af de Foderenheder, som tabes ved udvidet Dyrkning af Bælgsæd.

Ved at økonomisere med den ret store Rodfrugthøst kan der gives et Tilskud af Roer i den første Tid efter Udbindingen. Græssets Indhold af Renprotein kan godt og vel dække Proteinbehovet,

selv om der, hvor man har rigelige Beholdninger, gives et Tilskud af Roer og Halm. Der kan derved spares en Del Græs, saaledes at der bliver større Arealer til Høslæt eller Ensilering, og hertil maa fortrinsvis vælges de mest bælgplanterige Marker.

Lykkes det blot i Sommer at faa bjerget større Mængder Hø eller Ensilage end normalt, vil dette sammen med en rationel Udnyttelse af Roetoppen betyde en væsentlig Vinding for Vinterfodringen i 1941—42.

Man maa dog være opmærksom paa, at den kommende Høst af Foderafgrøder paa Grund af Staldgødningens ringere Værdi og Dyrkningen af Industriplanter antagelig vil blive mindre end normalt. En Følge heraf maa være, at der bliver en mindre Husdyrproduktion i 1941—42 end i 1940—41. En medvirkende Aarsag hertil er den Omstændighed, at der i 1940—41 var Reserver af Korn og Oliekager, hvad man ikke kan regne med vil findes ved Indgangen til næste Høstaar. —

— De har nu hørt om de Vilkaar, som i Dag er givet Landbruget at producere under, og De har hørt om, hvorledes Produktionen i store Træk maa tilrettelægges for at forekomme rationel i sig selv og for at opfylde de Krav, der stilles til den for at tjene Nationens Økonomi. Maaske en og anden vil spørge: hvilken Garanti har man for, at Landbruget nu virkelig følger disse givne Retningslinier? Men dette Spørgsmaal vilde imidlertid afsløre en ringe Forstaaelse af Landbrugets inderste Væsen.

En Landmand vilde ikke stille dette Spørgsmaal, thi ganske instinktivt maatte han vide, at derfor kan ikke gives nogen Garanti. Landbruget kan aldrig bøjes ind under strenge, ensartede, ganske forudbestemte Regler. Blev der gjort Forsøg paa det, vilde man simpelthen dræbe dets inderste Nerve, berøve det netop det Incitament, der er Aarsag til, at hver Plet af Danmarks Jord, fra det argeste Sand til den fedeste Lerjord, netop bringes til Højdepunktet af sin Ydeevne. Jorden er ikke et dødt Stof at arbejde med, den er levende i Ordets egentlige Forstand, thi dens stofdannende Evne beror paa levende Væsener. Vi bestemmer ikke over Vind og Vejr, og vi er ikke Herre over de Love, som er givet for Dyrenes Vækst og Udvikling. Vi maa bøje os for dem og for Naturens Luner. Og hvert eneste Landbrug fra det største til det mindste er en afgrænset Helhed, en Ener, der helt er præget individuelt i alle Enkeltheder.

Dermed er ikke sagt, at Landbruget som Erhverv maa stivne i ganske bestemte Former. Tværtimod er det i erhvervsmæssig

Henseende saa bevægeligt, at det har store Muligheder for at tilpasse sig nye Krav, der rejses af Tiden. Men der maa Tid til al Udvikling, og der kan ikke bøjes af for hver Kastevind.

Og skal der tages nye Produktioner op, kan det kun ske paa Bekostning af gamle. Den Kendsgerning ligger fast i et Land, hvor al dyrkbar Jord er taget i Brug i den Grad som her. Vanskeligheden ligger da i at bedømme, i hvor stor Udstrækning de gamle, prøvede Driftsformer skal vige for nye. Det kan ikke angives med Tal, thi det maa overlades til den enkelte Landmand at bedømme, efter at Fortrin og Mangler ved det nye er belyst.

Men et kan siges, og det er, at man skal være varsom med bevidst at fremskynde en stærk Udvikling af Produktioner, som ikke kan hvile i et naturligt Leje, men maa opbygges paa kunstigt Grundlag. Man kan ikke ustraffet synde imod en af Erhvervslivets Grundlove. Det er sket paa adskillige Omraader indenfor Industrien i Aarene forud for denne Krig, og hele Samfundet lider under det i Dag og ud i Fremtiden. Det samme maa ikke finde Sted i Landbruget.

GRÆSENSYTTTELÆRE ELLER VALGHANDLINGSTEORI?

Af ERIK SCHMIDT

GENNEM to Menneskealdre har Økonomer drøftet Græsenyttelærens Problemer, og der synes stadig at være Stof til ny Diskussioner i dette Emne, der uden Tvivl hører til de mest fundamentale i den økonomiske Ligevægtsanalyse. Adskillige Forfattere har ganske forladt Græsenyttelærens Formuleringer, og nogle tager i særdeles hæftige Vendinger Afstand fra dem — og saa viser det sig undertiden, at de selv opstiller Paastande, det er uhyre vanskeligt at skelne fra Græsenyttelæren; et nærliggende Eksempel herpaa frembyder Cassels Fremstilling i »Teoretisk Socialekonomi«.

I nærværende Undersøgelse, der danner Indledningen til en senere følgende speciel Behandling af Behovenes og Forbrugets Psykologi, er det Hensigten at anstille lidt erkendelsesteoretisk Refleksion over de Problemer, som er blevet diskuteret mellem Græsenyttelærens Tilhængere og Modstandere, specielt Valghandlingsteoretikerne.¹⁾

I

Begyndere i Studiet af Økonomien faar ofte det Indtryk af mere elementære Lærebogsfremstillinger, at Græsenyttelæren er en bestemt udformet Teori. Dette er for saa vidt langt fra Tilfældet, som der foreligger et stort Antal Systemer, som ikke mindst hvad sproglig Formulering angaar afviger betydeligt fra hinanden. Visse grundlæggende Træk er dog fælles og berettiger det fælles Navn.

Den kendte franske Teorihistoriker *Charles Gide* deler Græsenytteteoretikerne, som han behandler under Fællestitlen: Hedonisterne, i to »Skoler«, den psykologiske Skole og den matematiske

¹⁾ Jeg er Professor Jørgen Jørgensen taknemlig for at have gennemlæst Manuskriptet til denne Artikkel og fremsat en Del kritiske Bemærkninger.

Skole¹⁾. For en helt overfladisk Betragtning kan denne Inddeling tage sig meget berettiget ud: Nogle af Græsenytteteoretikerne benytter sig jo af en Række psykologiske Begreber og bygger paa visse psykologiske Sætninger om Behovstilfredsstillelsen m. v., mens andre lægger Hovedvægten paa en matematisk Formulering af Teorien. Det er imidlertid klart, at man ikke vinder nogen dybere Indsigt ved at rubricere forskellige Teorier efter de sproglige Udtryk, de forskellige Forfattere benytter sig af. Om en Teori er »matematisk« eller ikke, har erkendelsesteoretisk set intet at gøre med, om den anvender de gængse matematiske Tegn-symboler eller om den kun bruger almindelige Ordsymboler; og om en Teori bygger paa Psykologi eller ikke, fremgaar — som senere skal paavises — heller ikke uden videre af den Terminologi, den benytter. Gides to »Skoler« er da ogsaa af den højst besynderlige Karakter, at en betydelig Del af de ældre Græsenytteteoretikere anføres under begge »Skoler«.

I den Udformning, som er bedst kendt herhjemme, *Bircks* »Grænseværdilære«, er Græsenytteteorien fremstillet som en Teori, der tager sit Udgangspunkt i visse elementære psykologiske Erfaringer; de grundlæggende Begreber er Behov eller Attraa, Lyst og Ulyst m. v., og de grundlæggende Sætninger handler om Behovenes Tilfredsstillelse og Ulysten under Arbejdsprocessen etc. *Bircks* Fremstilling svarer ret nøje til den oprindelige engelske Udformning af Græsenyttelæren og tager kun i meget ringe Grad Hensyn til den Kritik, som fra forskellig Side er rettet mod *Jevons* og de andre, ældre engelske Græsenytteteoretikere. Denne Kritik rettedes dels mod de psykologiske Lærdomme, de ældre Forfattere lagde til Grund, dels mod den Forudsætning, at man overhovedet i Økonomien kunde bygge paa psykologisk Erfaring.

Den første blandt Kritikerne var *Irving Fisher*, som i sin Doktorafhandling: »Mathematical investigations in the theory of value and prices« i 1892 forsøgte at opbygge Værdilæren paa en ny Maade, der senere er blevet betegnet som Valghandlingsteorien. Denne Teori har gaaet sin Sejrsgang i Amerika og England; herhjemme kender vi den bedst fra *Ragnar Frisch*, som er den af *Irving Fishers* Elever, som holder sig nærmest til hans oprindelige Formuleringer og Problemstillinger.

Det skal i denne Artikkel nærmere paavises, at der ikke er nogen principiel Forskel paa Græsenytteteori og Valghandlings-

¹⁾ Gide et Rist: Histoire des doctrines économiques. 5. éd. 1926.

teori, den sidste er i Virkeligheden blot en anden sproglig Formulering af samme Tankegang. Først behandles Fishers Stilling til den ældre Opfattelse.

II

Fisher benyttede ligesom sine Forgængere de psykologiske Udtryk »desire« og »utility«, men han tilforordnede disse Begreber en ny, ikke-psykologisk Betydning. Fisher siger, at disse Begreber udgør et Bindeled mellem Psykologien og den ny Valghandlingsteori, men Økonomien har ingen nærmere Interesse i at undersøge, hvad der psykologisk svarer til dem¹⁾. De senere Valghandlingsteoretikere har mere konsekvent helt bortkastet Ordene »desire« og »utility«.

Fisher bibeholder altsaa Ordet »desire«, og han tilvejebringer Overgangen fra den gamle psykologiske Betydning af dette Ord til en ny, for Økonomien anvendelig Betydning gennem følgende fundamentale Sætning: »Each individual acts as he desires«.

Fisher betegner denne Sætning som et Postulat, hvilket i Forbindelse med hele Fremstillingen kan tyde paa, at han har opfattet den som en real Forudsætning om, at alle Handlinger udspringer paa entydig Maade af Behovene; hermed vilde altsaa blive udsagt noget om psykologiske Forhold, som ud fra Fishers øvrige Synspunkter slet ikke vedkommer Økonomien, og som heller ikke kan iagttages og maales paa samme Maade som de økonomiske Fænomener. Den konsekvente valghandlingsteoretiske Tydning maa være, at Sætningen er en Definition af Ordet »desire«, en Definition, der siger, at dette Ord skal anvendes synonymt med Ordet »acts«, d. v. s. Individets økonomiske Handeln, som den f. Eks. viser sig paa Markedet.

Helt konsekvent er Fisher i sin Bestemmelse af Begrebet »utility« eller Nytte; det defineres saaledes: at Godet A har større Nytte for et Individ end Godet B, gøres ensbetydende med, at Individet foretrækker Godet A for Godet B. At Goderne A og B har samme Nytte, gøres ensbetydende med, at Individet hverken foretrækker A for B eller foretrækker B for A. (Der er her naturligvis tænkt paa bestemte Mængder af Goderne A og B). Hermed er Ordet »utility« eller

¹⁾ »It does not follow that these discussions have no meaning or importance But the economist need not envelop his own science in the hazes of ethics, psychology, biology and metaphysics« (S. 23).

»Nytte« paa entydig Maade tilforordnet Begrebet »Preferense« eller »Valghandling«, og kvantitativt er »Nytten« bestemt gennem de Kvanta af Goderne, som byttes med hinanden (naar der ses paa »smaa Tilvækster« eller »Forholdene paa Grænsen«). — Man kan da ligesaa godt helt stryge Ordene »desire« og »utility« af Økonomiens Ordbog og derved undgaa Faren ved de psykologiske og etiske Bibetydninger, disse Ord har. Dette Skridt blev taget af Fishers Efterfølgere, og nu benyttes almindeligvis Ord som »Bytteforhold«, »Substitutionsrate«, eller »Indifferensretning«, der mere direkte leder Tanken hen paa de kvantitative Forhold, som interesserer os ved en »Valghandling«.

III

Der er ingen Grund til her at gaa nærmere ind paa, hvorledes hele Efterspørgselsteorien kan udvikles paa Basis af de valghandlingsteoretiske Begreber; det er almindeligt kendte Ting. Derimod har det Interesse at se nærmere paa den Begrundelse, Fisher gav for sit Brud med den gængse psykologiske Terminologi.

Fisher nøjes ikke med — som adskillige andre Kritikere — at give Udtryk for en almindelig Skepsis med Hensyn til Psykologiens Metoder (Introspektionen) og Utilfredshed med den Uklarhed, som hæfter ved mange af de psykologiske Begreber og Sætninger, Grænsenytteteorien har bygget paa, han giver Udtryk for en Opfattelse, der er af vidtrækkende principiel Karakter. Han hævder, at Begreberne »desire« og »utility« indtager en lignende Stilling indenfor Økonomien som Begreberne Kraft og Energi indenfor Fysiken, og ved at analogisere med Kraftbegrebets Udvikling indenfor Fysiken, kommer han til den Slutning, at Økonomien ligesom Fysiken maa frigøre sine Grundbegreber for den psykologiske Bibetydning og søge frem til kvantitative Bestemmelser — og dette maa ske over Indførelsen af Valghandlingsbegrebet. Fishers Formulering lyder saaledes:

»Before mechanics was a science, »force« stood for a »common sense« notion resolvable in the last analysis into a muscular sensation felt in pushing and pulling. But to conduct a positive science, force must be defined with respect to its connection with space, time and mass. So also, while utility has an original »common sense« meaning relating to feelings, when economics attempts to be a positive science, it must seek a definition which connects it with objective commodity« (S. 17).

Denne Betragtning er tilsyneladende meget vægtig, og den er da ogsaa senere gentaget og videreført af Frisch i hans kendte Afhandling: »Kvantitativ Formulering af den teoretiske Økonomikks Lover«. Jeg tror dog, at den er uholdbar, at den beror paa en falsk Analogislutning. Rigtigt er det naturligvis, at man gør sig skyldig i en Antropomorfisme, naar man til daglig lægger mere i det fysiske Kraftbegreb end Masse gange Acceleration og projicerer noget af sine egne Fornemmelser ud i Omverdenens »døde« Ting; det kan heller ikke bestrides, at Fysiken og de andre Naturvidenskaber kun har været istand til at naa frem til deres nuværende høje Udviklingstrin ved konsekvent at frigøre sig fra alle Antropomorfismer af denne Art. Men forholder det sig nu paa helt samme Maade med Økonomien?

Den fysiske Kraft har kun i faa Undtagelsestilfælde et subjektivt Korrelat, Muskelspændingen m. v., om de økonomiske Størrelser gælder derimod altid, at de paa en eller anden Maade maa føres tilbage til et menneskeligt Forhold: Behov, Lyst, Værdi eller andet. Økonomien er ikke blot en Lære om Forholdet mellem Ting (tekniske Relationer, Bytte- og Prisrelationer m. v.), det er først og sidst en Lære om Mennesker som producerer, tilegner sig, bytter og forbruger Ting indenfor en Samfundsorganisations Rammer.

I en Detailbehandling af visse økonomiske Problemer kan man nok koncentrere sig udelukkende om »Bytteforhold« mellem Varekvanta, Priser m. v., men man kan herved kun faa fat paa en Del af den Aarsagssammenhæng, som er bestemmende for disse Størrelser. Økonomien er kausalt set ikke et afsluttet Omraade paa samme Maade som Fysiken er det: det fysiske Rum er kausalt lukket i den Forstand, at der ikke foregaar nogen Indgriben ved ikke fysiske Foreteelser, om enhver fysisk Bevægelse eller Forandring gælder, at den helt og holdent kan beskrives eller forklares kausalt ved Hjælp af andre fysiske Bevægelser og Forandringer¹⁾. Økonomien er derimod som Aarsagsomraade saa at sige aabent til alle Sider: de økonomiske Foreteelser er jo stort set kun et Udsnit af en mere omfattende sociologisk Sammenhæng, og de staar i Kausalforbindelse med biologiske saavel som psykologiske Forhold. Særlig for Værdilærens Vedkommende gælder det, at der er en stadig

¹⁾ Jvnf. Kurt Levin: »Principles of topological psychology«, S. 68—69, og R. Carnap: »Physikalische Begriffsbildung«, S. 4.

Overgang mellem psykologisk-biologiske Aarsagskæder og de økonomiske Aarsagskæder.

Holder vi os alene til Efterspørgselsteorien synes det Standpunkt paa Forhaand rimeligt, at Lovene for Efterspørgslen saavel maa kunne studeres ved en biologisk, specielt en psykologisk Undersøgelse af Behovene og Forbruget, som ved en snæver »økonomisk« Undersøgelse af Priser, Varemængder, Indtægter m. v. Naar man indenfor den moderne ekonometriske Skole lægger megen Vægt paa kun at tage Hensyn til Fænomener af den sidste Art, forekommer det mig at være et alt for snævert og ensidigt Synspunkt.

Som Illustration hertil skal anføres en lille Undersøgelse af *Stæhle*, der handler om de Forandringer, der foregaar i svenske Emigranternes Forbrugsvaner efter at være omplantet fra et svensk »Forbrugsmiljø« til det amerikanske¹⁾. *Stæhle* benytter hertil en kompliceret statistisk Beregning paa Basis af svenske og amerikanske Husholdningsbudgetter, Pristal m. v., og naar paa denne Maade til det Resultat, at forskellige Indkomstgrupper reagerer forskelligt. Han paaviser bl. a., at Sammensætningen af Forbruget af Fødevarer har større Lighed med det amerikanske for de Emigranter, der har lavest Indtægt, end for dem, der har højere Indtægt. For de mest velhavende Emigranter gælder dog modsat, at de har en forholdsvis god Tilpasning. *Stæhle* indrømmer, at han kun kan tænke sig disse Resultater »forklaret« gennem forskellige psykologiske Betragtninger, men samtidig mener han, at kun den økonomisk-statistiske Undersøgelse kan lede een paa Sporet af en saadan Sammenhæng:

»It is, of course, in the nature of things that there is no way of deciding by the measure of dissimilarity why the facts are such as measurement would show them to be; but it is notable that these facts can easily be explained by supplementary and non-quantitative reasoning. By the latter alone it would, however, not have been possible to arrive at the results shown in the preceding sections« (S. 72).

Denne Udtalelse forekommer mig at være et typisk Eksempel paa, at Folk kan være fremragende Videnskabsmænd indenfor et bestemt Omraade og samtidig indenfor et andet dem fremmed Omraade kan være ganske naive og ukritiske. *Stæhle* synes at

¹⁾ Hans *Stæhle*: »The reaction of consumers to changes in prices and income«, *Econometrica*, 1934.

indtage det selvmodsigende Standpunkt, at kun den økonomisk-statistiske Undersøgelse kan føre til Formulering af visse Lovmæssigheder, mens disse Lovmæssigheder paa den anden Side først kan forklares ved visse supplerende psykologiske »Ræsonnementer«. Samtidig med at han altsaa tillægger visse skrivebordspsykologiske Betragtninger en Værdi som endelig Forklaring, synes han ude af Stand til at forestille sig, at man kunde foretage en psykologisk Undersøgelse af Emigranternes Livsvaner paa en mere videnskabelig Maade; maaske kunde man netop ved en saadan grundig Undersøgelse ikke blot være naaet til de af Staehle beregnede summariske Resultater, men til langt mere differentierede og detaljerede Love.

For en ikke forudindtaget Betragter synes det rimeligt at gaa ud fra, at Lovene for Værdidannelsen, specielt Efterspørgslen, kan udforskes b a a d e gennem psykologiske og biologiske Undersøgelser og gennem rent ekonometriske Undersøgelser. Hvorvidt den ene eller den anden af disse Fremgangsmaader — eller maaske begge i Forening — viser sig mest frugtbare, kan ikke afgøres paa Forhaand. Paa Forhaand maa det antages, at der i hvert Fald er en Mulighed for, at Økonomerne bliver klogere ved at tage en psykologisk Undersøgelse til Hjælp.

IV

Ser man paa den økonomiske Teoris historiske Udvikling, maa man indrømme, at den psykologiske Betragtning — eller i hvert Fald den psykologiske Udtryksmaade — har spillet en betydelig Rolle indenfor Værdilæren. Om det saa har været til det gode eller onde, kan være svært nok at afgøre. Med en vis Ret kan man hævde, forekommer det mig, at mange af de ældre Økonomer har forstaaet i hvert Fald at hente Inspiration i de psykologiske Love, som de (med Rette eller Urette) har anset for relevante for Efterspørgslen. Nægtes kan det imidlertid paa den anden Side ikke, at den hedonistiske Psykologi og den dermed følgende Terminologi har bidraget til mange Uklarheder og Misforstaaelser. Og hvor ofte er det ikke blevet klarlagt med slaaende Eksempler, at »Græsenyttelæren bygger paa en forældet Psykologi«? Mærkeligt ser det ogsaa ud, at den Skole indenfor Græsenyttelæren, som nutildags stadig fastholder den psykologiske Terminologi, de østrigske Subjektivister, selv hævder at deres Værdilære intet har at gøre med Psykologien som Erfaringsviden-

skab, men er en apriorisk Lære, der har ubetinget Gyldighed for al økonomisk Handlen¹⁾).

For at faa udredet hele dette Problem er det nødvendigt at gaa noget nærmere ind paa, hvad det egentlig er, der udsiges i Græsenenytte-lærens Sætninger.

De Vanskeligheder, der foreligger her, har deres Rødder langt tilbage i den økonomiske Teoris Historie. I den klassiske Udvikling af den økonomiske Teori gik man ud fra, at eftersom økonomiske Relationer opstaar gennem eller er Udtryk for Menneskenes Handlinger og Bestræbelser — i Forhold til Omverdenen og hinanden indbyrdes — maa væsentlige Dele af Økonomien være bestemt af Træk i den menneskelige Natur i den Forstand, at i hvert Fald en Del af de økonomiske Love er Afspejlinger af eller Konsekvenser af Love eller Principper, som har Gyldighed for det enkelte Menneskes Handlinger (homo-oeconomicus-Princippet). Ved at gaa ud fra Love, der behersker det enkelte Individ's Handlingen, kan man altsaa ifølge denne Opfattelse naa frem til de Love, der gælder i samfundsmæssig Maalestok; f. Eks. kan man af den psykologiske Lov for Græsenenyttes Aftagen med stigende Forbrug udlede, at Efterspørgselskurven er faldende.

I hele den Maade, hvorpaa man behandlede de for det enkelte økonomisk handlende Individ gældende Love eller Regler, laa imidlertid en dybtgaaende erkendelsesteoretisk Uklarhed, som kan karakteriseres som en Sammenblanding af en kausal Betragtning af menneskelig Handlen med en formelt deduktiv Betragtning og en normativ Betragtning. Dette kan mere præcist udtrykkes saaledes, at de Love eller Regler, som tænktes at have Gyldighed for det økonomisk handlende Subjekt paa en uklar Maade snart opfattedes som de Kausallove eller empiriske Love, der gælder for den faktiske menneskelige Handlen, snart som rent analytiske Sætninger (Tautologier), d. v. s. Sætninger, der kun er en logisk Udvikling af det, der ligger i visse i Forvejen opstillede Definitioner og Grundsætninger, og snart som normative Principper, der foreskriver, hvordan man bør disponere i forskellige Situationer.

Forholdet mellem disse tre Betragtningssmaader kan karakteriseres nærmere gennem følgende Eksempel:

»Har en Person Valget mellem at faa Godet A eller Godet B,

¹⁾ Se f. Eks. Ludwig Mises: »Bemerkungen zum Grundproblem der subjektivistischen Wertlehre«, Archiv für Sozialw. und Sozialpol., 1928.

og har A større Nytte for ham end B, vil han vælge A (foretrække A for B)«.

Denne Sætning, som er helt typisk for de mest grundlæggende Sætninger, der arbejdes med i den økonomiske Ligevægtsteori, kan opfattes paa følgende tre Maader:

(i): For det første som et Udsagn om, at et normalt, fornuftigt handlende Menneske, for hvilket A har større Nytte end B, faktisk stillet overfor Valget mellem A og B efter al Sandsynlighed vil vælge A. Der udsiges i dette Tilfælde noget om en psykologisk-kausal Sammenhæng, hvis Tilstedeværelse kan efterprøves ved et Studium af, hvordan Folk faktisk bærer sig ad i saadanne Valgsituationer. Det er tænkeligt, at en saadan Undersøgelse vil vise, at Folk ikke i alle Tilfælde vælger Godet med størst Nytte — selv om de er klar over, hvilket dette er. Det kan f. Eks. tænkes, at de lader sig lede af andre Synspunkter end »Nyttehensyn«, eller at de slet ikke anstiller fornuftige Ræsonnementer, før de handler.

For de ældre Græsenytteteoretikere som for de klassiske Økonomer, som ikke var indstillet paa en nærmere psykologisk Undersøgelse af, hvordan Folk faktisk handler, var det i en vis Forstand »umiddelbart indlysende«, at man maatte foretrække det større Gode for det mindre; netop herved er det, at Overgangen sker til den deduktive Opfattelse.

(ii): Efter denne kan Sætningen opfattes som en rent logisk Konklusion, idet man gaar ud fra det fundamentale økonomiske Postulat, der f. Eks. ofte er blevet formuleret saaledes: »Økonomisk Handlen bestaar i at opnaa den størst mulige Nytte med det mindst mulige Offer«. Da der i det foreliggende Eksempel ikke er forudsat, at der skal ydes nogen Modydelse (Offer) for det Gode, der vælges, og da der gælder, at »Godet A har større Nytte for Individet end Godet B«, kan der ved simpel Subsumtion sluttes, at »dette Individ handler økonomisk ved at vælge A«.

Sætninger og Slutninger af denne Art er typiske for det, som almindeligvis kaldes den rene Økonomi (pure economics, économie pure). Denne bestaar netop af en logisk Deduktion ud fra visse Forudsætninger (Definitioner og Grundsætninger), saaledes at de Følgesætninger, man naar til, er sande, hvis Forudsætningerne er sande, mens omvendt Forudsætningerne maa være falske, hvis Følgesætningerne viser sig at være falske. Om saa Sætninger og Forudsætninger faktisk er sande eller falske, kan ikke afgøres indenfor den rene Teoris Rammer; hertil kræves, at

Teorien fortolkes som omhandlende bestemte faktiske, økonomiske Forhold, f. Eks. ved Realdefinition af Udtryk som »Nytte«, »Valg« etc. — og derved kommer man over i den empiriske Betragtning.

(iii): Den tredje Opfattelse fremkommer nu paa den Maade, at man opfatter det eller de økonomiske Principper som vejledende Normer, ikke som faktisk gældende Kausallove. Den under (ii) anførte Konklusion faar da denne Betoning: »Individet bør i den givne Situation vælge Godet A i Stedet for Godet B«.

Saa længe det fastholdes, at der er forudsat bestemte Normer eller Præmisser, er saadanne Sætninger fuldt ud legitime; de faar da den hypotetiske Karakter: Hvis man ønsker at handle økonomisk, saa skal man bære sig ad saadan eller saadan — og i saa Fald hører de ind under (ii). Derimod er der Grund til at nære Betæneligheder, naar normative Principper, der bunder i Forfatterens moralske, lyriske eller religiøse Indstilling overfor Tilværelsen, indsmugles i Ræsonnementer, som foregiver at ud-sige noget om Virkeligheden og tilsyneladende kun bygger paa »facts«.

V

Hvorledes den normative Betragtningssmaade har gjort sig gældende indenfor Grænsenytteteorien, skal forbigaaes her. At den historisk har spillet en betydelig Rolle, ikke mindst i England, hvor Utilitarismen en lang Periode prægede den almindelige filosofiske Orientering, er givet, men formentlig er denne Indflydelse forlængst trængt i Baggrunden¹⁾. Derimod kan det næppe bestrides, at der stadig er Tendenser til at blande de to andre Betragtningssmaader sammen.

Den ældre Generation af Økonomer ansaa efter alt at dømme Menneskene for mere rationelle i deres Handlen, end vi gør. Naar de talte om en *homo oeconomicus*, var det ikke blot som en ren Konstruktion, men de gik ud fra, at Mennesket faktisk var en god Tilnærmelse til dette Idealbillede af et økonomisk handlende Menneske. Der er saaledes ingen Tvivl om, at Jevons tillagde den saakaldte »calculus of pleasure and pain« en vis real psykologisk Betydning. Hermed bliver det forstaaeligt, at den kausale og den deduktive Betragtning blandes sammen; Individets Indsigt i, hvad der er den rigtige økono-

¹⁾ Om hele dette Spørgsmaal kan henvises til Myrdals Behandling i Bogen: »Vetenskap och Politik i Nationalekonomien«.

niske Handling (d. v. s. det, som følger logisk af de økonomiske Grundsætninger + de konkrete Betingelser, hvorunder der handles) bliver saa at sige det afgørende Led i den Aarsagsskæde, der faar det til at handle, som det gør.

For at klargøre dette uhyre vigtige Punkt, skal anføres et Eksempel fra Boehm-Bawerk, et Eksempel, som er helt typisk for den Maade, hvorpaa Grænsenyttelærens Sætninger illustreres eller »godtgøres«:

»Findet nun um ein verfügbares Gut ein Wettstreit zwischen mehreren sich ausschliessenden Verwendungen statt, so ist es klar, dass bei rationeller Wirtschaftsführung die wichtigste derselben den Vorzug erhalten muss. Man wird diese Regel in der Erfahrung leicht bestätigt finden. Niemand wird Möbel aus Eichenholz nach ihrem »Brennwert«, ein gutes Reitpferd als »Pferdefleisch«, ein schönes Gemälde als »alte Leinwand« schätzen!«¹⁾.

Boehm-Bawerk hævder altsaa, at den Regel, at man foretrækker det Formaals, som er det vigtigste, bekræftes af Erfaringen. De fleste af hans Læsere vil sikkert ogsaa umiddelbart ræsonnere: »Selvfølgelig vil ingen vurdere Egetræsmøbler efter deres Brændselsværdi, etc.«. (Den velvillige Læser forudsætter naturligvis en Række underforstaaede Præmisser: at Egetræsmøblerne er i god Stand, at Vedkommende sætter Pris paa dem, at der ikke foreligger nogen ekstraordinær Brændselssituation, men at Møblerne faktisk repræsenterer en langt større Markedsværdi som Møbler end som Brænde etc.). Boehm-Bawerk giver netop Udtryk for den naturlige Reaktion paa denne Art af Eksempler, naar han siger: »Niemand wird so thöricht sein, seine verfügbaren Mittel in der Befriedigung geringfügiger und leicht entbehrlicher Bedürfnisse zu erschöpfen« (S. 27). — Det synes jo klart nok!

Ved Hjælp af Eksempler og Ræsonnementer af denne Art, som nemt kan varieres paa talrige Maader, synes det muligt at godtgøre, at Grænsenyttelærens Sætninger maa have Gyldighed for Individuer, der faktisk befinder sig i økonomiske Valgsituationer. — Er der nu virkelig Tale om psykologisk »Erfaring« i saadanne Eksempler? Er det muligt paa denne Maade at ræsonnere sig til, hvordan Folk faktisk handler?

¹⁾ Boehm-Bawerk: »Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts«, Genoptryk London 1932, S. 52—53.

Jeg tror, man maa karakterisere hele denne Maade at gøre Sætninger indlysende paa, paa følgende Maade: De Eksempler, der anføres som »Beviser« eller »overbevisende Illustrationer« af Grænsenytteteoretikerne, har alle det fælles, at der i en tænkt Situation opstilles en Række forskellige Handlingsmuligheder (f. Eks. 5 forskellige Anvendelser af en Sæk Korn: Brød, Saasæd, Foder til Hesten etc.) og hver af disse Handlingsmuligheder fremstilles som behæftet med en bestemt »Værdi«, »Nytte« eller »Vigtighed« eller lign. Idet nu de forskellige Handlingsmuligheder er os forelagt og gjort bevidst udelukkende ud fra Synspunktet: hvilken »Vigtighed«, der tilkommer dem, er dermed suggereret eller anslaaet en bestemt psykologisk Indstilling, nemlig den rationelle Afvejen af de forskellige givne »Vigtigheder« som handlingsbestemmende Faktor. Gennem hele den Maade, Valgsituationen er lagt op paa, opnaas saaledes dels, at der drages en logisk Konklusion af visse Præmisser, dels at der desuden opstaar det Indtryk, at der er Tale om en kausalt nødvendig Handlemaade, d. v. s. man finder det umiddelbart indlysende, at man selv vilde handle paa den rigtige Maade, hvis man befandt sig i en Situation svarende til den angivne.

Den psykologiske Erfaring er jo imidlertid ikke desto mindre den, at vi i Dagliglivet sjældent staar overfor saadanne veldefinerede, værdimæssigt ordnede Rækker af Handlingsmuligheder, men derimod overfor et »Felt« af forskellige Handlingsimpulser, hvoriblandt »Værdimomentet« eller »Nyttehensynet« ofte er ganske underordnet, ja i visse Tilfælde maaske overhovedet ikke tilstede. For at se dette, kræves imidlertid en »umiddelbar Iagttagelse« af, hvordan man selv og andre faktisk bærer sig ad i lignende Situationer, og har man først indøvet sig i den Slags Tanke-skemaer, som er lagt til rette i Formuleringen af de Grænsenytteteoretiske Ræsonnementer, er det uhyre vanskeligt at skruer sig ned til den umiddelbare Iagttagers Holdning. Man fristes derfor til at tro, at man ved at gennemtænke saadanne Eksempler virkeligt udvider sin psykologiske Erfaring.

Paa Grundlag af denne Udredning maa da hævdes, at Grænsenytteteoriens Sætninger ikke er Udsagn om, hvorledes Folk handler (disponerer) i forskellige Situationer, men hypotetiske Sætninger, der udsiger noget om, hvorledes man skulde bære sig ad, hvis man tænkte logisk over, hvad der fulgte af givne Forudsæt-

ninger (de økonomiske Grundprinciper, en bestemt Skala for Gødernes »Nytte«, etc.) og hvis man ønskede at handle i Overensstemmelse med Økonomiens Regler. Hovedvægten ligger altsaa i Deduktionen, ikke i det psykologiske Indhold.

VI

Naar der i Almindelighed hersker Uklarhed med Hensyn til denne Sammenhæng, saa skyldes det ikke mindst, at man alt for ofte har forsyndet sig mod de elementæreste Regler for, hvorledes Begreber skal defineres, og at man i Forbindelse dermed har bibeholdt hele den psykologiske Terminologi. Ofte har man saaledes, naar man troede, at man tilforordnede sine Begreber bestemte reale økonomiske eller psykologiske Foreteelser i Stedet givet dem et saadant Indhold, at det blev principielt umuligt at godtgøre, om Sætninger, hvori disse Begreber forekom, var sande eller falske. Dette er f. Eks. sket paa den Maade, at man paa den ene Side har sagt: stillet overfor forskellige mere og mindre nyttige Gøder, vil et økonomisk handlende Individ vælge det nyttigste, og paa den anden Side har bestemt »det nyttigste Gode« som det Gode, der vælges af et økonomisk handlende Individ¹⁾.

Mere specielle Eksempler paa det samme er det, naar man f. Eks. har sagt: hvis et Individ stillet overfor en Række mere og mindre nyttige Gøder ved Trusler om Vold eller lignende tvinges til at vælge et mindre nyttigt Gode end det havde valgt uden Tvang, opfører det sig i Virkeligheden i Overensstemmelse med Nytteprincippet, for det mest nyttige for det er jo netop at undgaa at udsætte sig for Vold. — Eller naar det siges: hvis et Individ disponerer ganske tankeløst og smider sine Penge ud til helt tilfældige Formaaler uden nævneværdig Nytte, saa handler det alligevel i Overensstemmelse med Grænsenyttelæren, thi det sparer sig selv for de Besværligheder, det vilde medføre at tænke sig om og lægge et fornuftigt Budget²⁾.

Eksempler af denne Art er en yndet Sport for haardnakke Rationalister, som altid er istand til at vise, at man kan dreje Sagen paa en saadan Maade, at det handlende Individ har reali-

¹⁾ Jvnf. Felix Kaufmann: »Logik und Wirtschaftswissenschaft«, Archiv f. Sozialw. und Sozialpol., 1925, og: »On the subject-matter and method of economic science«, *Economica*, 1933.

²⁾ Denne Tankegang findes hos Boehm-Bawerk, og er gentaget af mange senere Forfattere.

seret den for ham i den givne Situation største Nytte. Disse Folk glemmer oftest, at hvis det altid maa forholde sig saadan, som Grænsenyttelæren siger, saa kan den i hvert Fald ikke lære os noget om Virkeligheden. En Teoris reale Sandhed kan ikke godtgøres ved blotte Fortolkninger af Begreber, men kun ved en Undersøgelse af Virkeligheden, det vil i de anførte Eksempler sige: ved en eksperimental psykologisk Undersøgelse.

En anden Version af samme Fejltagelse er det, naar man indfører »Behovene« som Forklaring paa Individernes Handlinger, men ikke anviser, hvorledes det empirisk skal godtgøres, hvornaar det ene eller det andet Behov foreligger, og hvor »stærke« de forskellige Behov er. Man kommer paa denne Maade ud i saadanne helt formelle Konstruktioner som »Behovet efter at undgaa Vold«, »Behovet efter at undgaa at tænke sig om«, etc.

I Karikatur er denne »Cirkelslutning« blevet formuleret saaledes: ved Nyttens forstaar vi den eller de Kræfter, som er bestemmende for Folks Forbrugsdispositioner; følgelig maa Folks Forbrugsdispositioner altid kunne føres tilbage til Nyttens sidste Bestemmelsesgrund. — Ved en saadan Fremgangsmaade er det aabenbart paa Forhaand udelukket, at der kan fremkomme nogen Modstrid mellem de af Teorien opstillede Sætninger og de reale økonomiske Kendsgerninger. Forudsætningen for, at man kan tale om empiriske Sætninger er jo netop, at man kan forestille sig saadanne Situationer, at Sætningerne ikke er sande¹⁾.

Naar Cassel taler om den ligelige Behovstilfredsstillelse, kan dette kun have empirisk Mening, hvis Graden af Behovstilfredsstillelse kan maales ad anden Vej end ved at se paa de Priser, der fremkommer som Resultat af Efterspørgslen efter Varerne. Derfor er Cassels Afvisning af en psykologisk Teori om Behovstilfredsstillelsen eller Nyttens ensbetydende med, at han afskærer sig fra at lave andet end en blot og bar formel Teori. — Omvendt gælder om Marshall, at han tilsigter at give en psykologisk Forklaring, men ikke opnaar det, fordi han giver en »Cirkeldefinition« af, hvorledes Behovenes Styrke kan maales. Naar han siger, at dette kun kan ske indirekte, »by the outward phenomena, to which they (Behovene) give rise«, henviser han jo netop til de Fænomener, det var Opgaven at give en Forklaring paa ved Hjælp af Behovene²⁾.

Alment kan siges, at Betingelsen for, at man i empiri-

¹⁾ Jvnf. Karl Popper: »Logik der Forschung«, 1935.

²⁾ »Principles«, S. 92. Se ogsaa Siderne 15, 16, 39 m. fl.

risk Forstand kan tale om en Grænsenytteteori er, at saadanne Begreber som »Nytte«, »Grænsenytte«, »Behov«, »Behovsintensitet«, »Preferense« etc. er tilforordnet psykologiske Data, hvis Tilstedeværelse i en given Situation kan paavises uden Benyttelse af de økonomiske Relationer, der skal forklares kausalt ved Hjælp af disse psykologiske Data.

Om den østrigske Udformning af Grænsenyttelæren, den subjektivistiske Værdilære gælder, stort set, at den overhovedet ikke opfylder denne Betingelse. Hos de senere Forfattere synes dette til Dels at være bevidst; de hævder selv, at deres Teori ikke forudsætter nogen Erfaringspsykologi, de frasiger sig enhver Tilknytning til den hedonistiske Psykologi, og de paastaar, at Værdilærens Sætninger med Nødvendighed er gyldige for al økonomisk Handlen¹⁾. Naar Østrigerne saaledes tillægger deres Værdilære a priori Gyldighed, er det aabenbart fordi der er Tale om Sætninger, som logisk set er nødvendige Konsekvenser af en bestemt Opfattelse af, hvad der skal forstaas ved »økonomisk Handlen« — og saa er det jo ikke mærkeligt, at de maa gælde for al »økonomisk Handlen«. Men de lærer os da ikke noget om, hvorledes Folk faktisk handler og hvorledes Værdidannelsen faktisk foregaar. — Hvis Østrigerne derimod virkelig vedkendte sig at være Hedonister, saadan som utvivlsomt Jevons vilde have gjort det, var der god Mening i at sige, at deres Teori udsagde noget om, hvordan Folk faktisk handler — blot vilde det saa være en forkert Teori herom. Som den subjektivistiske Værdilære nu foreligger, kan den maaske bedst betegnes som en pseudo-psykologisk Teori, hvis væsentligste Indhold er helt formelt.

VII

Som Sammenfatning af de foregaaende Betragtninger kan siges, at Grænsenyttelæren kan opfattes paa flere forskellige Maader, og at den mest afgørende Inddeling af disse maa foretages efter, om man opfatter den som en formel, hypotetisk-deduktiv Teori eller som en empirisk Lære, der siger noget om Lovene for den

¹⁾ Se f. Eks. den anførte Artikkel af Ludwig Mises. Videre Samleværket: »Probleme der Wertlehre« I—II, samt Lionel Robbins: »An essay on the nature and significance of economic science«, der er stærkt paavirket af Østrigerne.

faktiske Efterspørgsel. Disse to forskellige Opfattelser udelukker i og for sig ikke hinanden, principielt set, tværtimod kunde de udmærket tænkes at supplere hinanden, saadan som Deduktion og Induktion supplerer hinanden indenfor Naturvidenskaberne — men faktisk er det ikke helt nemt at bringe Harmoni mellem dem, saadan som Grænsenyttelæren nu engang er udformet.

I den formelle Teori, den rene Økonomi, interesserer man sig først og fremmest for den logiske Sammenhæng mellem de forskellige Sætninger, for Spørgsmaalet hvilke Grundsætninger der er nødvendige og tilstrækkelige for at bevise de følgende Sætninger, eller Spørgsmaalet hvilke Konsekvenser det faar, om man indfører forskellige specielle Forudsætninger. Den klareste og korrekteste Fremstilling af en saadan formel, deduktiv Teori vilde man faa, hvis man kun benyttede Udtryk, som ikke har anden Mening end den, der er fastlagt gennem Definitioner og Grundsætninger, d. v. s. hvis man benyttede Tegnsymboler i Lighed med Matematikens eller Logistikens. En saadan ideal Formulering er endnu ikke tilvejebragt, men de matematisk orienterede Økonomer har gjort betydelige Fremskridt i den Retning, og har derved i høj Grad bidraget til at skabe Klarhed og Præcision i Tankegangen. Kun ad denne Vej er det lykkedes at give en kvantitativ Formulering af Teorien, hvilket er af overordentlig Betydning, naar man skal give sig i Lag med statistiske Undersøgelser.

Som det modsatte Yderpunkt staar den subjektivistiske Formulering i en pseudo-psykologisk Terminologi, som hovedsagelig har virket i Retning af at konservere en Række Uklarheder og tvivlsomme Paastande. Ludwig Mises betegner sin Værdilære med det græske Ord »Katallaktik«, hvilket saavidt jeg forstaar betyder saa meget som Valglære eller Valgteori. Dette er jo forsaavidt træffende, som man, hvis man kunde rense denne Teori for alle de psykologiske Bibetydninger, der hæfter ved Udtrykkene »Nytte«, »subjektiv Værdi«, »Vurdering«, »Formaal«, etc. netop vilde faa en formel Teori svarende til den matematisk formulerede.

Opfattet som en formel Teori er Grænsenyttelæren eller Valghandlingsteorien i og for sig ikke specielt en Lære om Efterspørgslen; de formelle Sætninger kan lige saa godt fortolkes som handlende om noget helt andet, f. Eks. om Produktionslovene. At store Omraader af Efterspørgselsteorien og Produktionsteorien formelt set er helt identiske, kan man f. Eks. se deraf, at man ved parvis at ombytte Ordene Forbrug, Totalnytte, Grænsenytte og Gode-

mængde i Efterspørgselsteoriens Sætninger med Ordene Produktion, Produktmængde, Grænseprodukt og Produktionsfaktor, faar netop de tilsvarende Sætninger i Produktionsteorien. Sætningen om »aftagende Grænsenyttelære« er formelt identisk med Sætningen om »aftagende Grænseproduktivitet«, begge Sætninger er en simpel logisk Følge af de økonomiske Grundprincipper, saaledes som det for Produktionsteoriens Vedkommende er godtgjort af Gloerfelt Tarp¹⁾, og som man for Efterspørgselsteoriens Vedkommende uden større Vanskelighed kan overbevise sig om ved f. Eks. at læse Boehm-Bawerks Fremstilling.

Det Tankeskema, som ligger bag Grænsenyttelæren, er i Virkeligheden det centrale Indhold i hele den økonomiske Ligevægts-teori, der af v. Hayek træffende er blevet betegnet som »a logic of choice« — en Valghandlingens Logik eller Matematik²⁾. Hvad enten Talen er om Produktionens-, Efterspørgsels-, Kapitalrentens- eller andre Ligevægtsproblemer, er det det samme Tanke-skema, der anvendes.

Saalænge Grænsenyttelæren paa denne Maade opfattes som en formel Teori, maa følgende fastholdes:

For det første at det da ikke er nogen Indvending mod Grænsenyttelæren, at den bestaar af Tautologier eller indeholder »Cirkelslutninger«. Det er netop dens Opgave at klarlægge, hvad der rent logisk kan udledes af de i Forvejen opstillede Definitioner og Grundsætninger.

For det andet er det en Følge heraf, at man ikke kan indvende mod Grænsenyttelæren opfattet paa denne Maade, at den »bygger paa en forældet Psykologi«. Den rene Teori bygger overhovedet ikke paa nogen Psykologi og kan hverken verificeres eller omstødes ved Henviisning til nogen psykologisk Undersøgelse.

For det tredje kan siges, at det, der er de store Stridspunkter mellem de forskellige Grænsenytteteoretikere, ikke vilde foreligge, hvis alle klart holdt sig til en helt formel Formulering af Teorien. De store Divergenser opstaar først, naar et psykologisk Indhold fortolkes ind i Teorien — og maaske især, naar dette sker paa en uklar og flertydig Maade.

For at Teorien skal faa et empirisk Indhold er det, som

¹⁾ »Den økonomisk definerede Produktionsfunktion og den heterogene Fremstillingsproces«, Nordisk Tidsskrift for teknisk Økonomi, 1937. Jvnf. Erik Schmidt: »Økonomisk definerede Produktionsfunktioner«, samme Sted, 1939.

²⁾ v. Hayek: »Economics and knowledge«, *Economica*, 1937.

paavist, nødvendigt at alle Begreber gennem Realdefinition tilforordnes bestemte faktiske Forhold. Dette kan ske paa forskellige Maader. Et Eksempel er de tidligere refererede Fisher'ske Definitioner af »Behov« og »Nytte«, hvorved disse Begreber tilforordnes Bytteforhold mellem Varekvanta. Ligesaa vel kunde man vedtage at give disse Begreber et bestemt biologisk eller psykologisk Indhold.

Den ekonometriske Skole indenfor Økonomien interesserer sig udelukkende for at bygge paa saadanne Observationer, som hidrører fra det, man i Almindelighed kalder den økonomiske Statistik, d. v. s. Tal for Varepriser, Varemængder, Husholdningsbudgetter etc. Hvorvidt der gennem Studiet af disse Data kan opnaas frugtbare Resultater, maa Tiden vise. Som tidligere fremhævet, synes det imidlertid ensidigt at stille sig paa det Standpunkt, at kun Undersøgelser over Data af denne Art er af Interesse.

Indrømmes maa dog, at det i endnu højere Grad gælder om den psykologiske Undersøgelse af Efterspørgslen, at først Tiden kan vise, om der kan opnaas frugtbare Resultater ad den Vej. Til Trods for alle de drabelige Debatter om Grænsenyttelærens psykologiske Forudsætninger etc. har der jo hidtil ikke været gjort noget Forsøg paa at basere Grænsenyttelæren paa solid, empirisk Viden om psykologiske Forhold. I en følgende Artikkel skal dette tages op til nærmere Behandling.

PRISUDVIKLING OG PRISPOLITIK ¹⁾

AF NIELS LINDBERG

INDLEDNING

DEN Krig, der nu føres paa andet Aar, ligner, hvor forskellig den end maatte være fra sine Forgængere i militær Henseende, dog disse paa et væsentlig Punkt: den betyder en Nedgang i Befolkningernes Vareforsyning. Dette gælder ogsaa Danmark, hvis Prisudvikling og Prispolitik skal belyses i det efterfølgende.

Nedgangen i Vareforsyningen herhjemme i Krigens første Tid maa betragtes dels som et Resultat af Nedgangen i de oversøiske Tilførsler, der atter skyldes Søkrigen og Blokaden, dels som et Resultat af Kronens forringede Købeevne i Udlandet og den relativt stærkere Stigning i vore Importpriser i Forhold til Eksportpriserne. Dermed blev selve Nationalindtægten regnet i Varer mindre. Men samtidig gik Forbrugernes Pengeudgivelse ikke tilbage, fværtimod. Begge de nævnte Forhold: Nedgangen i Nationalindtægt og Opgangen i Pengeudgivelsen maatte med den Samfundsstruktur, vi har, medføre Tendens til Prisstigning. Hvis man kunde veje den Betydning, som de nævnte Faktorer har haft, mod hinanden, vilde man formentlig — specielt med Hensyn til vore Lagerbeholdninger — naa til det Resultat, at Nedgangen i den Mængde Varer, der kom frem til Forbrug i Krigens første Maaneder, ikke var nær saa vigtig en Prisstigningsfaktor som Opgangen i Forbrugernes Pengeudgivelse. Men det er sandsynligt, at Befolkningens Anticipation af en kommende Nedgang i Realindtægterne var en ikke uvigtig Drivkraft til Starten af Kapløbet om at forøge Pengeudgivelsen og faa Indtægterne sat i Vejret. Ved Siden af denne Forklaring maa man imidlertid sætte en anden, der ikke er mindre vigtig. Det staar

¹⁾ Artiklen er bygget over et Foredrag i Socialøkonomisk Samfund December 1940, de sidste Tilføjelser er gjort Marts 1941.

fast, at vigtige Grupper af Producenter, som var kommet i den Stilling, at udenlandsk Konkurrence var faldet helt eller delvis væk, samtidig med at Forbrugerne gerne vilde have dem til at forøge eller blot opretholde Produktionen, i Løbet af kort Tid efter Krigens Udbrud skaffede sig højere Priser paa de Produkter, de solgte og dermed større Pengeindtægter. Paa disse Maader opstod Kapløbet om at opretholde eventuelt forøge Indtægterne til Trods for Tendenserne til synkende Realindtægter for Befolkningen som Helhed. Som Illustration til det her anførte skal vi omtale nogle af de første og vigtigste Kapløbere i det beskrevne Kapløb¹⁾.

NEDGANG I TILFØRSLERNE AF VARER

Krigen og Blokaden medførte øget Knaphed paa Tonnage, direkte Tab af Skibe og Ladninger og stærkt forlængede Sø-Transporter. Direkte og indirekte bevirkede dette Nedgang i Tilførslerne. Ganske særlig maa det nævnes, at Tilførslerne af Korn og Brændsel gik ned. Hele dette Forhold er som bekendt ikke blevet udjævnet, men endda paa visse Omraader skærpet efter Danmarks Besættelse, idet den direkte Tilførselsbegrænsning er blevet skrapere, omend Fragtstigninger stort set er standset. Vi er nu under den absolutte Blokade. Naturligvis behøver en Nedgang i Nationalindtægten ikke at vise sig i almindelig Prisopgang. Under et System, der f. Eks. kombinerede Nedsættelser af den pengelige Købeevne med Tilskud til Nedbringelse af visse Varepriser og dertil knyttede Rationeringer, kunde Nedgang i Nationalindtægt regnet i Varer foregaa uden almindelige Prisstigninger over hele Linjen. Fattiggørelsen vilde da ikke være et Spørgsmaal om Forskydninger i Prisrelationer, men et Spørgsmaal om den konkrete Karakter af de politiske Bestræbelser. Men i det danske Samfund var det, der kom — almindelige Prisstigninger — i og for sig naturligere.

FORBRUGERNES PENGEUDGIVELSE STIGER

Overfor den beskrevne Nedgang i Tilførslerne af Varer staar Opgangen i den udgivne Mængde af Penge.

¹⁾ Rækkefølgen maa ikke tages som et Udtryk for, at de paagældende »Kapløbere« kan anses for at have været ivrigere og mere hensynsløse end andre.

Blandt de Grupper af Producenter, der har faaet forøgede Pengeindtægter, nævnes først Korndyrkere og Skovejere — til dels iøvrigt de samme Personer nemlig særlig de store Ejendomsbesiddere. Med uforandret Efterspørgsel efter Korn fra de kornkøbende Landbrugere og fra Næringsmiddelindustrien, men nedadgaaende og til sidst helt udeblivende Indførsel fik det danske Korn en forøget Knaphedsværdi. Ejendomsretforholdene og Samfundets politisk-økonomiske Struktur tillod Korndyrkerne at indkassere denne Knaphedsværdi som Indtægt. Herfra udgik dels en direkte Prispaavirkning overfor de Varer, der fremstilles af Korn, dels en indirekte — den vi her skal betragte — nemlig over Producenternes forøgede Pengeindtægter og dermed følgende forøgede Udgivelse af Penge. Som bekendt er Rugpriserne steget stærkt to Gange. Første Gang den 16. September 1939 fra den faktiske Pris ca. 14,70 Kr. til 19,20 Kr. (Maksimalpris). Anden Gang i September Maaned 1940 til 29 Kr. Ogsaa Skovejernes Salgsprodukt Træ fik en forøget Knaphedsværdi, og en lignende direkte og indirekte Prispaavirkning opstod som for Kornets Vedkommende.

Hvad angaar Grossister og Fabrikanter, kan der næppe være Tvivl om, at mange Grossister i Begyndelsen af Krigen — inden Danmark kom ind under den fuldstændige Blokade — fik sat deres Fortjenester paa den enkelte Vareenhed op og, for saa vidt Begrænsningen i Tilførslerne ikke var alt for stor og Lagre var forhaanden, ogsaa deres Pengeindtægt. Det kan derfor ikke undre, at Grossisterne, og da særlig de store Importører, var utilfreds med den første Krigsavance-Bekendtgørelse af 3. September 1939, der truede med at gøre det, der privat var fortjenstfuldt, samfundsmæssigt set mindre fortjenstfuldt. De fik her Støtte fra Fabrikanternes Erhvervsrepræsentanter. Den Bestemmelse i Bekendtgørelsen af 3. September 1939, der vakte særlig Modstand, lød saaledes »Udnyttelse paa det indenlandske Marked af den forhaandenværende Situation til en Forhøjelse af den procentvise Avance udover den i vedkommende Branche sædvanlige (»Vareaaager«) er forbudt.« Drøftelserne mellem Erhvervenes Repræsentanter og Myndighederne resulterede i en ny Bekendtgørelse af 19. Oktober 1939. Som vi senere skal se, blev Priskontrolraadets Bemyndigelse udvidet paa enkelte Punkter, men for det Spørgsmaal, der i denne Forbindelse har Hovedinteressen, betød Oktober-Bekendtgørelsen legaliseret Adgang til Risikotillæg til Avancen og en Slags Pristalsregulering af denne.

Hvad angaar Redernes Pengeindtægter, er Fragtratetallets Stigning et Fingerpeg. Selvom Stigningen i væsentlig Grad skyldes de større Omkostninger ved de forlængede og risikofyldte Rejser, er der dog næppe Tvivl om, at Fragtratetallets Stigning samtidig indicerer forøget Indtjening i Rederierne ikke alene i 1939, men ogsaa i de første Maaneder af 1940. Iøvrigt gælder det for Rederierne som for en Række større Industri- og Handelsaktieselskaber, at de har opsparet gode Reserver i de foregaaende Aar, der nu bliver mobiliseret, saaledes at en ikke ubetydelig Del af de kapitalbesiddende Samfundsgrupper, hvis ikke de rammes af særlige Indgreb, nogenlunde vil kunne gardere deres Pengeindtægters Niveau og saaledes deltage i Spillet om »ikke at sidde med Sorteper«.

Det vil være kendt, at ogsaa Arbejderne i det første Halvaar af Krigen deltog i de almindelige Bestræbelser for at forøge Pengeindtægterne. Medens adskillige Enkeltpersoner eventuelt større Erhvervsgrupper (her tænkes særlig paa Kornsælgerne og Skovejerne) fik deres Pengeindtægter forøget i saa høj Grad, at deres Realindtægter steg, gælder dette sidste ikke Arbejderne — tværtimod. Den Lønoverenskomst, der blev afsluttet 31. Oktober 1939, indeholdt ganske vist Bestemmelser om Lønregulering efter Pristal, men der var Tale om en Regulering kvartalsvis bagud. Som bekendt offentliggøres Pristallet rundt regnet en Maaned efter, at Prisoplysningerne er indsamlet. Pristallet vil derfor allerede ved Offentliggørelsen være bagefter, og Løntillæget giver da ikke Kompensation for Prisstigningerne i den omhandlede Maaned. Naar Prisstigningerne fortsætter i det følgende Kvartal, kommer Lønningerne igen bagud, saa at de ved Kvartals Slutning er fire Maaneder bagud. Deraf følger, at under Forudsætning af jævn Prisstigning, er Lønningerne selv med Pristalsregulering i Gennemsnit cirka to Maaneder bagud. Endvidere giver det sig selv, at Lønoverenskomsten ikke var nogen primær Prisstigningsaarsag, da den kun fik Relevans, hvis Priserne steg mere end 3 Points i Kvartalet (efter Pristallet 1914 = 100). Men naturligvis kan den Betragtning anlægges, at havde Arbejderne ikke faaet Lønregulering i Oktober 1939 og Januar 1940, saa havde den af Arbejderklassen udgivne Pengesum været mindre, og Tendensen til Prisstigning tilsvarende afdæmpet. Afgørende havde dette næppe været for den samlede Prisbevægelse. Men det er klart, at andre Samfundsgrupper var kommet til at ligge bedre placeret i Kapløbet om at holde Realindtægterne oppe.

Mens vi er ved Arbejdernes Indtægter, vil det være naturligt at omtale den eneste deflative Kraft af nogen Betydning, nemlig den mindre Pengeudgivelse, der skyldes Indtægtstab ved den stigende Arbejdsløshed. Selvom denne deflative Kraft ikke maa overses, er det tydeligt, at de inflative Kræfter alt i alt er de stærkeste. Dette hænger ogsaa sammen med to Momenter, der nu skal omtales.

Det vil være kendt, at det stigende Seddelomløb, som Krigens første Periode udviste, blandt andet blev foraarsaget af, at Sparrere trak Penge ud af Banker og Sparekasser og købte for dem. Den legale Begrænsning af Udtrækkene fik ingen praktisk Betydning, ligesom Detailomsætningsstatistikken viser, at Hamstringsforbudet ikke blev overholdt. Endvidere fandt der i Krigens første Maaneder Salg af Obligationer Sted fra privat Side. Hele denne Bevægelse kan for en væsentlig Del siges at være Udtryk for »Flugt over til Realværdierne«. Den forløb glat som Følge af Nationalbankens Kreditpolitik overfor Banker og Sparekasser. Specielt i Krigens første Maaneder kunde man se, hvorledes Nationalbanken for at modvirke kriseagtige Tilstande faktisk kom til at finansiere et Forbrug af Opsparing, der som Virkning forstærkede Prisstigningstendenserne. Et lignende Finansieringsforhold, der formentlig ogsaa har haft Prisstigningstendenser i sit Følge, er den Forskudsbetaling, som Nationalbanken siden 9. April 1940 er kommet ind paa overfor Landbrugserhvervet, idet Banken forskudsvis udreder Betalingen for den Del af Landbrugseksporten, der ikke kan betales af tysk Eksport til Danmark. I det Omfang Landbrugerne i Kraft heraf har opretholdt et større Forbrug, end de ellers vilde kunne have, samtidig med at der kommer færre Varer ind fra Udlandet, er denne Forskudsbetaling et Bidrag til Prisstigningstendenserne.

Endelig som en sidste ikke ganske uvigtig Aarsag til Stigning i den pengelige Købeevne med Prisstigningstendens i sit Følge, maa fra Krigens første Tid nævnes Statens øgede udækkede Udgifter. I den første Tid af Krigen var det Stigningen i Militærudgifter og Landbrugsstøtte, der dominerede Billedet. Senere er Militærudgifterne gaaet ned, men andre offentlige Udgifter er stigende, og fuld Dækning gennem øgede direkte Skatter har ikke fundet Sted. Man slog dels ind paa Laanevejen, og dels paa en Forøgelse af den indirekte Beskatning og begge Dele virker prishævende.

DEBATTEN OM PRISUDVIKLINGEN

Det vil betale sig kort at betragte nogle af de Anskuelser om den just beskrevne Prisudvikling, som har været fremsat offentlig, fordi det belyser Aarsagsforholdene.

Man kan her begynde med den ikke ualmindelige Anskuelse, at Prisstigningerne var uafvendelige, fordi de har udenlandske Aarsager. Det er rigtigt, at en Del af de Forhold, der har ført til Prisstigningerne, er væsentlig paavirket af udenlandske Faktorer, men det maa ogsaa slaas fast, at disse i og for sig ikke kunde have medført almindelige og omfattende Prisstigninger paa det danske Marked. Der er allerede kort antydnet et Sæt af økonomiske Indgreb, der kunde have neutraliseret de paagældende udenlandske Paavirkninger, og derfor er det berettiget at sige, at det danske Pristals Stigning skyldes Aarsager indenfor det Økonomiomraade, vi kalder Danmark. Altsaa danske Aarsager, som enten ligger i, hvad Regeringen og de Næringsdrivende gør, eller i, hvad de ikke gør. Udefra kommende Begivenheder kan gøre os (= de danske Statsborgere) fattigere, men staar vi sammen og gennemfører en fast Prispolitik, behøver Priserne ikke at gaa op. Det skal her blot bemærkes, at i et væsentlig liberalistisk-kapitalistisk Samfund staar man ikke sammen, og det er da ganske naturligt, at Priserne stiger gennem de enkelte Personers og Erhvervsgruppers Anstrengelse for at gøre det, der er indprentet dem som deres økonomiske Pligt: at bjerpe sig selv.

Et andet Spørgsmaal, der har været fremme i Debatten, og som ligeledes kaster Lys over Aarsagsforholdene, er Spørgsmaalet om, hvor vidt den Prisudvikling, der foregaar, er Inflation. Efter den gængse nationaløkonomiske Definition taler man om, at Prisstigninger, der skyldes øget Produktionsbesvær i Ind- eller Udland, saaledes at man faar færre Konsumgoder ud af den økonomiske Virksomhed, er Knaphedsprisstigninger, der ikke bør benævnes inflationistiske. Anderledes ligger det, hvis Prisstigningerne ikke har noget at gøre med øget Produktionsbesvær, men med at Produktionsudgifterne stiger, derigennem at en eller flere Produktionsfaktorer faar forøget Aflønning. Prisstigninger, der skyldes en saadan Udvikling, kaldes inflationistiske. Sondringens praktiske Betydning skulde ligge deri, at den letter en rigtig politisk Klargørelse af Problemet, idet de Prisstigninger, der skyldes øget Produktionsbesvær f. Eks. paa Grund af Krig og Blokade, kan det være ret rimeligt at lade passere uden at gøre Kraftanstrengelser

for at neutralisere. Det er jo »kun en Overgang«. Men hvis det Offentlige ikke gør noget virkeligt for at forhindre de inflative Prisstigninger, kommer vi ikke uden videre ned igen paa det gamle Prisniveau, tværtimod er der Fare for Kapløb mellem de forskellige Personer og Erhvervsgrupper om at faa deres Aflønninger sat op. Deskriptivt er Sondringen mellem Knaphedsprisstigning og inflativ Prisstigning derimod ikke af saa stor Betydning, for i de fleste heftigere Prisstigningsperioder har de to Tendenser vævet sig uløseligt ind i hinanden. Særlig som Følge af, at Knaphedsprisstigninger sætter Kapløbet om Aflønningsforhøjelser i Gang. Hvis man anvender denne Betragtningssmaaade paa den foreliggende Situation, vil man faa dette bekræftet.

Endnu et Spørgsmaal fra den offentlige Debat maa vi beskæftige os med. Den lidenskabsløse, videnskabelige Aarsagsbetragtning bliver i den politiske Debat til et Spørgsmaal om Skyld eller Ikke-Skyld. Det er ikke ualmindeligt, at de forskellige Samfundsgrupper og Næringsgrenes Repræsentanter udpeger de andre Samfundsgrupper og Næringsgrenes Forsøg paa at hæve deres Aflønning under en Knaphedsprisstigning som den væsentlige Aarsag til de inflationistiske Tendenser og dermed lægger Skylden paa de Personer, der udgør de paagældende Grupper. Man betragter sin egen Gruppes Aktion som noget naturligt og nødvendigt og de andre Gruppers Aktion som den afgørende Stramning af Knuden, der gør Inflationsfaren overhængende. Hvor paa man kræver Statsmagts Indskriden. Ud fra psykologisk-økonomiske Betragtninger er dette forstaaeligt, men man maa naturligvis søge at hæve sig over denne Betragtningssmaaade, thi i Virkeligheden er alle disse Bestræbelser, uanset hvem der udfolder dem, normale menneskelige Reaktioner i det givne økonomiske Milieu.

Jeg har i det foregaaende stræbt efter at redegøre for alle de vigtigere Aarsager til stigende Priser, der gjorde sig gældende i det første Krigsjaar, derunder alle de vigtigere Bestræbelser i Retning af øget Aflønning. Psykologisk er der ingen Grund til at fremhæve enkelte af disse Bestræbelser paa andres Bekostning, og med Hensyn til faktiske inflationistiske Virkninger betyder Mangelen paa Statistik, at man maa renoncere paa at sige noget afgørende om Vigtighedsgraden.

Det er derfor uvidenskabeligt, naar man specielt i Krigens første 8 Maaneder fra flere Nationaløkonomers Side fremhævede Lønoverenskomsten som den eneste eller i hvert Fald vigtigste Inflationsfare. Hvis Lønoverenskomsten var den eneste Inflations-

fare, maatte man dog formentlig vente en vis nok saa lille Afsvækkelse af Prisstigningstendenserne efter dens Afskaffelse (den sidste overenskomstmæssige Lønregulering fandt Sted Januar 1940). Men enhver Afsvækkelse udeblev. Et nærmere Studium af Detailpristallets enkelte Poster vil da ogsaa vise, at det ikke er Lønstigningerne efter Lønoverenskomsten, der har været den afgørende Aarsag til Pristallets stadige Stigning.¹⁾

Stigningen i Fødevarerne er procentvis mindre end Stigningen paa andre Poster, men da Fødevareudgiften tager henvend en Trediedel af hele Budgettet, har man her den største Udgiftsstigning. Denne Stigning kan kun være meget lidt paavirket af Løntillæggene, da Landarbejderne som bekendt ikke fik Regulerings-tillæg, hverken i Oktober 1939 eller i Januar 1940. Det er Opgangen i de selvstændige Landbrugeres Aflønning, der har sat ind her. Gaar vi til den næste Post, Klæder, Fodtøj og Vask, er det vel sandsynligt, at en Stigning i Lønudgifterne i Industri og Transport her har haft nogen Betydning for Prisstigningen, men disse Priser er jo stærkt paavirket af de stigende Importpriser, saa at Arbejdslønnens Stigning i hvert Fald kun forklarer en Del af Stigningen. Stigningen for Brændsel og Belysning tager sin store Part af Udgiftsstigningen; her spiller der ikke nogen bemærkelsesværdig overenskomst-mæssig Arbejdslønstigning ind. Det er overvejende de stigende Importpriser, der har haft Betydning. Stigninger i Skatter og Kontingenter kan man ikke laste Reguleringstillægget for. Tilbage bliver derfor kun (foruden den nævnte Virkning for Klæder, Fodtøj og Vask) Gruppen Andre Udgifter, som omfatter en Række forskellige Varer og Tjenesteydelser. Heriblandt er der naturligvis nogle, der har været paavirket af Stigninger i overenskomst-mæssig Arbejdsløn, men ogsaa her gælder det, at Importprisstigninger har øvet deres Indflydelse. Naar man nu gør sig klart, at Stigninger i Importpriserne bl. a. skyldes Stigning i Rederiernes og Importørernes Fortjenester, bliver der ikke meget tilbage af Paastanden om, at Lønoverenskomsten var den eneste eller vigtigste inflationistiske Faktor.

En Tankegang, der maaske særlig har medført, at den offentlige Debat har udpeget Lønoverenskomsten som Inflationskilden, er Teorien om den onde Cirkel eller Spiralvirkningen. Man frem-

¹⁾ Det drejer sig altsaa her om Lønstigninger i snævrere »faglig« Forstand, ikke omfattende Lønstigninger i videre nationaløkonomisk Betydning.

hæver, at Prisstigninger fører til Arbejdslønstigninger, som saa fører til nye Prisstigninger og saaledes videre uden Stop. I sin grovere Form ser Teorien bort fra den aftagende Virkning af en Pris-Lønregulering. Stiger f. Eks. Fragterne til det dobbelte, er det samme ikke Tilfældet med de Varepriser, der indgaar i Pristalsbudgettet; de gaar maaske op med 5 pCt. Og den dermed følgende Lønregulering berettiger selvfølgelig ikke til 5 pCt. Opgang i de Varepriser, der indgaar i Budgettet, men — alt under Hensyn til Arbejdslønnens Andel af Omkostningerne — eventuelt kun til nogle faa pCt., og saaledes dør Bevægelsen hen. Men en aftagende »Spiralvirkning« kan man naturligvis meget vel tale om. Man skal blot gøre sig klart, at denne aftagende Spiralvirkning ikke er noget enestaaende for Spillet mellem de overenskomstmæssige Arbejdslønninger og Priserne. Et Eksempel herpaa: højere Eksportpriser fører til højere Importpriser, der fordyrer Landbrugets Indkøbsvarer og saaledes kan føre til Krav om højere Eksportpriser!

Selvom nu Spiralvirkningen var noget enestaaende for Spillet mellem de overenskomstmæssige Arbejdslønninger og Priserne, kan man ikke med den videnskabelige Neutralitet i Behold deraf drage den Konklusion, at saa maa Arbejdslønningernes Stigning stoppes, hvis Inflationen skal undgaas. Thi ved at drage denne Konklusion, ser man bort fra den anden Maade at standse Spiralvirkningen paa, nemlig at lægge Loft over Priserne. Lønnen gaar jo kun op, naar Priserne er steget. Ræsonnementet opstaar, fordi man uvilkaarlig ræsonnerer fra gamle Erfaringer, at Lønnen ikke kan stige, uden at Priserne stiger, men Priserne kan godt stige, uden at Lønnen gaar op. Men gamle Erfaringer bygger paa tidligere Tiders Samfundsstruktur, og netop i Øjeblikket er Samfundsstrukturen i Støbeskeen. Hvem siger, at det er rigtigt at gaa ud fra som en given Ting, at Priserne skal have Lov at stige, fordi Lønnen er reguleret opad til Kompensation for en allerede stedsfunden Prisstigning? Den nugældende danske Prislovs Bestemmelse, om at de Næringsdrivende (dog ikke Arbejderne) har Ret til at faa alle virkelig medgaaede nødvendige Omkostningsstigninger dækket gennem Prisstigninger, er lige saa lidt sacrosant, som de økonomiske Samfundsprincipper den bygger paa.

At Forsvarerne for Lønreguleringens Ophævelse ræsonnerer ud fra væsentlig liberalistisk-kapitalistiske Samfundstilstande (endskønt Udviklingen i Retning af Statskapitalisme og Planøkonomi er i fuld Gang) ser man tydeligt, naar man betragter de økonomiske Ræsonnementer, der paapeger, at den stedsfundne Pris- og

Lønudvikling har haft det gode med sig, at den har nedbragt Arbejdslønningerne noget, hvilket skulde være godt for Beskæftigelsen. Det er ogsaa rigtigt — vel at mærke i et væsentlig liberalistisk-kapitalistisk Samfund. Men at netop Arbejderne skulde indstille deres økonomiske Bestræbelser for at afstive de gamle Samfundsformer, lyder ikke sandsynligt. Og dog er det det Argument, der føres frem mod det før fremsatte Udsagn, at det ikke er objektivt nødvendigt, at Priserne skal have Lov at stige, fordi Lønnen reguleres opad til Kompensation for allerede stedefunden Prisstigning. Modstandere af Lønreguleringen kan ganske vist henvise til, at skønt mange selvstændige Næringsdrivende tjener saa meget, at de udmærket kan taale en relativ Indtægtsnedgang, vil der næsten i enhver Branche være en Række Virksomheder, der kun giver den for Virksomhedens Opretholdelse nødtørftige Fortjeneste. Og det er denne Omstændighed, der gør, at Lønstigning fuldt ud maa overvælte paa Priserne. Heroverfor er nu Argumentet i Korthed dette, at man ikke som Økonom paa Forhaand kan udgaa fra, at det Samfundssystem er stabilt og harmonisk og derfor et selvfølgeligt Udgangspunkt, som tillader, at Næringsdrivende med store Indtægter kan blive fri for en relativ Indtægtsnedgang (gennem at beskyttes for et Tryk paa deres Avancer og Fortjenester), fordi der »næsten i enhver Branche« findes Virksomheder, der kun lige kan faa det til at løbe rundt. Man bør dog i det mindste som Alternativ f. Eks. pege paa Muligheden for at lette daarligt stillede Producenter for Omkostninger, de har paataget sig under andre økonomiske Forudsætninger. Endvidere kan det vel ikke være en Økonoms Opgave at tage den større eller mindre Grad af driftsøkonomisk Fornuft, hvormed Produktionen og Omsætningen er organiseret, for et givet og ufravigeligt Udgangspunkt.

Naar flere Nationaløkonomer har fundet Prisstigninger i deres Orden, men krævet Lønoverenskomsten ophævet, hænger det ogsaa sammen med Tankegangen om Prisen som Opmuntringspræmie, og man henviser til, at denne Prisfunktion ikke maa afsvækkes netop nu, hvor det er saa vigtigt, at eksisterende Produktioner udvides og nye optages. Men Lønnen er ogsaa en Pris og Lønstigning i Besiddelse af »Opmuntringsvirkning«. Det er, som om man stiltiende gaar ud fra, at der skal noget ekstra til for at faa Fabrikanten, Bønder, Grossister o. s. v. til at lægge sig i Selen, medens Arbejderne godt kan nøjes med samme Pengeløn og mindre Realløn.

Inden vi forlader Omtalen af Debatten om Prisstigningerne, skal det til Slut omtales, at Flæske- og Smørprisforhøjelsen i Oktober 1940 medførte, at adskillige økonomiske Skribenter, der hidtil væsentlig havde omtalt Lønoverenskomsten som Inflationskilde, nu fremhævede, at de selvstændige Landbrugeres »Lønforhøjelser« over Prisforhøjelser ogsaa let kunde blive en Skrue uden Ende. Saaledes har Forholdenes Udvikling redresseret noget af den teoretiske Ensidedighed, som Prisudviklingen i Begyndelsen har givet Anledning til. Jeg har imidlertid savnet en Vurdering af, i hvilken Grad disse Stigninger i Smør- og Flæskeprisen omkostningsmæssig var begrundet i de store Kornprisstigninger. Og i det hele taget er Kornprisstigningen, der jo ikke er omkostningsmæssig motiveret, for utilstrækkelig belyst som Prisstigningskilde. Der er næppe Tvivl om, at det er de store Gaarde og Godserne, der særlig har Merfortjenester under denne Krig. Vi staar her overfor et ret stærkt Eksempel paa »Opmuntrings-Prisdannelse«, selvom Kornprisen er statslig bestemt og antagelig vilde være højere, hvis den blev givet fri.

Prof. Jørgen Pedersen har været en af Talsmændene for Opmuntringsprisdannelse og har da ogsaa hævdet, at Maksimalprisen paa Korn burde ophæves¹⁾. Tankegangen er logisk ud fra sine Forudsætninger, men som politisk-økonomisk Parole uanvendelig. Naar Læseren betænker den ulige Jord- og Formuefordeling eller rettere Gældsfordeling paa Landet, vil det forstaas, at der kun er to Alternativer — det reformistiske: Aflevering af Korn fra det store Landbrug til Husmændene til Maksimalpriser, eller det revolutionære: Aflevering af Jord til Husmændene og Nedsikring af deres Gæld. Det maa ikke undre, at Regeringen vælger det reformistiske Alternativ.

Ogsaa Prof. Thorkil Kristensen er Talsmand for Opmuntringsprisdannelsen og har fremsat en interessant Tankerække²⁾. Udgangspunktet er, at Thorkil Kristensen paaviser, at det er farligt for Beskæftigelsen at lade Købeevnen i Samfundet undergaa en Nedgang, men at det ogsaa er farligt — nemlig for Prisudviklingen — at lade Købeevnen være konstant under en Nedgang i Vareforsyningen. Thorkil Kristensen hævder da, at den fornuftigste Løsning paa denne Konflikt faas ved at tage Hensyn til den

¹⁾ Se Prof. Jørgen Pedersens Artikel: »Giv Kornprisen fri« i Berlingske Tid. 25. 6. 40.

²⁾ Se Prof. Thorkil Kristensens Artikel: »Pengepolitikken og Stats-Finanserne« i Jyllandsposten 16. 6. 40.

Forskel, der er mellem de forskellige Omraader af Samfundsøkonomien, naar det gælder Virkninger af en vis Bevægelse i Priser og Købeevne. Man bør tillade Prisforhøjelser og dermed Indtægtsforhøjelser af Opmuntringsgrunde, der hvor vi kan producere mere herhjemme. Overfor de egentlige knappe Varer, som det ikke er muligt at forøge Produktion eller Import af, skal man ikke tillade Prisforhøjelser. Her bør rationeres. Ogsaa denne Tankegang er logisk ud fra sine Forudsætninger. Men da det er ganske tilfældigt, hvilke Personer og Erhvervsgrene, der er placeret saaledes, at de hører til dem, der skal opmuntres eller omvendt dem, der skal lægges Loft over og indtægtsbeskæres gennem den Omsætningsnedgang, der følger fornuftige Rationeringer, og da man ikke kan overbevise Folk om, at det økonomisk fornuftige ogsaa er det retfærdige, maa man ikke forvente, at Thorkil Kristensens Parole skal blive andet end et interessant Tankeeksperiment.

Noget af det eneste, man med videnskabelig Sikkerhed kan sige om frie Priser er, at de er Fænomener opstaaet ved økonomiske Kræfters Sammenspil under bestemte Forudsætninger. De er ingenlunde indstiftet for at løse bestemte Funktioner. At de ofte »opmuntrer« til Produktion og nedskærer Forbruget og derfor i overført Betydning kan siges at løse visse Opgaver, bør ikke forlede den klare Tænkere til uden videre at anbefale disse — ved Analogier opstillede Pris-Funktioner — som Normer for økonomisk Politik.

DEN HIDTIL FØRTE PRISPOLITIK

Ved Krigens Udbrud levede man prispolitisk set paa Loven af 18. Maj 1937, hvis Hovedprincip var Anmeldelsespligten for Aftaler og Bestemmelser, der med Hensyn til Pris-, Produktion- og Omsætningsforhold træffes af en eller flere Enkeltvirksomheder eller Sammenslutninger, naar de paagældende Aftaler eller Bestemmelser vil kunne øve en bestemmende Indflydelse paa de nævnte Forhold. Det paahviler efter Loven Priskontrollen at afgøre, om de anmeldte Aftaler eller Bestemmelser medfører eller kan medføre urimelige Priser, derunder samfundsmæssigt urimelige Indskrænkninger i den frie Erhvervsudøvelse. Det var imidlertid ved forskellige Lejligheder antydnet fra Priskontrollens Side, at man ikke paatænkte at øve nogen direkte Indflydelse paa det almindelige Prisniveau, da dette blev paavirket afgørende af Mo-

menter, der laa uden for Priskontrollens Arbejdsfelt. Deri laa jo saa ogsaa, at da Tanken om en egentlig Prispolitik vendt mod Prisniveauet i Almindelighed kom frem i Krigens første Dage, maatte man straks tage Spørgsmaalet op om nye Prisbestemmelser.

Den 3. September 1939 kom den første Pris-Bekendtgørelse, nemlig Bekendtgørelse angaaende Forbud mod ekstraordinært Opkøb af Varer og mod ekstraordinær Forhøjelse af Varepriser. Den vigtigste Bestemmelse i denne Sammenhæng var § 1, der allerede er citeret. Den efterfølgende Diskussion af denne Paragraf medførte, at Handelsministeriet udtalte, at Bekendtgørelsen af 3. September kun tog Sigte paa en akut Situation, og at Spørgsmaalet om en paa længere Sigt afpasset Udformning af de nødvendige avanceregulerende Forskrifter maatte melde sig, hvis Situationen skulde vise sig af længere Varighed.

Da Situationen nu netop viste sig at trække ud, udstedtes da en ny Prisbekendtgørelse, der afløste den af 3. September. Det blev Bekendtgørelsen af 19. Oktober 1939, hvis § 7 lød saaledes:

»Ved Salg af en Vare maa Prisen ikke beregnes saaledes, at der derved indvindes urimelig Konjunkturgevinst eller en Nettoavance, der procentvis overstiger den inden for vedkommende Branche før den 3. September 1939 ved Salg af en saadan Vare sædvanlige Nettoavance. Ved Prisberegningen vil det yderligere være at iagttage, at Nettoavancen ikke som Følge af Prisstigning for Varen maa andrage et større Beløb end den tidligere ved Salg af et tilsvarende Kvantum af vedkommende Vare sædvanlige absolutte Nettoavance med et Tillæg, der staar i rimeligt Forhold til øget Risiko og stedfunden Stigning i Landets almindelige Prisniveau«.

Denne Bestemmelse egnede sig godt til at blive fortolket paa forskellig Maade. Man kan vel nok gaa ud fra, at de Næringsdrivende, der ikke var i stadig Kontakt med Priskontrollen (og det gjaldt for de fleste), og som ikke var saa kendte, at de frygtede Publicitet, har fortolket Bekendtgørelsen som givende Adgang til at anvende Genanskaffelsesprisen som Kalkulationsgrundlag og tage »rimelig« Konjunkturavance, hvor de jo de facto selv var Herre over Skønnet over, hvad der var rimeligt. Markedet satte i hvert Fald ikke snævrere Grænser for et rundeligt Skøn, thi Efterspørgselen efter Varer var god. Priskontrollens Fortolkning, der blev anvendt overfor de Virksomheder, der var anmeldelsespligtige eller paa andre Maader kom i Forbindelse med Priskontrollen, gav sig Udtryk i Bekendtgørelse af 2. November 1939, efter hvilken der ved Prisforhøjelse krævedes Oplysninger om Lage-

rets Størrelse, om hvor længe det ventedes at strække til, om den gennemsnitlige Indkøbspris for Lageret samt om det normale Lagers Størrelse. Heraf fremgik det, at Priskontrollen ikke vilde tillade den fulde Konjunkturavance efter Genanskaffelsespris, men tage Hensyn til Lagerets gennemsnitlige Indkøbspris. Priskontrollen tillod ikke, at der regnedes med Genanskaffelsespris, hvis de Erhvervsdrivende laa med unormalt stort Lager og heller ikke, hvis Genanskaffelse faktisk var umulig.

Prisbekendtgørelsen af 19. Oktober 1939 indeholdt iøvrigt en Udvidelse af Priskontrollens Bemyndigelse, der er blevet benyttet en Del. Efter § 13 kunde Priskontrolraadet nemlig fastsætte, at Sammenslutninger og Enkeltvirksomheder, hvis Aftaler, Vedtagelser eller Bestemmelser kan udøve en bestemmende Indflydelse paa Prisforholdene, skal anmelde paatænkte Prisforhøjelser til Priskontrolraadet, og Forhøjelsen kan tidligst træde i Kraft 8 Dage efter, at Anmeldelsen er sket. Denne Anmeldelsespligt gjaldt dog ikke alle Varer, men kun visse Grupper, der var angivet i en Fortegnelse. Prisudviklingen for Varer, der laa uden for denne Fortegnelse og adskillige Enkelvarer indenfor Fortegnelsens Grupper kunde Priskontrollen ikke øve nogen Indflydelse paa.

Paa det Grundlag, der var givet med Bekendtgørelsen af 19. Oktober, og som nærmere uddybedes i Praksis gennem de trufne Afgørelser, virkede Priskontrollen i knap seks Maaneder indtil Dagen efter Besættelsen, hvor der kom en Prisstoppbestemmelse, der dog blev ret kortvarig. Prisstoppets Prøvesag blev Markeds- og Torvepriserne, hvor Priskontrollen maatte hævde, at disse Priser ogsaa faldt ind under Forbudet, men hvor Slagterierne aabenlyst modarbejdede Ordningen ved at begrænse Tilførslerne til København. Resultatet heraf blev som bekendt, at Handelsministeriet udstedte midlertidige Undtagelsesbestemmelser for Kød, Flæsk og levende Dyr til Slagtning. Prisstoppbekendtgørelsen var hermed paa et for Forbrugerne væsentligt Omraade aldeles gennehullet, og det var endvidere tydeligt, at Bestemmelsen ogsaa paa andre Omraader blev tilsidesat, uden at der blev skredet ind. Endvidere godkendte Priskontrollen selv en Række Prisforhøjelser. Man ønskede da ogsaa fra Myndighedernes Side at komme væk fra Prisstoppordningen, og dette skete den 30. Maj 1940, hvor vi fik en egentlig Prislov, og ikke blot en Lov om Prisaftaler.

Bestemmelsen om Prisberegningen i Lov om Priser af 30. Maj 1940 lød:

»Urimelige Priser og Forretningsbetingelser er forbudt«. Til nærmere Forstaaelse heraf sagdes: »Ingen Varepris maa ansættes højere, end hvad

der for vedkommende Vare svarer til virkelig medgaaede, nødvendige Udgifter til Varens Indkøb eller Fremstilling samt Forhandling og Transport med Tillæg af en rimelig Nettoavance. Ved Fastsættelsen af Nettoavancen vil det yderligere være at iagttage, at den hverken procentvis eller absolut maa overstige den indenfor vedkommende Branche ved Lovens Ikrafttræden ved Salg af et tilsvarende Kvantum af vedkommende Vare sædvanlige Nettoavance.

Hovedprincippet blev efter dette, at Anskaffelsesprisen lægges til Grund for Prisberegningen; dermed var Priskontrollens oprindelige Stillingtagen endelig lovfæstet. Det bør endvidere bemærkes, at ovenfor citerede Bestemmelse af Priskontrollen blev fortolket derhen, at der ikke maatte finde Forhøjelse Sted af Avancer som Følge af højere Generalomkostninger pr. Enhed af Varen ved en mindsket Produktion. Dette har faktisk haft nogen Betydning for Prisudviklingen af de særlig kontrollerede Varer. Det er senere blevet lovfæstet.

Af nye Ting i Prisloven nævnes, at Priskontrollen nu kan fastsætte Maksimalpriser og Maksimalavancer, og at dets Afgørelser ikke længere kan indbringes for Domstolene. Derimod for et særligt Ankenævn, men en Indankning har ikke længere udsættende Virkning for Priskontrollens Afgørelser.

Med den nye Prislov kan man i Almindelighed sige, at Priskontrolraadets Bemyndigelser blev udvidet i Forhold til Prisaftaleloven af 18. Maj 1937 og Bekendtgørelsen af 19. Oktober 1939, men at der fandt en formel Indskrænkning Sted i Forhold til Prisstopbekendtgørelsen.

Skal man nævne det fælles Træk — og vel nok prispolitisk set det afgørende Træk — ved den nye Prislov og ved de ældre Bestemmelser, den afløste, bliver det, at der gennem Priskontrollens Virksomhed skulde øves Indflydelse paa Avancerne, med det Formaal at hindre uberettiget Prisstigning, hvormed man i Princippet har forstaaet Prisstigning, der ikke kunde begrundes ud fra Henvisning til højere Omkostninger, men man har ikke haft Bemyndigelse til at øve Indflydelse paa selve Omkostningerne, ligesom man ikke kunde gribe ind overfor Avancer, som ikke var steget, medmindre de klart kunde karakteriseres som urimelige. Det bør her tilføjes, at Priskontrollen i det stille har øvet en vis tilbageholdende Indflydelse paa visse Prisers Stigning, idet man, hvor der klart har været urimelige Avancer, har henvist de Erhvervsdrivende til at afholde Omkostningerne ved passende Nedsættelse af Avancerne. Men under alt dette maa man ikke slippe

af Syne, at det kun var en begrænset Del af de Næringsdrivende, der blev kontrolleret, og at dokumenterede Anmeldelser ikke bragte Kontrollen stort længere ud, end man var i Forvejen. Det er vistnok rigtigt at sige, at Købernes forsyningsmæssigt begrundede Ulyst ved at anmelde ogsaa gør sig gældende under denne Krig.

Tilbage staar blot at nævne, at Prisloven af 30. Maj 1940 blev gennemført som et Led i det store Komplex af Kriselove. Naar Loven gennemførtes samtidig med de andre Love, maatte der heri ligge, at man vilde understrege Regeringens Ønske om at modvirke Prisstigningerne, samtidig med at Lønreguleringen blev ophevet ved Lov. De Prisstigninger, der fandt Sted igennem Sommeren 1940, viser imidlertid tydelig, at den nye Lov ikke var nogen Garanti mod Prisstigninger, og Skuffelsen i Befolkningen blev derfor stor i Efteraaret 1940. Dette fik saa til Gengæld den Følge, at Loven fik en Skærpelse midt i sit Funktionsaar, nemlig ved Lov af 17. December 1940.

For ganske kort at belyse Omfanget og Karakteren af Priskontrollens Virksomhed inden denne sidste Skærpelse, skal det nævnes, at mellem 50 og 60 Varer var bragt ind under den i Prislovens § 11 foreskrevne Anmeldelsespligt for paatænkte Prisforhøjelser. Endvidere virkede Priskontrollen som Indstiller eller Medforslagsstiller til Handelsministeriets og Landbrugsministeriets Maksimalpriser og Maksimalavancer, eller i hvert Fald som Raadgiver. Naar Prispolitikken skal beskrives, maa denne Side af de offentlige Indgreb — Maksimalpriserne — naturligvis ikke glemmes.

Som almindelig Bemærkning kan man vistnok sige, at Maksimalpriserne, hvad enten det var Priskontrollens eller Ministeriernes, blev overholdt nogenlunde. Prispolitikken Mangler laa paa to andre Felter. Nemlig dels, at den ikke var særlig effektiv udenfor det nævnte Omraade, og dels at de fastsatte Maksimalpriser særlig Kornpriserne øvede en almindelig Prisevirkning, som vel nok kunde tænkes at være yderligere forøget, om man ikke havde grebet ind, men som dog ikke paa nogen Maade kunde indfri Folks Forestillinger om, hvorledes Prispolitikken burde virke. Det var da ogsaa typisk, at det var Brødpriernes Udregning paa Grundlag af de nye Kornpriser (fastsat i Juli 1940), der rejste den kraftige offentlige Kritik af Prispolitikken. De Prisstigninger, der blev Resultatet af den nye Kornlov vedrørte iøvrigt ikke alene Brød, men Mel, Gryn og Foder og medførte endvidere ogsaa Ind-

virksomheder paa andre Afgrøder. Endvidere motiverede de højere Kornpriser højere Priser paa de forædlede Produkter, og ikke længe efter steg da saavel Smørret som Flæsket.

Det vil være paa sin Plads her nærmere at belyse de i Oktober 1940 med Tyskland aftalte Eksportprisstigninger, idet disse ganske vist kun i ugentlig Forstand kan siges at være »Prispolitik«, men til Gengæld er et meget vigtigt Led i Prisudviklingen og samtidig til en vis Grad Konsekvenser af den tidligere Prispolitik og med til at skabe Baggrund for en Skærpelse af denne Politik.

Det var som bekendt særlig Smørprisen, men dog ogsaa Flæskeprisen, der blev Genstand for Forhøjelser i Slutningen af 1940. Dette gav Anledning til offentlige Drøftelser om Eksportpriserne og deres Indflydelse paa hele den inflationistiske Udvikling. Mange lod nu ved Smør- og Flæskeprisernes Stigning deres advarende Røst høre, som ikke havde sagt noget, da Kornpriserne blev forhøjet, ja Advarslerne blev endda istemt af enkelte, som havde været Tilhængere af fri Prisdannelse paa Korn — altsaa i Realiteten højere Kornpriser. Der er næppe Tvivl om, at den Teoretiker vil faa Ret, der profeterede, at højere Priser paa Smør og Flæsk vilde virke i Retning af Inflation paa tre Maader. For det første gennem forøget Købeevne i Landbruget, for det andet fordi Importpriserne sandsynligvis vilde stige nogenlunde tilsvarende, og for det tredje fordi man ikke kunde vente, at Arbejdslønnen kunde holdes nede.

Naar Stillingen til Kornpriserne er blevet blandet ind i dette Spørgsmaal, skyldes det den praktiske Betragtning, at de mange Husmænd med lidt Jord og stor Gæld ikke kan klare sig menneskeværdigt under høje Kornpriser uden at faa forøget Smør- og Flæskepriserne. Det er derfor for sent at protestere mod Prisudviklingen for Smør og Flæsk, naar Kornet er gaaet saa stærkt op, som Tilfældet er.

Som antydet før, betød Kornprisstigningen og hvad dermed fulgte samt Smørprisstigningen, at der rejste sig en Stemning for at faa Prisloven skærpet. Naar denne Stemning blev saa stærk, hang det ogsaa sammen med den Forventning, der var skabt hos den brede Befolkning i Maj, at nu skulde Prisstigningerne standses. Der kom da ogsaa en Henvendelse fra Priskontrolraadet til Handelsministeren om en Skærpelse af Prisloven, men ikke paa alle Punkter fulgte Handelsministeren Priskontrolraadets Indstilling.

De nye Tillæg til Prisloven gav for det første Priskontrollen Bemyndigelse til at udstede Prisstop for indtil 3 Maaneder ad Gangen. For det andet lovfæstedes der visse Muligheder for bedre Kontrol med Priserne, idet det bestemtes, at »til Vejledning for Forbrugerne og Lettelse af Kontrollen med Prisforskrifternes Overholdelse kan Priskontrolraadet bestemme, at visse Varer, naar de udbydes i Detailsalg, paa nærmere foreskreven Maade skal være forsynet med Prisangivelse, eller at der i vedkommende Butikker skal være ophængt Prislistor for visse Varer«. Endelig gennemførtes strengere Straffebestemmelser.

Paa to væsentlige Punkter blev Ønskerne om skærpet Prislov imidlertid ikke fulgt, og det fra Arbejderside rejste Krav om en Undersøgelse af Mulighederne for at faa koordineret de vigtigste af de offentlige Indgreb, der havde Betydning for Prisudviklingen, blev ignoreret. Som jeg straks skal sandsynliggøre, kan man derfor ikke regne med, at Prisstigningerne vil ophøre¹⁾.

Til Bedømmelse af den Prisudvikling, vi kan vente i 1941, vil det være af stor Betydning at undersøge, hvilke økonomisk-tekniske Muligheder der er for ved offentlige Indgreb væsentlig at standse Prisstigningerne, og dernæst at undersøge, om de er politisk gennemførlige. Først ved en saadan Undersøgelse kan man naa til en endelig Konklusion. Vi bygger i det følgende paa to Forudsætninger: For det første, at Krigen og Blokaden fortsætter, og for det andet, at den politiske Konstellation i Danmark ikke forrykkes fundamentalt.

MULIGHEDEN FOR EN EFFEKTIV PRISPOLITIK

Ved Bedømmelsen af Muligheden for en mere effektiv Prispolitik end den hidtidige, vil det være nødvendigt at optage til Overvejelse, hvilke Muligheder der findes for at faa de forskellige statslige Indgreb, der har særlig prismæssig Betydning, underlagt et fælles Synspunkt. Det vil være fremgaaet af det foregaaende, at hvis der skal drives en effektiv Prispolitik, maa først og fremmest Landbrugspolitikken samordnes med den øvrige Prispolitik. Paa samme Maade maa Import- og Eksportpolitikken paa vigtige Felter indordnes under det fælles Synspunkt. F. Eks. maa man søge at forhindre, at Importører arbejder Priserne op mod hinanden i den nuværende af Ensidighed og Krigs-Knaphed prægede Markedssituation. Kreditpolitikken og Valutapolitikken maa ogsaa bringes ind i Samarbejdet. I det efterfølgende skal der forsøges en Redegørelse for, hvorledes dels den egentlige Pris-

¹⁾ Skrevet December 1940.

kontrolpolitik, dels de offentlige Indgreb paa en Række af de just nævnte Punkter kan anlægges, saaledes at en samlet effektiv Prispolitik bliver Resultatet. I første Omgang ser vi bort fra det partipolitisk mulige; vi gør kun een politisk Forudsætning, nemlig den, at det er Prispolitikens Maal saavidt muligt at skaane den brede mindrebemidlede Befolkning.

PRISKONTROLPOLITIKKEN

Det fremgik af Pressens Omtale, at man fra Priskontrolraadets Side i Oktober 1940 udtalte sig for Bemyndigelse til at give Paalæg om Kartellisering ud fra Ønsket om Fastsættelse af Priser under ensartede Kalkulationsformer for Branchen som Helhed, og for at Priskontrollen kunde have en Organisation at holde sig til. De tyske Erfaringer viser, at Centralisering og Kalkulationsstandardisering er et uomgængeligt nødvendigt Skridt, hvis Priskontrollen skal gøres effektiv. I en instruktiv Artikel om den tyske Prispolitik hævder cand. polit. Erik Mortensen saaledes, at Kalkulationskontrollen faktisk spiller større Rolle for Prispolitikken hos vor sydlige Nabo end Prisstoppet, der er et for groft Middel overfor det moderne komplicerede Næringsliv; dette udelukker ikke, at man anvender Prisstoppbemyndigelser, indtil man har gennemført den nødvendige ensartede Kalkulation i Branchen, Nedbringelse af unødvendige Omkostninger med mere. Det er værd at gøre opmærksom paa, at ogsaa Sverige har en Kartelliseringsbemyndigelse¹⁾. Lundberg omtaler ogsaa de af det offentlige tilstræbte Standardiseringer indenfor svensk Tekstilindustri. Standardiseringens prismæssige Betydning behøver ikke at understreges, men Bestræbelserne forudsætter Kartelliseringsbemyndigelser.

I denne Forbindelse maa man ikke glemme de eventuelle Muligheder, der maatte foreligge for at bekæmpe Prisstigninger, der skyldes andre Forhold end manglende Overholdelse af Prislovens Bestemmelser. Ønsket om Adgang til Paalæg om Kartellisering motiveres saaledes ogsaa netop ud fra Ønsket om at nedbringe Omkostningerne inden for en bestemt Branche. Man vil i mange Tilfælde kunne bidrage væsentlig til at gøre Produktionen mere effektiv, ved at lægge de billigere arbejdende Virksomheders Kalkulationer til Grund for Prisansættelsen. Det maa anses for

¹⁾ Se Erik Lundbergs Artikel: »Den svenske Prispolitik« i nærværende Tidsskrift 1940.

temmelig givet, at saadanne Indgreb overfor Prisstigningerne nødvendiggør forøget Bemyndigelse for Priskontrollen, og det var da ogsaa et Hovedpunkt i Priskontrolraadets Henvendelse til Handelsministeren, at man burde ændre Prislovens § 8, der ved en Mod-sætningsslutning hjemler Ret til at beregne Stigning i Priserne til Dækning af dokumenterede Omkostninger. Det første, man maa spørge om, inden man afgør, om en Omkostningsstigning bør betales af Forbrugerne, maa være, om Virksomhedens og Branchens Økonomi gør en Prisforhøjelse nødvendig, eller om den helt eller delvist kan bæres af Virksomhedens hidtidige Avance eller af Besparelser paa andre Omkostninger. Det næste, der maa spørges om — jvnfr. ogsaa Priskontrolraadets Henvendelse — er, om det ud fra et samfundsmæssigt Synspunkt overhovedet er ønskeligt at fremme den paagældende Produktion. En Kartelleringsbemyndigelse bør derfor omfatte Bemyndigelse til at paa-byde Oprettelse af Købs- og Salgscentraler, Gennemførelse af Markedsdeling og Indførelse af Standardisering.

Et tredje Punkt i en effektiv Priskontrolpolitik er Kontrollen med Ændringer i Salgs- og Leveringsbetingelser og Kontrol med Kvalitetsændringer. Det er indlysende, at jo mere Priserne bliver holdt nede ved offentlig Indgreb, jo større vil Opfordringen være til Kvalitetsforringelser, og Raastofsituationen gør i mange Tilfælde disse uomgængelige. Men Priserne maa staa i Forhold til Kvaliteteterne. Her kræves dog næppe nye Bemyndigelser til det offentlige, men blot Koordinering af Kvalitetskontrol og Priskontrol.

Derimod kræves der en udtrykkelig Bemyndigelse for, at offentlige Virksomheders Prisfastsættelser kommer ind under Priskontrollen.

Ved Hjælp af de allerede givne Bemyndigelser og de nye, der her er omtalt, skulde der være en Mulighed for, at Priskontrolpolitikken kunde blive mere effektiv. Med Hensyn til allerede givne Bemyndigelser, der kunde anvendes kraftigere, tænkes bl. a. paa Muligheden for at give Paabud om Prismærkning af Varerne særlig i Industrien til Lettelse af Kontrollen ogsaa i de senere Led, Varen passerer. Endvidere burde man etablere et nøjere Samarbejde mellem Priskontrollen og Vareforsyningsdirektoratet med Henblik paa Kontrol med Importpriser. Af de nye ønskelige Bemyndigelser kan man særlig paaregne Effektivitet af den foreslaaede ændrede Omkostningsbestemmelse og Kartelliseringsbemyndigelsen. Det skulde da være muligt dels at foretage Beskæringer af Monopolelementer i vigtigere Varers Prisdannelse og dels

at nedsætte forskellige samfundsøkonomisk set unødvendige Omkostninger. Efter Frits Bauer¹⁾ skyldes en Del af den tyske Prispolitiks Succes Anvendelse af dette »Interdependens-Princip«, at Prisforhøjelser, der er uomgængelig nødvendige, forhindres i at give sig Udslag i den endelige Vares Pris eller i Prisniveauet, ved at tilsvarende Prissænkning paa andre Omraader gennemføres. For visse Varer er man herhjemme i speciel Anledning faktisk begyndt paa Beskæring af Monopolelementer. Dette Arbejde kunde videreføres og intensiveres. Af særlige Færdigvare-Omraader nævnes Margarine og Kaffesurrogat. Endvidere Sukker, hvor en Undersøgelse skulde foretages særlig med Henblik paa Kapitalansættelsen. I dette som i andre Tilfælde maa der kun regnes med den absolut nødvendige Anlægs- og Driftskapital, saaledes som den vil stille sig i en rationel Bedrift. Og kun den Del deraf, der ikke er afskrevet. Endvidere maa der naturligvis ikke tages Hensyn til ikke nødvendige Kapitalanbringelser og Interesser i andre Virksomheder og nedlagte Bedrifter. Vender vi os til Raa- og Hjælpesoffer, er der særlig Grund til at pege paa Mulighederne for at beskære Monopolelementer i Prisfastsættelsen paa Kunstgødning og Byggematerialer. Med Bibeholdelse af de fornuftige Markeddelinger og Organisationsformer, som Kartellerne har skabt, maa det Offentlige tilstræbe, at Virksomheden kun faar normal Avance.

Hvad angaar Nedsækering af samfundsøkonomisk set unødvendige Omkostningselementer indenfor Produktion og Omsætning skal her blot nævnes Rationaliseringen indenfor visse betydelige Produktioner nemlig Mejerier, Slagterier og Elektricitetsværker. Det drejer sig om Besparelser af samfundsmæssigt unødvendige Omkostninger, hvorved menes Omkostninger, der vel privatøkonomisk set kan være nødvendige, men som ved Samarbejde inden for Branchen kunde spares, enten derigennem, at Produktion og Omsætning blev samlet paa de billigst arbejdende Virksomheder, eller ved en større Specialisering (Arbejdsdeling) mellem Virksomhederne indbyrdes eller ved en bedre Udnyttelse af Reservekapacitet sikret ved Samarbejde eller ved andre Former for fornuftigt Samarbejde inden for Branchen. Dette Samarbejde, saaledes som det vilde være blevet gennemført af en rationelt arbejdende privat Sammenslutning, er det, som Samfundet, hvis det vil have hurtige prismæssige Resultater, maa gennemtvinge — blot med den Forskel, at de sparede Omkostninger ikke bliver

¹⁾ Se Nationaløkonomisk Tidsskrift 1939, Side 184.

Overskud for private Sammenslutninger, men overleveres til Forbrugerne.

Hvad Billiggørelse af Afsætning og Fordeling gennem rationelt Samarbejde angaar, er der ogsaa her visse Muligheder. Standard-eksemplet er Samarbejde mellem Mælkeleverandører til større Byer med særlig Henblik paa Besparelser i Udbringningsomkostningerne. Et Samarbejde vil ogsaa i nogle Tilfælde kunne reducere Reklameomkostningerne¹⁾.

HANDELSPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

En Paavirkning af Import- og Eksportpriser i Kroner regnet, der kan faa ret stor Betydning, hvis den bliver grebet an i ordentlig Maalestok, er en Opskrivning af Kronekursen. Selvom Varestrommen bort fra Danmark har væsentlig andre Aarsager end den nuværende skæve Markkurs, og selvom Begrænsningen af Importen ogsaa har andre Aarsager, kan en vis Prispaavirkning ved en Kroneopskrivning godt finde Sted, forudsat at der sker Bindinger af Markpriserne ved Overenskomst med Tyskland. Vi kommer senere tilbage til dette Spørgsmaal.

For at Importpolitikken skal virke i Prispolitikens Tjeneste, bør Staten i større Omfang, end Tilfældet er, benytte den Bemyndigelse, den har til at foretage Indkøb af Varer fra Ind- og Udland, samt benytte sin importregulerende Bemyndigelse. Det vil kunne faa prismæssig Betydning, at der finder en Koncentration Sted af

¹⁾ Naturligvis gælder stadig mange af de fra den nationalekonomiske Diskussion velkendte Indvendinger mod Indgreb direkte overfor Prisen i Stedet for indirekte Indgreb gennem Paavirkning af Udbud og Efterspørgsel, først og fremmest Argumentet, at det kræver mere Administration. Men Administrationen er ogsaa blevet lettere, jævnfør Carsten Welinders Afhandling: Den svenska prisregleringen. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1940. Side 84—85. En anden almindelig Indvending er, at Maksimalpriser, hvis det virkelig er lave Priser, vil medføre mindre Produktion. Dette behøver dog ikke altid være Tilfældet. En udførlig Redegørelse herfor med Udrødning af, hvilken Betydning Driftsherrernes Prisforventninger og Funktionsforholdet mellem Omsætning og Omkostninger har i denne Sammenhæng, findes i Welinders Afhandling Side 95—100. Alligevel skal man ikke bagatellisere de omtalte Indvendinger, og dette sker da heller ikke her. Tværtimod vil vi i det efterfølgende nævne adskillige prispolitiske Muligheder, der netop er Indgreb gennem Udbud og Efterspørgsel og saaledes Metoder til Paavirkning af Priser, der forringer Muligheden for »sorte Markeder«, som er den direkte Priskontrols Achilleshæl.

Importen¹⁾, og da specielt hvor ekstraordinær Vareknaphed og Importregulering medfører en betydelig Nedgang i de indførte Mængder. Det vil saaledes være urimeligt, naar Importen af f. Eks. tørrede Frugter bliver formindsket med 50 % (eller vi selv gør det), at lade Importen foregaa gennem den samme Mængde Indkøb foretaget af den samme Mængde Importører. I den nuværende Situation med fri Import fra Tyskland, men ekstraordinær Leveringsvanskelighed for en lang Række Varer i dette Land, udfolder danske Importører en Konkurrence om at faa Varerne hertil, der i mange Tilfælde ikke medfører, at der bliver givet saa meget som een ekstra tysk Eksporttilladelse. I Stedet kan Konkurrence meget vel føre til, at Leverandørerne sætter Priserne op. Ved en Centralisering af Importen kan der eventuelt yderligere opnaas lavere Priser ved Køb i større Partier, og i hvert Fald bliver det ikke den dyreste Importør, hvis Indkøbspris bliver normgivende.

Det skal endvidere bemærkes, at hvis en effektiv Prispolitik skal drives paa dette Felt, maa det forhindres, at der opstaar forøgede Avancer gennem Spændvidden mellem Udlandsprisen og Indlandsprisen for importerede Varer. Faren for Inflation maa ikke forøges gennem Dannelsen af unødvendige Indtægter. Man maa regne med, at Indlandsprisen kan hæves, naar Importbegrænsningen bliver skrapmere, saaledes at en øget Spændvidde kan opstaa. Den forøgede Avance, der vil blive Resultatet heraf, kan forhindres ved at holde Prisen paa den importerede Vare nede ved Prisstop, hvilket antagelig maa suppleres med offentlig Rationering. Men hvor det er svært at rationere blot med nogen Grad af Fornuft, og hvor det ikke drejer sig om Varer, der er af stor Betydning i det almindelige Leveomkostningsindeks (der er iøvrigt gerne Sammenhæng mellem de to Forhold), bør dette undlades, og i Stedet kan Staten overtage den mulige Ekstraavance gennem Salg af Importattester eller Afgifter paa dem.

Hvad Eksportpolitikken angaar, har Staten som bekendt Bemyndigelse til at forbyde Udførsel af Varer. Gennem Dispensationsbestemmelser kan Eksporten kontrolleres og reguleres ganske nøje. Dette har naturligvis stor Betydning for en effektiv Prispolitik, idet det vil kunne bidrage til at paavirke Leveomkostningsniveauet, at der foretages en Indskrænkning af Byttehandler, hvor

¹⁾ Vi har som bekendt centraliseret Importen af enkelte vigtige Varer herhjemme efter Krigens Udbrud. Men man synes at være gaaet videre i Sverige. Se Erik Lundberg: Den svenske Prispolitik. Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1940, Side 249.

Eksport af Varer med større Betydning for det Budget, som Leveomkostningsindekset bygger paa, byttes mod Import af Varer med mindre Betydning i denne Henseende. De Eksport-Ønskelister og Import-Ønskelister, vi møder frem med ved Handelsforhandlinger, er, set fra et aktuelt Forsyningssynspunkt, for meget præget af Ønske om at holde Udenrigshandelen i dens normale Baner.

Skal der laves en effektiv Koordinering af Handelspolitikken og Priskontrolpolitikken, bør man naturligvis ikke alene interessere sig for Varerne, mens de er i Storhandelen, men ogsaa paa deres sidste Vej til Forbrugerne: hos Detailhandlerne. Vi har allerede nævnt, at de sidste Prislovstillæg giver det offentlige Adgang til at paabyde Prislistor og Prismærkning. Med de givne Bemyndigelser kunde Priskontrollen bidrage til Løsningen af den store Op-gave — en billigere Fordeling — ved Fastsættelse af Detailavancer, saaledes at man indsnævrede Mulighederne for stadig Tilgang af ikke altid lige dygtige Detailhandlere. Iøvrigt er Detailhandelens Rationalisering et meget stort Spørgsmaal, det vil tage lang Tid at løse. Man kunde dog teknisk set let gøre to Ting, der straks vilde arbejde i den rigtige Retning, selvom Virkningerne først vilde vise sig efterhaanden. For det første kunde man ophæve Bestemmelsen i Næringslovens § 26, om at en Handlende kun maa have et Udsalg i hver Kommune. For det andet kunde man ophæve Bestemmelsen om, at Huslejekrav paa Forretningslokaler er privilegerede Fordringer i Konkursbo, idet dette antagelig vil holde igen paa Husejernes Indretning af Butikslokaler. Til Overvejelse skal ogsaa nævnes det af Ejnar Lomholt i dette Tidsskrift fremsatte Forslag om Omsætningsskat¹⁾.

PRODUKTIONSPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

Det gælder med Hensyn til Produktionen, som det gælder med Hensyn til Import og Eksport: Staten har vidtgaaende Bemyndigelser til at foretage Indgreb, der kan bringes ind i Koordinationen af de offentlige Indgreb i Prispolitikken Tjeneste. Gennem Importregulering og Rationering af Raavarer i Henhold til den almindelige Rationeringsbestemmelse i Forsyningsloven af 3. August 1940, gennem særlige Love, der paalægger Produktionspligt og gennem de almindelige Beføjelser efter Loven af 3. August, der

¹⁾ Ejnar Lomholt: Rationel Detailhandel. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1940, Side 65.

giver Staten Myndighed til at gribe ind i Produktionen, kan der foretages en Del af prispolitisk Interesse.

Set fra de Synspunkter, der her anlægges: Forhindring af Pristigningstendenser gennem saadanne Metoder, der er skaansomme mod den brede Befolkning, nævnes særlig følgende Indgreb: Fremskaffelse af hjemlige Raa- og Hjælpestoffer indenfor andre Grene af den økonomiske Virksomhed end Landbruget¹⁾, kan der først og fremmest blive Tale om i Skovbruget og den øvrige Brændselsproduktion. En effektiv Prispolitik vilde medføre, at det Offentlige i Stedet for at stimulere Produktionen ved at betale væsentlig højere Priser, paalagde Produktionspligt. Dette forudsætter rent praktisk, at Hovedparten af Produktionen er samlet paa forholdsvis faa Producenter eller Sammenslutninger af saadanne. Et Skridt i den Retning er man gaaet med en Hugstpligt for Skovene, for saa vidt angaar Brænde, men ikke for Tømmer og andet Gavntræ.

Gaar vi over til Industrien, kan det, der i det foregaaende er sagt angaaende Produktionspligt (som ogsaa sagligt omfatter Investeringspligt, jævnfør den tyske Ordning) tilpasses til dette Omraade. Af de Ting, der ligger for, naar man tænker sig Produktionspolitikken indordnet under Prispolitikken Forsyningssynspunkt, er Kunstuld, Kunstsilke, Celluld, Kvælstof og Koks, idet man kan regne med, at Staalværket er paa Vej.

Som en særlig Opgave foreligger Udnyttelse af Affald i Haandværk og Industri saavel som hos private. Dette Arbejde er taget op. Et Spørgsmaal, der sandsynligvis er større, men ogsaa vanskeligere, er Spørgsmaalet om at faa frem alle Slags Metaller og andre værdifulde Stoffer, der nu findes ude i Samfundet i en saadan Form, at det ikke kan kaldes Affald, men i Former, der er til liden eller ingen Nytte maalt med den Alen, man maa anlægge paa Nytte i en Blokadesituation med usædvanlig Knaphed paa Raa- og Hjælpestoffer.

Foruden Fremskaffelse af hjemlige Raa- og Hjælpestoffer kommer følgende Bestræbelser til Overvejelse, hvis Produktionspolitikken skal indordnes under Prispolitikken: Besparelser i Raastofforbruget, naar Raastofimporten formindskes. Det drejer sig dels om Koncentration og Samarbejde i Produktionen med Henblik paa Raastofbesparelse, dels om Fremme af raastofbesparende Tek-

¹⁾ Af praktiske Grunde udskiller vi en Del af Produktionspolitikken, nemlig Produktionspolitikken overfor Landbruget, og behandler den i et særligt Afsnit sammen med Prispolitikken overfor Landbruget. Men de principielle Betragtninger om Prispolitikken bliver naturligvis ikke gentaget.

nik og Metoder. Af Eksempler paa vigtigere Ting nævnes for Kraftproduktionens Vedkommende Nedlæggelse af særlig raastofslugende Elektricitetsværker og Samarbejde mellem de øvrige. Idealet er et samlet Ledningsnet for Højspændingsstrøm over hele Landet. Der er Tegn paa, at dette nu er paa Vej. Med Hensyn til Industrien bør nævnes Tanken om Raastofbesparelse gennem Samling af visse Dele af Næringsmiddelproduktionen paa færre Bedrifter, særlig for saa vidt angaar Mejerier og Slagterier. Omfattende Nybygninger bliver der næppe Tale om, men en Raastofbesparelse kan naas ved en vis Koncentration. Tvang er nødvendig, hvis det skal naas hurtigt. Men ogsaa indenfor Tekstilindustrien og Skotøjsindustrien ligger der Muligheder for Raastofbesparelse gennem Samarbejde og Koncentration eventuelt i Forbindelse med Standardisering. Det samme gælder forøget Anvendelse af raastofbesparende Teknik og Metoder.

LANDBRUGSPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

En væsentlig Indvirkning paa Prisniveauet kunde opnaas ved en konsekvent Omlægning af Landbrugspolitikken. Der tænkes her baade paa Produktionspolitikken og Prispolitikken overfor Landbruget.

Der kan næppe være Tvivl om, at en gunstig Indvirken paa Leveomkostningsniveauet kunde naas ved en Forøgelse af Planteavlsproduktion derunder ogsaa Industriplanter og en Nedsættelse af den animalske Produktion. Hvad Kornet angaar, vilde Landbrugspolitikken Indordning under den almindelige Prispolitik betyde, at der blev truffet en Ordning med det store Landbrug om Tilsaaning og Levering af Korn til det Offentlige til lavere Priser end de nuværende. Ellers maatte man gribe til Udstykning. Iøvrigt maatte man fremskynde hurtigt virkende Grundforbedringsarbejder og paalægge Dyrkningspligt for ubenyttede Arealer i private Hænder. Endvidere, hvis det skønnes hensigtsmæssigt, trinvis Forøgelse af Produktionen af Fodersukkerroer og Foderkartofler. Eventuel Hjælp til det lille Landbrug til Omlægning og Støtte til effektiv Anvendelse af grønne Afgrøder. Indskrænkning af den animalske Produktion i stærkere Grad end allerede har fundet Sted vil lette Forsyningen og Produktionen for Gryn, Foder til Heste, Skummetmælk og Spisekartofler. Da det lille Landbrug er kriseram, medens det store har haft forøgede Ind-

tægter, bør Indskrænkningen af Kreaturbestanden finde Sted »fra oven og nedefter«. (Man har jo allerede været i nogen Grad inde paa at forbeholde det mindre Landbrug en anseelig Del af Svineholdet). Samtidig maa man dog for Køernes Vedkommende se paa deres Mælkeproduktion. Det er klart, at det er administrativt meget lettere at nedbringe Kreaturbestanden ved Forhøjelse af Kornprisen, men af sociale Grunde maa Kornprisen ikke stige. Den skal nedad. Lavere Kornpriser vil iøvrigt støtte de smaa Brugs Økonomi og bidrage til, at der kan lægges Loft over Hjemmemarkedsprisen paa Smør, Flæsk og Kød. Men derudover kan Niveauet lægges lavere, naar man gennemfører en rationel Gældsordning med Gældsnedskrivning, Loft over Prioriteterne og konjunkturbestemt Rente jfr. Kreditforeningsdir. Orla Buhls Planer¹⁾. Den passive Kapital kan med Fordel give sit Bidrag for at slippe for Inflationen, og Landbruget maa opgive sit Standpunkt, at alle skal have, fordi nogle trænger. Det store Landbrug faar i Virkeligheden med den nuværende Landbrugspolitik en særlig Præmie ud over Produktionsomkostningerne, hvilket er i afgjort Strid med de Retningslinjer, der gælder i Prispolitikken overfor andre Erhverv.

Det Forslag har været fremsat, at alle eller en Del af de Indtægter, der nu forskudsvis udbetales Landbruget af Nationalbanken, bør tilbageholdes mod en tilsvarende Nedskrivning af Landbrugets Prioritetsgæld. En Variant af dette Forslag gaar ud paa Tilbageholdelse af et Beløb svarende til Kapitalforringelsen i Landbruget ved de ekstraordinære Nedslagtninger. Den sidste Variant er paa en Maade mere praktisk, som det netop refererer sig til Penge, der ellers ikke vilde være kommet ind og saaledes ikke beskærer normale Indtægter.

Til Slut blot dette: Kronehævning og Eksportindtægternes Beslaglæggelse er ikke indbyrdes afstemt og anlagt paa samtidig Anvendelse. En vis Kronehævning kunde derimod godt anvendes sammen med de førstnævnte Forslag til Omlægningen i Landbrugspolitikken. Men Kronehævning uden Gældssanering for Landbruget vil være en social Ulykke. Kronehævning begrænser ikke Indtægterne i det store Landbrug — hvor der tjenes mere — men i det lille Landbrug, der ikke har Merindtægter af Betydning.

¹⁾ Orla Buhl: Byggeriet som Led i Planøkonomi, 1941, og tidligere Skrifter.

FINANSPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

De inflationshæmmende Forholdsregler, der kan være Tale om, hvis Finanspolitikken indordnes under det fælles prispolitiske Synspunkt, kan grupperes saaledes: Begrænsning af Udgifterne, som det her vil føre for vidt at komme ind paa, Fremskaffelse af nye Indtægter og Omlægning af de indirekte Skatter.

Hvad angaar nye Indtægter, skal det bemærkes, at ud fra Grundforudsætningen, at det gælder om at anvise inflationsbekæmpende Forholdsregler, der saa vidt muligt er skaansomme overfor den brede Befolkning, maa det særlig blive Skatter paa den bedre stillede Del af Befolkningen, der skal overvejes. Den Fare, der truer ved en Forøgelse af Skatter paalagt de bedststillede, er velkendt. Det er Faren for, at Opsparingen skal gaa væsentlig tilbage. Men i Bekymringen for, at Maskin- og Bygningskapitalen skal forringes, maa man ikke glemme Faren for, at den »personlige Kapital« — til Skade for Arbejdsevnen — forringes. Ved »personlig Kapital« tænkes paa Arbejderens og hans Families Foderstand, Beklædning og Boligstandard (herunder Opvarmning). Denne Fare er lige for Haanden under kraftige Prisstigninger. Iøvrigt maa man, hvad Kapitalopsparingen angaar, erindre, at en forholdsvis stor Del af denne utvivlsomt foregaar i Aktieselskaber og saaledes ikke bliver ramt af en Forøgelse af de personlige Skatter. Endvidere maa det erindres, at for mange aktive Kapitalister er en vis Opsparing en forretningsmæssig Nødvendighed. Men naturligvis gaar det ikke an at se bort fra, at opsparede Midler kan blive opspist. Det offentlige maa derfor søge at modvirke dette — hvis Prispolitikken skal gøres effektiv — ved direkte Forbrugsbegrænsning og ved Kontrol med Formueforbrug f. Eks. ved Anmeldelsespligt for Salg af fast Ejendom, og Papirer og for Udtræk af Banker og Sparekasser over et vist Beløb. Hvis denne Metode ikke slaar til, er der kun een Udvej: Tvangsopsparing.

Skal Finanspolitikken derfor træde i Prispolitikkens Tjeneste, maa man gaa til en Forøgelse af Progressionen i Skatteskalaen og en Forstærkelse af Merindkomstskatten.

Den vigtigste Indvending mod direkte Skatter paa de økonomisk bedre stillede som Middel til Bekæmpelse af Inflation ligger deri, at det ikke altid vil være saaledes, at de Velhavende vil indskrænke deres Forbrug ret meget af netop de Varer, der opstaar øget Knapshed paa: derfor maa direkte Forbrugsbegrænsning supplere. I

alle Tilfælde maa det Indtryk ikke fæstnes, at man her har et Universalmiddel.

Som en tredje Gruppe Forholdsregler nævntes: Omlægninger i den indirekte Beskatning. Hvad Forbrugsafgifterne angaar (de er jo i Øjeblikket vigtigere end Tolden), er der ret store tekniske Muligheder for en Demokratisering. Det vil blive indvendt, at hvad er Nødvendighedsvarer, og hvad er Luksus? Vi gaar her ud fra den enkle Definition, at saadanne Varer, som spiller en relativ større Rolle i de bedrestillede Budget, er Luksusvarer. Grænsen maa sættes efter praktiske Hensyn. Her skal blot som Eksempler nævnes Nedsættelse af Afgiften paa Sukker og Kaffesurrogat og Nedsættelse af den »indirekte Beskatning«, der findes i den offentlige Prisfastsættelse paa Gas. Til Gengæld forøgede Indtægter ved nye indirekte Skatter; nemlig Omsætningsafgifter paa alle Slags Luksusvarer i Lighed med Automobilomsætningsafgiften, f. Eks. paa Smykker, Antikviteter, Tæpper, Malerier, Grunde til privat Villabebyggelse og Anvendelse (Haver, Tennisbaner m. m.), Heste til Ridebrug. Endvidere Omsætningsafgift paa Restaurationsregninger. En saadan Demokratisering af den indirekte Beskatning vil have en mærkbar Indflydelse paa Leveomkostningsniveauet i nedadgaaende Retning, uden at det Offentliges Indtægter formindskes.

Vi bevæger os nu paa Overgangen fra Finanspolitikken til Socialpolitikken, hvilket bliver endnu mere synligt ved de næste Forholdsregler, der skal omtales.

SOCIALPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

Foruden den i det foregaaende omtalte direkte Prispaavirkning gennem Skattepolitik, maa Opmærksomheden henledes paa en anden mere indirekte Maade, hvorpaa Skatter kan bringes i Anvendelse. Man kan nemlig gennem visse Skatter bevirke en større Lighed i Konsumet. Som det vigtigste Eksempel skal nævnes Skat paa Værelser over et vist Tal pr. Familie.

Man kan f. Eks. give et skattefrit Værelse pr. Familiemedlem. Værelser over dette Tal beskattes efter en progressiv Skala, d. v. s. større Skat pr. Værelse for flere Værelser over det skattefrie Minimum. For udlejede Værelser betales ikke. Hvis en Skatteyder ejer eller lejer flere Huse, lægges Værelsernes Antal sammen. En Skat af denne Art vilde, hvis den var tilstrækkelig høj og gennemførtes i Forbindelse med supplerende Foranstaltninger, gennemtvinge en Nedgang i Forbruget af Værelser hos Overklassen

og Mellemklassen, og en Forøgelse af Værelser og smaa Lejligheder, som udlejes, og derigennem forhindre en Stigning i Lejen for smaa Lejligheder og Værelser. Hvis Progressionen i Skatten og Grundbeløbet er tilstrækkelig høj, kan man endog forvente en Nedgang i Lejen, hvilket vil have stor Betydning for Pristallet for Leveomkostninger. I Betragtning af det væsentlige Fald i Byggeriet og i Betragtning af den lave Ledighedsreserve af Lejligheder, som medfører, at mange Arbejdere spilder Tid og Penge paa at komme fra og til deres Arbejde, fordi de ikke kan komme til at bo i Nærheden, er den her omtalte Skat af Betydning. Da det imidlertid ikke er absolut givet, at en Indskrænkning i de bedrestillede Værelsesforbrug betyder et tilsvarende Udbud af Værelser og smaa Lejligheder til Leje, maa der til Skatten knyttes forskellige supplerende Foranstaltninger, der særlig vendes mod Husejere. Den eksisterende Lovbestemmelse om særlig billige Laanemuligheder for Husejere, der lader ledige Lejligheder og Værelser omdanne til smaa Lejligheder, kunde kombineres med en Skat paa dem, der ikke benyttede sig heraf inden for en vis Tid. Da et Fald i Lejeniveauet eller blot en Standsning af dets Stigning kan bringe særlig gældsatte Husejere i en vanskelig Situation, maa der ogsaa her Gældsordningsregler til¹⁾.

Der foreligger herudover en anden Mulighed for at paavirke Lejen, nemlig direkte Nedsikring. Ogsaa her maatte man supplere med en Gældsordning. Dette Forslag paavirker dog ikke Udbuddet af Lejligheder og er derfor næppe tænkeligt uden en Slags Lejlighedsrationering, jævnfør Verdenskrigens sidste Aar.

Under Socialpolitik (ligeledes med ikke ringe Tilknytning til Finanspolitikken) maa ogsaa nævnes en anden vigtig og lidet debateret prispolitisk Forholdsregel: nemlig offentlig Tilskud til Nedbringelse af Prisen paa særlig vigtige Varer. Vi har et Tilløb til den i Dag paa et enkelt Punkt, idet Finansministeren betaler en vis Del af det Tilskud til Rugbrødsfabrikationen, der holder Rugbrødsprisen nede. I England var man allerede under mit Ophold derovre for et Aar siden kommet et godt Stykke ind paa den Vej. Sir John Simon meddelte saaledes i Underhuset den 31. Januar 1940, at han brugte 1 Mill. engelske Pund om Ugen til at holde Priserne nede paa Brød, Mel, Kød og Flæsk. I Danmark burde Systemet omfatte de samme Varer eventuelt med Tilføjelse af Brændsel²⁾.

Det siger sig selv, at Finansiering ikke maa finde Sted ved Kreditudvidelse, for i saa Tilfælde er Metoden ikke ren inflationsbekæmpende. Det er ogsaa klart, at Tilskud til private Produ-

¹⁾ Orla Buhls tidligere nævnte Gældsordning tager ogsaa Sigte paa Byejendomme.

²⁾ Om Subventionspolitikken i Sverige — særlig Prisudjævningsbidraget til Mejerierne — se Erik Lundberg: Den svenske Prispolitik, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1940, Side 249—250.

center for at faa Priserne nedsat eller for at forhindre Prisforhøjelse maa ledsages af indgaaende Priskontrol.

Et særligt Problem melder sig her: om de nedsatte Priser skal gælde alle eller kun de økonomisk daarligst stillede. Det vil efter Forfatterens Mening være forkert at sælge Nødvendighedsvarer til Overklassen og Mellemklassen til reducerede Priser, uanset at man derved opnaar, at Metoden ikke faar saa stærkt Skær af Socialhjælp. Det vil blive indvendt, at det jo kan være ligegyldigt fra et socialt Synspunkt, om Overklassen og Mellemklassen faar Adgang til billige Nødvendighedsvarer eller ej, naar de blot selv betaler. Men dette Modargument har ikke megen Vægt, thi disse Befolkningsgruppers Skattevillighed har visse Grænser, og hvad der skaffes af Midler fra disse Kilder bør benyttes socialt — ikke med det æstetiske Formaal at dække over, at der er økonomisk Ulighed i Danmark. Subventionsmetodens Fordele ligger netop i — som fremhævet af Lektor Winding Pedersen¹⁾ — at denne Metode kan individualiseres: man kan koncentrere sig om at dæmme op for Nødvendighedsvarernes Prisstigning, og man kan indrette Tilskuddene saadan, at de kun kommer de mindrebedemlede Forbrugere til Gode.

Direkte Regulering af Forbruget er et andet Element i en Socialpolitik stillet ind under det almindelige Prissynspunkt. Denne Forholdsregel — der tænkes paa Rationering — har dels en direkte Værdi (som dog ikke maa overdrives, noget Universalmiddel er Rationering ikke) og dels en Værdi som supplerende Foranstaltning til flere af de tidligere nævnte Indgreb. Den direkte Værdi ligger i, at det offentlige gennem Rationeringer kan hjælpe Befolkningen til at spare paa de rigtige Steder, nemlig paa de Varer hvor Forbruget — f. Eks. som Følge af Blokaden — ikke kan udvides, men maa indskrænkes.

Som nævnt bliver Rationering ogsaa nødvendig som supplerende Foranstaltning. Det vil forstaas, at det, der sker ved en effektiv Anvendelse af flere af de Forholdsregler, der er omtalt i det foregaaende, er, at man nedsætter Priserne direkte gennem Fjernelse af forskellige Afgifter, Avanceelementer og unødvendige Omkostninger, eller at man nedsætter dem gennem Tilskud. Man regner med, at dette kan ske, uden at Produktionen formindskes. Men man bekymrer sig i første Omgang ikke om Efterspørgselen. Nu vil Prisnedsættelse have en vis almindelig Tendens til at forøge Efterspørgselen efter de paagældende Varer. Det er sandsynligt, at dette i mange Tilfælde ikke faar praktisk Betydning²⁾, men i

¹⁾ Priserne Regulering, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1939, Side 276 og flere Steder.

²⁾ Tag som Eksempel Prisnedsættelse paa Byggematerialer. Efterspørgselen efter disse bliver næppe afgørende bestemt af Nedsættelse i Priserne. Andre Omstændigheder, der bestemmer Byggeriets samlede Omfang, er sikkert vigtigere.

enkelte Tilfælde kan man godt tænke sig, at der opstaar følgende Problem: Kan man tilfredsstille Efterspørgselen til den nye relativt lavere Pris? Da Raastofmangler under Blokadesituationen vil sætte snævrere Grænser for Produktionsudvidelse, kan det tænkes, at man maa gribe til Rationering for at fordele Udbuddet af Varer mellem Efterspørgerne.

Da det er klart, at Prisproblemet ud fra det i denne Artikel anlagte Synspunkt væsentlig kun har Interesse som en Afspejling af Forsyningsproblemet, bør det bemærkes, at der ved Anvendelse af Rationeringer naturligvis ikke er Tale om at undgaa Nedsættelse af Levefoden. Men gennem Rationeringens praktiske Tilrettelægning kan man atter tilstræbe at gardere den brede Befolknings Forbrug saa meget som muligt. Den saglige Nødvendighed af Bespørelser, der hvor Forbruget er stort, sætter imidlertid ofte snævre Grænser herfor. Der kunde dog nok gøres mere, end der bliver gjort.

KAN DE NÆVNTE INDGREB FORVENTES ANVENDT I ET SAADANT OMFANG, AT INFLATIONEN UNDGAAS?

I det foregaaende er der gennemgaaet en lang Række Indgreb, der tilsigter at bekæmpe Prisstigningerne paa en forholdsvis skaansom Maade for den brede Befolkning. Det vil være et stort og vanskeligt Arbejde at overveje, om de omtalte Forholdsregler, hvis de alle blev gennemført med fuld Effektivitet, vilde kunne skabe en Modkraft, der var tilstrækkelig til at forhindre Inflation, hvis Krigen og Blokaden varer. Men der er Grund til at tro, at de vilde gaa en lang Vej i den Retning. Den teknisk-økonomiske Effektivitet kan næppe betvivles. Tvivlen kommer ind ad en anden Dør. Der kan nemlig sættes Spørgsmaalstegn ved de politisk-økonomiske Muligheder for at gennemføre dem.

Hvad angaar Priskontrolpolitikken, vil saavel Ændringen af § 8, saaledes at ikke enhver Omkostningsstigning kan indkalkuleres i Prisen, som den dermed i Forbindelse staaende Kartelliseringsbemyndigelse for Priskontrollen, støde paa Modstand hos Industriens og Handelens Indehavere. De omtalte yderligere Bemyndigelser vil nok blive gennemført, men ikke de første Maaneder. Med Hensyn til Handelspolitikken vil Koncentration af Import støde paa en lignende Modstand. Eksportbegrænsning vil støde paa Modstand i Eksporterhvervene og kræve Indforstaaelse hos vor store Kunde.

Betragter vi Spørgsmaalet om at hæve Kronekursen, maa det anses for tvivlsomt, om en stor Hævning vil kunne gennemføres under Hensyn til Landbrugets Stilling og i Forbindelse dermed

Hensynet til den politiske Grundtese om det saakaldte nationale Samarbejde. Overenskomst med Tyskland er ogsaa nødvendig.

Hvad angaar Produktionspolitikken, vil Produktionspligt og tvungen produktiv Anvendelse af Produktionsfaktorer støde paa kompakt Modstand fra de allerede nævnte Tilhængere af den private Ejendomsret. Koncentrering af Produktionen vil støde paa Modstand fra de mindre effektive Foretagender.

Ser vi paa Landbrugspolitikken, vil Tanken om Korn-Produktionspligt være meget vanskelig at gennemføre i Praksis. Det bliver heller ikke nemt at komme ned med Kornpriserne. Med tvangsmæssig Nedskæring af den animalske Produktion forholder det sig paa samme Maade. Kronehævning er omtalt. Bortset fra Husmændene vil saavel Landbrug som besiddende By-Erhverv være imod Gældsnedskrivning.

Med Hensyn til Finanspolitikken, specielt Forhøjelse af Progressionen i Indkomstskatten og Stramning af Merindkomstskatten, gaar den politiske Tendens i Øjeblikket tydeligvis den modsatte Vej. Demokratisering af Forbrugsskatterne vil ogsaa være politisk vanskelig og tager Tid.

Saa er der endelig Socialpolitikken i Prispolitikkens Tjeneste. Her vil Værelsesskatten blive stemplet som kulturfjendtlig, hvilket den naturligvis ogsaa er — set fra Overklassens og Mellemklassens Synspunkt. Direkte Lejesænkning er mere populær, men skal der røres ved Realkreditten, vil en kompakt Modstand melde sig. Tilskudspolitikken kan daarlig udstrækkes paa et Tidspunkt, hvor Skattepolitikken lempes. Derimod vil Forholdene nok tvinge til flere Rationer til Trods for politisk Modstand.

Forsøges nu et Helhedsbillede af de her nævnte Enkeltheder, maa det blive, at adskillige af de omtalte Forholdsregler vil støde paa en stærk Modstand hos betydningsfulde Samfundsgrupper. Og at andre Forholdsregler vil kræve vidtgaaende økonomiske Forhandlinger med Tyskland. En hurtig og effektiv Anvendelse af dem alle er derfor ikke at vente, og fortsat Prisstigning maa derfor anses for overvejende sandsynlig, hvis Krigen og Blokaden varer. Man vil endvidere se, at Prisstigningernes Bekæmpelse ikke er et isoleret økonomisk-politisk Spørgsmaal, men et Spørgsmaal, der er et integrerende Led af meget store politisk-økonomiske Spørgsmaal.

SAMFUNDSVIDENSKAB, ETIK OG POLITIK

AF CHR. PETERSEN¹⁾

MENNESKET kan for en umiddelbar Betragtning synes svagt over for den omgivende Natur, og Pascal lod sig heraf inspirere til at kalde Mennesket et Siv; men han føjede dog til, at det er et tænkende Siv. Paa Menneskets Evne til at tænke og i Overensstemmelse hermed handle intelligent beror dets forholdsvis store Overlegenhed over Naturen. Gennem den intelligente Handling naar Mennesket sit Maal ad en Omvej, Maal, som det uden den intelligente Indsigt enten slet ikke kunde naa eller kun naa ved en langt større Kraftanstrengelse. Menneskets Overlegenhed over Naturen beror altsaa ikke nær saa meget paa dets fysiske Styrke, hvori det jo overgaas af mange Dyr, som paa dets Evne til at handle intelligent. En væsentlig Forudsætning for den intelligente Handling er en dybere Indsigt i Naturens Aarsagssammenhæng, og gennem Naturvidenskaberne søger man systematisk at uddybe denne Indsigt, til dels med praktiske Formaal for Øje. Det gælder da for Videnskaben under dette Synspunkt at finde de Aarsagsrækker, der — eventuelt under heldige Kombinationer — fører frem mod et givet Maal, og de Angrebepunkter, hvor Mennesket med Held og med størst Held kan sætte en Handling ind, der drejer den videre Udvikling hen mod et ønsket Maal. Alt dette er gammelkendt, men det turde være formaalstjenligt for alle Parter, baade for Videnskabens Dyrkere og for andre, fra Tid til anden at besinde sig herpaa, saa man fastholder en rigtig Vurdering af Videnskabens Betydning. —

Ved et sagte Pust vilde man ved Vandskillelinien i Jylland

¹⁾ Lad mig benytte mig af den ny Sædvane med en kort Selvbiografi i Noterne til at komme med den maaske delvis overflødige Bemærkning, at mit egentlige Omraade ikke er Nationaløkonomi, men Filosofi, hvorunder jeg bl. a. har dyrket etiske og sociologiske derunder ogsaa nogle national-økonomiske Studier.

Forf.

kunne afgøre en Regndraabes Skæbne, om den skulde havne i Vesterhavet eller i Kattegat, og den hertil anvendte Energi vilde være forsvindende i Sammenligning med den, der maatte anvendes for siden at bringe den samme Vandmængde tværs over Landet fra det ene Hav til det andet. Lignende Betragtninger kan man anstille ved et Jernbanesporskifte eller ved enhver Skillevej. Absolut set kan det en Gang gjorte Valg aldrig gøres om, saa sandt som gjort Gerning ikke staar fil at ændre, men ser man bort fra Tiden, kan sket Skade jo i mange Tilfælde repareres om end med Tab. Selv i Religioner, hvor man ved at befæste et Svælg mellem Himmel og Helvede har villet understrege Valgets Alvor, har man haft ondt ved at fastholde Tanken om det helt uoprettelige. Afgørende for Menneskets Herredømme over Begivenhedernes Gang, i det Omfang det nu er muligt, er, om det ejer Indsigt og Vilje til paa rette Tid og Sted og paa rette Maade at gribe ind i Begivenhedernes Gang. I mange vel de fleste Tilfælde spiller Tiden ikke saa stor en Rolle, idet Naturen saa at sige stadigt tilbyder sit Samarbejde. I andre Tilfælde er Naturen mere karrig med sine Tilbud om Samarbejde. En Kyststrækning, der trues af Havet, kan sikres ved Høfder, men den nedbrudte og bortskyllede Klint lader sig ikke genopbygge; forsømmer jeg at saa eller indhøste i rette Tid, da der var Mulighed derfor, kan der ogsaa her ved ske uoprettelig Skade.

Ofte stilles Mennesket af Naturen over for Valget mellem forskellige Maal, som det hver for sig maa anse som ønskelige at opnaa, men som er forbundet paa en saadan Maade, at om man vil opnaa det ene, maa man give Afkald paa det andet. Ofte optræder der ogsaa en Konflikt mellem Maal og Midler eller mellem Maalet og Maalets og (eller) Midlets Bivirkninger. Man vil Maalet, men ikke Midlet eller ikke Midlets eller Maalets Bivirkninger.

I en vis Forstand kan alle Led i Begivenhedernes Udvikling, hvor Mennesker har Mulighed for at gribe ind og paavirke Udviklingens Gang i formodet ønskelig Retning, sammenlignes med Sporskifter, og de foran anstillede Betragtninger kan derfor ogsaa udstrækkes til bl. a. at gælde paa Samfundslivets Omraade. Overalt maa Menneskets Forskning da naturligt gaa ud paa at finde Sammenhængen i Tilværelsen og paa at finde de »Sporskifter«, hvor det til enhver Tid og som oftest med mindst Anvendelse af Energi kan gribe ind og lede Udviklingen til Fordel for sine Formaal. Efterhaanden som denne Sammenhæng er blevet mer og mer bevidst for Mennesket, sker det hyppigere og hyppigere, at

man indstiller sin Forskning af Aarsagssammenhængen med bestemte Formaal for Øje, f. Eks. for at finde Midler til Bekæmpelse af bestemte Sygdomme. Dette kan betegnes som et Led i den højeste Grad af intelligent Handling: man nøjes ikke med at udnytte forhaandenværende Viden, men gør Omvejen til Maalet endnu længere, idet man giver sig til at søge efter ny Viden, der muligvis kunde faa Betydning for Opnaaelsen af Maalet.

De gode Resultater, Naturvidenskaben har at opvise, har naturligt forstærket den i sig selv naturlige Tanke om ogsaa paa Samfundslivets Omraade at have en Videnskab at støtte sig til ved Opnaaelsen af de Maal, man der maatte stræbe efter. Efter forskellige Tilløb kom der Fart i Sagen i sidste Halvdel af 18. og i 19. Aarhundrede, og Bevægelsen er vokset i Styrke til vore Dage. Denne Udvikling skete for en stor Del med praktisk Sigte. Man vilde finde ud af, om og ad hvilken Vej det var muligt at naa bestemte Maal. Hertil var i og for sig intet at sige, da tværtimod en saadan Fremgangsmaade som nævnt kan betragtes som Udslag af en i høj Grad intelligent Indstilling. Værre var det, at man ogsaa ofte havde ret faste Forestillinger om Midlerne, saa man ikke var tilstrækkelig lydhør over for, hvad Virkeligheden havde at fortælle.

I Samfundslivets Udvikling er Menneskets bevidste Sætten sig Maal en væsentlig Faktor. Var det ikke saadan, vilde Tanken om en Samfundsvidenskab med praktisk Sigte ogsaa være en Urimelighed. Ved Forklaring af en sket Udvikling maa denne Faktor derfor tages med i Betragtning. Men ogsaa andre Faktorer i Menneskenaturen som ogsaa Faktorer uden for denne maa medtages ved Forklaring af en sket Udvikling. Indenfor den Del af Samfundsvidenskaben, som Nationaløkonomien behandler, spiller de bevidste Maalsætninger en afgørende Rolle, ja Nationaløkonomien kan maaske ligefrem defineres herved, som naar Axel Nielsen siger, at »Nationaløkonomien jo er Læren om de Socialfænomener, som det økonomiske Motiv skaber«¹⁾. Herved er, som man ser, Omraadet defineret ved en Aarsag: den økonomiske Handling, der »er rettet mod et økonomisk Gode«²⁾. Da denne Aarsag imidlertid findes i et maalstræbende Væsen og der er afgrænset efter bestemte Maal, kunde man lige saa godt have defineret efter

¹⁾ Axel Nielsen: Forholdet mellem Nationalekonomiens Teori og Politik. 1912. S. 32.

²⁾ Samme. S. 29.

Maalene, de ønskede Virkninger, og man kan vel uimodsagt hævde, at det ogsaa er det, Axel Nielsen gør, naar han siger, at Nationaløkonomien »vel tør siges at være den Videnskab, som omhandler de økonomiske Goders Frembringelse, Omsætning, Fordeling og Forbrug i Samfundet«¹⁾, og naar han i sin »eksakte« Nationaløkonomi deducerer ud fra det økonomiske Motiv²⁾.

Det følger af det foregaaende, at der ikke er nogen afgørende Forskel paa, om man definerer Nationaløkonomien som en Lære om det økonomiske Motivs Virkninger eller som en Lære om, hvorledes Mennesker bedst opnaar bestemte økonomiske Goder. I begge Tilfælde vil man nemlig have at tage Hensyn til, at der baade udenfor og i Mennesket er andre Faktorer end dets bevidste økonomiske Vilje, der bestemmer Udfaldet. Man kan diskutere, om en Undersøgelse af disse Faktorer hører med ind under Nationaløkonomiens Omraade. Axel Nielsen vil have dem skilt ud og blive staaende ved en »eksakt« deduktiv Nationaløkonomi, der alene undersøger de Virkninger, den økonomiske Handling har Tendens til at drage efter sig, hvorimod han ikke vil tage Hensyn til alle de konkrete Omstændigheder, der kan paavirke det faktiske Resultat. Han mener, at disse er saa mangfoldige, at man, om man ogsaa skulde tage Hensyn til dem, maatte opgive Haabet om at opstille Love og nøjes med Beskrivelser. I Modsætning hertil er disse Faktorer her draget med ind som et Led af Nationaløkonomiens Teori, iøvrigt ud fra den Opfattelse, at det heller ikke her vil være haabløst at søge efter Love. Begge Standpunkter er mulige og forsvarlige; men Forskellen bør fastholdes over for det følgende. I den eksakte Teori vil Axel Nielsen ikke have alle de Faktorer med, som i Almindelighed bestemmer Udfaldet; en Del af disse behandles først i Politiken som Læren om anvendte eller anvendelige Midler. I min Anvendelse af Ordet har Teorien et videre Grundlag, og Politiken bliver at betragte som en Del af den anvendte Teori, iøvrigt saaledes, at hvad der her siges om den har Gyldighed for al anden Teori inden for Omraadet altsaa ogsaa for den Politik, der ad andre Veje end gennem Statsmagten søger at naa sine Maal.

Man har fra forskellige Sider været ivrig for at advare mod en for nøje Sammenblanding af Teori og Politik, ikke saa meget fordi man som Axel Nielsen anviste dem forskellige Omraader at

¹⁾ Samme. S. 29.

²⁾ Samme. S. 33—34.

undersøge, som fordi man frygtede en for nøje Sammenknytning af Teori og Praksis. Denne Frygt er let forstaaelig, om man under Politik medregner ikke blot Læren om de Midler, hvormed man kan naa bestemte Maal, men ogsaa Læren om, hvilke Maal der bør tilstræbes. En saadan Fremhæven af Ønskeligheden i klart at skille Teori og Praksis, ikke blot begrebsmæssigt, men, om jeg forstaar det ret, ogsaa saaledes, at de afhandles særskilt, kommer frem hos Gunnar Myrdal, Ivar Sundbom og Niels Lindberg¹⁾, og paa sin Maade jo ogsaa hos Axel Nielsen.

Ikke mindst har herved den saakaldte teleologiske Opfattelse spillet en Rolle for Samfundsvidenskaben. Den prægede 18. Aarhundredes sociale Ideer og Samfundsvidenskab, og den prægede paa anden Maade ogsaa sidst i 18. og i 19. Aarhundrede Reaktionen mod disse Ideer. Hos Adam Smith mærkes saaledes tydeligt, hvorledes hans Liberalisme til dels er forankret i eller i hvert Fald støtter sig til en Forsynstro, en Tro paa »Naturens Visdom«²⁾. Naar han i vid Udstrækning vender sig mod Samfundsmagtens Indgreb i de økonomiske Kræfters frie Udfoldelse, sker det vel nok væsentlig med Argumenter, som en Betragtning af de herskende Tilstande giver ham i Hænde; men denne Opfattelse sanktioneres saa at sige af hans religiøse Forsynstro, der deltes af mange i Samtiden, og som uden Tvivl har bidraget sit til at holde Liv i Teorien, at den størst mulige økonomiske Frihed giver det bedste økonomiske Resultat, ogsaa efter, at de Argumenter, den under sin Tilblivelse kunde støtte sig til, for en væsentlig Del havde mistet deres Kraft. Gunnar Myrdal taler om den liberale Økonomis næsten religiøse Harmonilære³⁾. Han kunde roligt have sagt helt religiøse, for den hviler for en stor Del paa de liberale Økonomers, ikke mindst den retningsgivende Adam Smiths, Forsynstro, deres Tillid til »Naturen«. Særlig kraftigt kommer denne Forsynstro iøvrigt ikke frem i Adam Smiths nationaløkonomiske Arbejde, men des kraftigere i hans Ungdomsarbejde »The theory of moral sentiments«; ogsaa i det økonomiske Arbejde føles den dog som den bærende om end sjældnere udtalte Forudsætning.

¹⁾ Gunnar Myrdal: Vetenskap och politik i nationalekonomien. 1930. Ivar Sundbom: Prusbildning och ändamålsenlighet. 1933. Niels Lindberg: Husholdningsteori contra Klassekampteori, Nationaløkonomisk Tidsskrift. 1935. S. 82 ff.

²⁾ Adam Smith: National-Velstandens Natur og Aarsag. Dræbyes Oversættelse II, 1780. S. 314.

³⁾ Anf. Sted. S. 77.

I Reaktionen mod 18. Aarhundredes Ideer saa man, til dels med andre Formaal, det hensigtsmæssige ikke i de enkelte Individuers uhemmede Virken, men i de historisk udviklede Institutioner. Denne Indstilling præger saaledes bl. a. Hegels Samfundsfilosofi og Savignys retshistoriske Skole, hvorimod den efter Rist kun skal have haft ringe Indflydelse paa den historiske økonomiske Skoles Opfattelse¹⁾, efter Axel Nielsen dog aabenbart nogen, navnlig hos Knies²⁾).

Medens Forsynstroen for Retslivets Omraade med den retshistoriske Skole flyttedes fra en Tro paa Individet over til en Tro paa Institutionen, holdt den sig inden for Økonomernes Kreds længere som en Tro paa Værdien af Individets uhemmede Virksomhed, hvorfor ogsaa den retshistoriske Skoles Tilhængere ofte voldsomt har bekæmpet de liberale Økonomer, og naar moderne Økonomer som Myrdal, Sundbom m. fl. finder sig foranlediget til at bekæmpe Teleologien i Nationaløkonomien, er det derfor fortrinsvis den liberale Økonomi, de vender sig imod. Som Max Weber og Axel Nielsen før dem kræver de en klar Adskillelse mellem Teori og Politik, ikke blot begrebsmæssig, men ogsaa saaledes, at de helst ser dem afhandlede i forskellige Værker, eller i hvert Fald i klart adskilte Afsnit. Det er herved ikke blot de teleologiske Forestillinger, de vil til Livs, men de kræver enhver normativ Tendens udskilt af Videnskaben; men ogsaa dette synes for en væsentlig Del at ske for at komme den teologiske Opfattelse til Livs.

Nu behøver man i og for sig ikke at udskille de normative Tendenser af Erfaringsvidenskaben, for de er paa Forhaand udskilte ved Definition, saa sandt som det er to klart adskilte Opgaver at forklare og at vurdere. Det skulde saaledes ikke synes nødvendigt, som Myrdal har gjort, at skrive en hel Bog for at bevise, at man ikke kan slutte fra det, der er, til det, der bør være; men opfatter man hele Arbejdet som et Angreb paa den teleologiske Opfattelse, der længe mer eller mindre skjult har levet videre og forhindret en fordomsfri Opfattelse af Forholdet mellem Aarsag og Virkning, kan det ikke siges at have været overflødigt. Adskillelsen mellem Forklaring og Vurdering har man jo nok i Forvejen været klar over inden for Nationaløkonomien. Foruden Axel Nielsens Bog kan jeg med Forbigaaelse af endnu ældre Forfattere f. Eks. nævne Bircks Udtalelse: »Det er ikke min Opgave at give Raad; thi disse

¹⁾ Gide et Rist: *Historie des doctrines économiques*. 5. éd. 1926. IV. I.

²⁾ Anf. Sted. S. 25.

maa være afhængige af, hvilke Maal man sætter Samfundet¹⁾, og Zeuthens: »Spørgsmaalet, om de personlige Indtægter er »fortjent«, d. v. s. bedst muligt fordelt under Hensyn til ydet Nytte, ydet Offer, Trang eller lignende, kræver Postulater udover det rent faktiske«. »Til Gengæld betyder Forklaringen ikke noget ubetinget Forsvar for det bestaaende«²⁾).

Kravet om en klar Adskillelse mellem Teori og Praxis i Behandlingen af et Spørgsmaal kan have sin Berettigelse; men det bør understreges, at det i saa Fald mer er af psykologiske end af logiske Grunde. Det er som fremhævet lige saa saa vel en erfaringsvidenskabelig Opgave at paavise Midler til bestemte Maal, eller mere alment udtrykt Aarsager til Virkninger, som at paavise Virkninger af bestemte Aarsager. I begge Tilfælde drejer det sig om Paavisning af en Kausalsammenhæng, og kun det psykologiske Udgangspunkt for dens Paavisning er forskelligt. Og hvad der i Dag staar som en Nyskabelse, at Mennesket ad hidtil ukendte Veje opnaar et bestemt Maal, er fra i Dag af Genstand for Erfaringsvidenskaben, der maa tage den nye Indsigt med blandt de Faktorer, der bestemmer Udviklingen.

Selv om man ikke kan frikende den liberale Økonomi for normative Indslag, gælder det dog i overvejende Grad, at det man baade ud fra den liberalistiske Opfattelse og under Reaktionen imod den har udtalt sig om, har været visse Aarsagers Tendens til at drage visse Virkninger efter sig, altsaa i begge Tilfælde rent erfaringsvidenskabelige Spørgsmaal, og heri er intet urigtigt. Det urigtige har alene ligget deri, at man har slaaet sig til Taals med uverificerede og urigtige Resultater, og det er mod dette, at Kritiken maa rettes.

Det psykologiske Argument for en klar ikke blot begrebsmæssig, men ogsaa rumlig Adskillelse mellem Teori og Politik er dog af ikke ringe Vægt. Historien viser, at den stærke Optagethed af bestemte Maal ofte har virket forstyrrende ind paa Forskningen af Midlerne, idet det stærke Ønske om at gribe aktivt ind i Begivenhedernes Gang ikke har levnet Forskerne tilstrækkelig Ro og Energi til Udforskningen af de virkelige Aarsagsforhold. Denne Forbindelse kan dog ikke siges at være nødvendig. Den Mulighed kan ogsaa virkeliggøres, at netop den stærke Optagethed af Maa-

¹⁾ L. V. Birck: Den økonomiske Virksomhed. 1928. II. S. 445.

²⁾ F. Zeuthen: Den økonomiske Fordeling. 1928. S. 109—10, jfr. S. 503. Se ogsaa samme Forfatters Socialpolitik I. Arbejdsløn og Arbejdsløshed. 1939. S. 6 og S. 27.

lene fører den, der for Alvor forstaar Videnskabens praktiske Betydning, til først og fremmest at kaste sig over en uddybet Virkelighedserkendelse.

Ofte har en bestemt Forestilling om de mest egnede Midler ligget fast i Tankerne, og den har maaske vanskeligere kunnet rokes, naar Maalene stadig klart fastholdtes. Det er ogsaa nærmest herimod, Axel Nielsen vender sig, naar han fremhæver, at den økonomiske Politik i Betydning af forudfattede Meninger om de bedst egnede Midler til Opnaaelse af givne Maal ikke maa komme med Krav til Teorien om at blive bevist. Ogsaa andre Faktorer har kunnet virke med til en uberettiget Forkærlighed for bestemte Midler. Videnskab er ikke blot Enkeltmands Sag, men maa drives i et Samfund, og baade gennem et vist moralsk Pres og gennem Trusel om Anvendelse af Magtmidler kan Samfundet faa Indflydelse paa, hvilke Teorier, der kommer under Drøftelse, som naar Napoleon forsinkede 2. Udgave af Say's »Économie politique«, fordi Say ikke vilde bøje sig for Napoleons Opfattelse. Farer af den Art har til Tider været alvorlige nok for Videnskaben og kan maaske blive det igen. Værre er under frie Forhold den Fare, der lurar indefra, fra Forskerens Vane at gaa ud fra visse Antagelser som fastslaaede og fra hans Ønsker om at finde et vist Helhedssyn bekræftet. Denne Fare er altid aktuel.

Man vil i Almindelighed ikke vente at finde alt for mange Raad i et teoretisk Arbejde, men Forbindelsen mellem teoretisk og anvendt Videnskab er for Nationaløkonomiens Vedkommende saa nøje, at man ofte skal have ondt ved at holde Raadene borte, selv om man ikke formulerer dem som Raad. Har man vist, at en bestemt Handling under givne Omstændigheder drager bestemte Virkninger efter sig, har man givet et Raad til den, der ønsker at opnaa disse Virkninger, og teoretisk er der intet til Hinder for, at man lægger sit Studium af et givet Fænomen til Rette som et Studium af Aarsagerne til dets Opstaaen eller Varieren. Det turde maaske endda være den hyppigste Form, den erfaringsvidenskabelige Forskning antager.

Over for Naturen gælder det, som Kant fremhævede, at vi kun faar noget at vide om den, naar vi selv stiller den vore Spørgsmaal, og saaledes ogsaa over for Samfundslivet. Intet er naturligere, end at de Spørgsmaal, der stilles, for en væsentlig Del stilles af vor praktiske Interesse, og den Alvor, hvormed en Videnskab dyrkes, er maaske heller ikke helt uafhængig af, om Forbindelsen med den praktiske Interesse stadig føles. For Samfundsvidenskabens

Vedkommende gælder det i hvert Fald, at den i høj Grad er sat i Gang af praktiske Interesser. Dette har af psykologiske Grunde ikke været helt ufarligt; men mindre farligt vilde det næppe være, om al Forbindelse med de praktiske Interesser udvaskedes, idet man da vilde savne en Maalestok for, hvad der fortrinsvis var værd at beskæftige sig med. Først startet maa Forskningen drives med det Formaal at finde Sandheden og kun den — allerede ud fra den Betragtning, at kun den giver de rette Midler i Hænde.

Det forekommer mig da at være af Betydning for Samfundsvidenskaben, ikke mindst for Nationaløkonomien, der i høj Grad arbejder med Virkningerne af Menneskers bevidste Stræben efter bestemte økonomiske Goder, at man ikke blot arbejder med at finde Virkninger af bestemte Aarsager, derunder Menneskers bevidste Stræben, men ogsaa søger Aarsagerne til bestemte Virkninger — Aarsager, der for Mennesket i Kraft af dets Evne til at gribe ind i Begivenhedernes Række undertiden kan komme til at staa som Midler til bestemte Maal (de givne Virkninger).

Nationaløkonomien var da maaske trods alt ikke helt paa Vildspor, naar den optraadte som en Lære om de rette Midler til givne Maal, selv om dens Opgave ikke hermed kan siges at være ud-tømt. Den Opgave at finde de rette Midler til givne Maal kan nemlig kun løses tilfredsstillende paa Grundlag af en Udforskning af hele Nationaløkonomiens Omraade: det økonomiske Motiv i Samvirken med ikke-økonomiske og med de Naturfaktorer, der faar Indflydelse paa Frembringelsen af de økonomiske Goder. Men den var paa Vildspor, naar den ikke gjorde sig klart, at det ligger uden for dens Omraade som Erfaringsvidenskab at fastslaa, hvilke disse Maal bør være¹⁾, eller naar den af forskellige Grunde slog sig til Taals med forudfattede Meninger om, hvilke disse Midler er.

Ser vi paa et Par herhenhørende danske Arbejder af Birck²⁾ og Sveistrup³⁾, er der ingen Tvivl om, at de i høj Grad indeholder Raad, for Bircks Vedkommende trods hans anførte udtrykkelige Paastand, at dette ikke er hans Opgave, men i hvert Tilfælde med en tydelig Angivelse af, hvad det er for Maal, han anviser Midler til, medens det hos Sveistrup, hvor Hovedformaalet er at under-

¹⁾ Niels Lindberg mener, at Nationaløkonomien endnu for den almindelige Bevidsthed staa som en Lære om, hvad der bør være. Anførte Sted. S. 83.

²⁾ Den økonomiske Virksomhed I—II. 1928.

³⁾ P. P. Sveistrup: Den naturvidenskabelige Metodes Betydning for Samfundsøkonomien. Nationaløkonomisk Tidsskrift. 1927. S. 266 ff.

strege Nødvendigheden af i højere Grad end hidtil at tage Naturvidenskabens Metode til Forbillede for Nationaløkonomiens, straks først i Afhandlingen klart er angivet, hvad det er for Formaal, han vil finde Midlerne til. Begge har saaledes paa Forhaand honoreret Myrdals Krav, at om man vil give Raad eller m. a. O. finde Midler til Maal, maa man klart angive, hvilke ens Værdipræmisser er, og det tør vist hævdes, at i de to Arbejder paavirktes den rent videnskabelige Erkendelse ikke af, at der samtidig er fældet visse Vurderinger.

Man kan naturligvis drøfte, om det er hensigtsmæssigt saaledes at blande en rent teoretisk Undersøgelse sammen med praktiske Anvisninger. Svaret maa aabenbart falde forskelligt i forskellige Tilfælde; men i Nationaløkonomien, der i saa høj Grad arbejder med Menneskers bevidste Stræben efter givne Maal, vil det i mange Tilfælde være yderst vanskeligt at skille de to Synspunkter. Man kan naturligvis om et givet Emne først skrive en rent teoretisk nationaløkonomisk Afhandling og saa bagefter en Afhandling, hvori den heri vundne Indsigt anvendes til at vise Midler til givne Maal; men den, der for Alvor vilde vove Forsøget, vilde paa visse Omraader se sig nødsaget til i sidste Afhandling i høj Grad at gentage, hvad han havde skrevet i den første, medens hvad han herudover kunde have at tilføje, ikke vilde fylde saa forfærdelig meget, og hvorfor saa ikke føje det ind paa sin Plads allerede i den teoretiske Undersøgelse, der dog som oftest er startet med praktiske Formaal for Øje. Hvor man raader over tilstrækkelig videnskabelig Kultur til skarpt at adskille Forklaring og Vurdering og for Alvor søger at holde sig fri af forudfattede Meninger om de bedste Midler til Opnaaelsen af et givet Maal, skulde en saadan Forening af teoretiske og praktiske Synspunkter ikke rumme stor Fare. I mange Tilfælde vil det alene være Formuleringen af en Aarsagssammenhæng, der vil give Udslaget m. H. t., om den opfattes som en teoretisk Sætning eller som et Raad. Den rent teoretiske Sætning: hvor Svovlsyre kommer i Forbindelse med Zink, frigøres Brint, kan omskrives til den raadgivende Sætning: vil man have frigjort Brint, kan man opnaa det ved at hælde Svovlsyre paa Zink, og tilsvarende lette Muligheder for Omskrivning af en teoretisk Sætning til en raadgivende forekommer ikke sjældent inden for Samfundsvidenskaben, om end mest under den Form, at den og den Faktor har Tendens til at drage den og den bestemte Virkning efter sig. Hvor der behøves mere komplicerede hidtil uprøvede Kombinationer af Indgreb for

at opnaa et givet Maal, bliver Angivelsen af disse naturligt ofte en vanskeligere og dermed selvstændig Opgave.

Det forekommer mig da paa Baggrund af de foranførte Betragtninger yderst vanskeligt paa Nationaløkonomiens Omraade at foretage en absolut Adskillelse mellem Behandlingen af teoretisk og af anvendt Videnskab; men jeg ser ikke noget særlig betænkeligt ved denne Tingenes Tilstand, naar man blot gør sig klart, at Fastsættelsen af Maalene i og for sig intet har med Erfaringsvidenskaben at gøre, idet denne alene har at gøre med Forbindelsen mellem Aarsag og Virkning, Maal og Midler. —

Da Samfundsvidenskaben for en meget væsentlig Del er skabt med det Formaal for Øje, at dens Resultater skulde komme Praksis til Gode, opstaar det Spørgsmaal, om det ikke var heldigt, at den i sin Forskning indrettede sig med bestemte Formaal for Øje, og dernæst, om det ikke var heldigt, om Videnskabsmændene selv uden al Betænkelighed søgte at forvandle den rent teoretiske Videnskab til anvendt Videnskab?

M. H. t. det første Spørgsmaal behøver man nu ikke at give Raad, da Forskningsomraadet til dels er opdelt efter praktiske Interesser, inden for Nationaløkonomien bl. a. efter Interessen for Produktionen og Interessen for Fordelingen, og ogsaa m. H. t. mindre omfattende Interesser. Man kan blot advare imod heri at se noget urigtigt. M. H. t., hvorvidt det maa være Videnskabsmændenes egen Sag at forvandle den teoretiske Videnskab til anvendt Videnskab, maa Svaret blive forskelligt efter de forskellige Omraader. Som nævnt er Omskrivningen fra en teoretisk til en raadgivende Sætning i mange Tilfælde en saa enkel Sag, at den kan foretages af mange, der ikke har Forudsætninger for selv at begrunde den teoretiske Sætning, og man behøver i saa Fald ikke Videnskabsmandens Hjælp til denne Omskrivning. Noget anderledes kan det stille sig m. H. t. Opgaver, der kræver mere komplicerede og hidtil uprøvede Foranstaltninger. Her forekommer det mig, at Videnskaben maa have en Opgave.

Lad os antage, at Opgaven er at anvise Midler til et bestemt Maal. Paa Grundlag af almindelig Indsigt i Forbindelse med Videnskabens Resultater er der, antager vi, Grund til at tro, at det helt eller tilnærmelsesvist kan naas ved Anvendelsen af en Række Midler, men Forsøget paa at naa det ad den Vej er endnu aldrig gjort. Man staar da over for det, man i Samfundsvidenskaben saa ofte har beklaget at maatte savne, Eksperimentet, der netop paa dette Grundlag er forsvarligt. Her maa, forekommer det mig,

Videnskabsmanden være med, ikke blot som den, der staar og ser til, hvad andre faar ud af Eksperimentet, men ogsaa som den, der ud fra sin Viden er med til at tilrettelægge det efter bedste Overbevisning. Paa Naturvidenskabens Omraade kan man være sikker paa at finde Videnskabsmanden som noget mere end blot passiv Tilskuer ved et tilsvarende Eksperiment. Er det Frygten for at tage et Ansvar, der gør, at man har Tendens til at hævde, at det paa Samfundsvidenskabens Omraade bør være anderledes, eller er det Frygten for at slippe Offentligheden ind i Videnskabens Arbejdsværelse og lade den se de endnu ikke fuldt færdige Resultater, der gør Udslaget? Er man bange for, at det skal nedbryde Respekten for Videnskaben, at den endnu paa mange Punkter maa føle sig usikker? Meget tyder paa, at det oftest er det sidste, der er Tilfældet. Der er da Grund til over for alle Parter at fremhæve, at en videnskabelig begrundet Sandsynlighed som Regel er bedre at have til Rettesnor end en endnu løsere begrundet formentlig Indsigt i Tingenes Sammenhæng, og at det ligger i Erfaringsvidenskabens Natur, at den maa fejle, mens den stræber. Det, der i Dag er et Raad, man mener at maatte give, er maa-ske i Morgen et Raad, man har fulgt, og dermed Genstand for den rene Erfaringsvidenskabs Betragtninger. Derfor forekommer det mig, at Erfaringsvidenskaben allerede af rent teoretisk Interesse maa være i nøje Forbindelse med den anvendte Videnskab, der jo selv er at betragte som Deduktioner ud fra dens formentlige Resultater og derfor vil bekræfte eller omstøde disse.

Man kan, forekommer det mig, lige saa godt eksperimentere m. H. t., hvilke Midler der fører til et ønsket Resultat, som med, hvilke Virkninger der følger af bestemte Aarsager, og inden for Samfundsvidenskaben er det endda ofte den eneste Form for Eksperiment, der findes forsvarlig, fordi man vil have Betænkelighed ved de Eksperimenter, der sandsynligvis kunde føre til uønskede Resultater. Da Videnskaben for en væsentlig Del beror paa Samarbejde, vilde det være godt, om flere og eventuelt flere Slægtled kunde samle sig til Løsning af bestemte praktiske Opgaver, m. a. O. om at finde Midler til bestemte Maal. Dette vilde imidlertid forudsætte en vis Enighed m. H. t. Maalene, ikke blot inden for Videnskabsmændenes Kreds, men ogsaa inden for deres Kreds, der skal være med at tage Ansvaret for »Eksperimenterne«. Hvorledes forholder det sig med Mulighederne for en saadan Enighed?

De Maal, hvorefter Mennesker kan stræbe, er mangfoldige. I

visse Tilfælde er der Konflikter mellem deres Interesser, men for disse Tilfælde udvikler der sig Regler for, hvorledes Interesserne skal afvejes mod hinanden. For en dyberegaaende Betragtning kan en saadan Afbalancering af Interesserne mod hinanden ogsaa siges at være i de enkeltes Interesse. Herved opstaar der Mulighed for en større Overensstemmelse mellem Interesserne og dermed for Samarbejde, end der for en mere umiddelbar Betragtning kunde synes at være til Stede. Der er dog i vor Tid en fremherskende Skepsis m. H. t., hvorvidt det overhovedet skulde være muligt at opstille almindelige etiske Regler, som alle maa anerkende, ikke at tale om, at alle skulde være enige m. H. t. de mere konkrete Vurderinger, eller lige ivrige efter at handle i Overensstemmelse med, hvad de anerkender som Ret¹⁾.

Denne moralske Skepsis har fundet Vej ogsaa til Økonomernes Kreds. Axel Nielsen, der dog mener, at alle Etikere er enige om, at det heles Vel bør være Maalet²⁾, hævder saaledes, at der m. H. t. mere konkrete Spørgsmaal er lige saa mange etiske Overbevisninger, som der gives Etikere³⁾, og lignende Betragtninger findes hos Myrdal og Sundbom, og i nogen Grad ogsaa hos Zeuthen og Lindberg. Denne Skepticisme, der kan synes begrundet, naar man fæster sig ved Meningerne om de mere konkrete Spørgsmaal, synes overdrevet, naar man ser paa de mere fundamentale Regler. Der er ganske vist fra Skeptikernes Side en vis Tendens til at hævde, at Mennesket slet ikke former sine Anskuelser om etiske Spørgsmaal ud fra almene Ideer; men det turde være en forhastet Paastand. Hvor udbredt er ikke den almindelige Betragtning, at hvad man vil, andre skal gøre mod en selv, det skal man gøre mod dem. Det kan være vanskeligt nok i de konkrete Tilfælde at afgøre, hvad der maa følge af dette Grundsynspunkt, men det rækker ikke den vidtgaaende fundamentale Anerkendelse af det, der forekommer mig at spænde lige saa vidt som Sansen for og Respekten for Individet. Denne Regel bygger paa Anerkendelsen af Menneskers lige Ret til Livsgoderne i hvert Fald i Forhold til en ydet Indsats. Det er ganske vist muligt at lægge et andet Synspunkt til Grund og f. Eks. hævde, at de bedst udrustede maa have en Ret til at fortrænge alle de mindre godt udrustede, eller at hævde, at det slet ikke er de enkeltes Skæbne, man bør interessere sig for, men derimod Samfundets Trivsel som Helhed, o. s. v. I visse

¹⁾ Jfr. K. Grue-Sørensen: Vor Tids Moralskepticisme. 1937.

²⁾ Anf. Sted. S. 43.

³⁾ Anf. Sted. S. 44. Se dog ogsaa S. 8.

Tilfælde vil disse forskellige Formaaler i vid Udstrækning kunne harmoniseres, men ikke i alle, og nogen absolut Enighed m. H. t. Maalene kan derfor ikke fastslaaes. Men faktisk vil der sikkert kunne opnaaes en vidtgaaende Enighed om, hvad man maa anerkende som Ret, om disse Spørgsmaal overhovedet drøftedes lidt mere indgaaende, end det i Almindelighed er Tilfældet.

Vi behøver ikke at opholde os længe ved den Kendsgerning, at man ikke kan begrunde Grundværdier. Det ligger i selve Begrebet, at de, som Høffding i sin Tid fremhævede¹⁾, kun lader sig paavise; men maaske kan der paavises vidtgaaende Overensstemmelse m. H. t. Grundværdierne, og maaske ogsaa en vidtgaaende Harmoni mellem, hvad Hensynet til de forskellige Grundværdier kræver. Indenfor Nationaløkonomiens Omraade kan vel en økonomisk Produktion af fundamentale Livsgoder anses for en Grundværdi; men man kan naturligt heller ikke være ligegyldig over for Spørgsmaalet om en rimelig Fordeling. En nærmere Undersøgelse vil vise, at disse to Formaaler i vid Udstrækning kan bringes til at harmonere. Af Grundværdierne kan afledes sekundære Værdier. Dette kun som Antydninger af en personlig Overbevisning om, at det ikke er saa haabløst endda at søge at naa til en vidtgaaende Enighed om, hvad der bør tilstræbes. Dette forekommer mig ogsaa at finde Bekræftelse i en Betragtning af de politiske Partiers Programmer, idet Forskellen mellem disse forekommer mig at vise sig mest som en Forskel i Opfattelse af egnede Midler, medens de m. H. t. Begrundelsen eller Maalet alle i høj Grad maa appellere til et vist Fond af fælles moralske Forestillinger.

Det er ikke Meningen med dette at ville hævde noget i Retning af, at der vil kunne skabes Enighed om alle etiske Spørgsmaal eller om, hvilke Maal man skal tilstræbe og ved hvilke Midler. Jeg har alene villet understrege, at der m. H. t. visse Grundprincipper findes en vidtgaaende Overensstemmelse, som kan paavises, og som ikke skifter hurtigt. Der kan tænkes flere Grundprincipper; men ikke overvældende mange, og det maa derfor i det mindste være muligt at gruppere Mennesker i store Grupper efter visse Grundprincipper, som de anerkender som Grundlag for deres Handlinger. Dette er ikke uden Interesse for den anvendte Videnskab og dermed heller ikke for den rent teoretiske,

¹⁾ Høffding: Filosofiske Problemer. 1902. S. 75—76.

²⁾ Anf. Sted. S. 44. Se dog ogsaa S. 8.

der som paavist i Realiteten er saa nær forbundet med den anvendte, og som i vid Udstrækning er startet med den anvendte for Øje. Naar der i det mindste gruppevis kan skabes Enighed om visse Hovedformaal, maa der ogsaa være Grundlag for et videnskabeligt Samarbejde om den Opgave at finde de bedst egnede Midler til Opnaaelsen af disse Formaal.

Længere behøver vi ikke at gaa for at begrunde Muligheden af et videnskabeligt Samarbejde i anvendt Samfundsvidenskab. Iøvrigt skulde jeg mene, at det m. H. t. visse Grundsynspunkter skulde være muligt at skabe paa det nærmeste universel Enighed og ogsaa Myrdal tænker sig aabenbart en saadan Mulighed¹⁾; men dette vil jo alene kunne fastslaas ved en aaben og redelig Drøftelse. At slaa sig til Taals med, som Myrdal og Lindberg og vel i nogen Grad ogsaa Zeuthen gør det, m. H. t. visse Spørgsmaal at skulle nøjes med at konstatere bestemte Grupperes Interesser og (eller) Anskuelser og saa gøre sig til Tjener for dem, indebærer jo ogsaa Vurdering og forekommer mig i hvert Fald at stride mod den Aand, hvori det videnskabelige Arbejde efter mit Skøn i Almindelighed drives, nemlig som et Arbejde, der ikke blot til dels bæres af hele Folket, men ogsaa tænkes direkte eller indirekte at komme i hvert Fald hele dette om ikke videre Kredse til Gode. Det drives da m. a. O. allerede ud fra en Vurdering, og fra en Vurdering, der falder sammen med en udbredt etisk Anskuelse. Eller er det kun ved festlige Lejligheder, man hævder saadant? Myrdal er da aabenbart ogsaa ilde berørt ved Tanken om, at Forskningen eventuelt skulde ledes efter en gennem Masse-suggestion vilkaarlig behersket Gruppens Indstilling²⁾, ligesom han ogsaa siger, at man skal studere Gruppernes Anskuelser og deraf aflede de Anskuelser, de burde have, om de havde Nationaløkonomernes Indsigt³⁾. Men herved forekommer det mig, at han er inde paa Forestillingen om Muligheden af en mere objektiv Vurdering, og en Vurdering, som bliver mere objektiv, fordi den hviler paa mere Overblik og tankemæssig Gennemarbejdning, en Forestilling som heller ikke jeg mener, det er saa let, endsige ønskeligt, at slippe uden om.

Der kan m. H. t. den praktiske Udnyttelse af den teoretiske Videnskabs Resultater gøre sig forskellige Opfattelser gældende m. H. t., hvem en saadan Udnyttelse bør paahvile. Vi har foran frem-

¹⁾ Anf. Sted. S. 278.

²⁾ Samme. S. 292—294.

³⁾ Samme. S. 287—289.

hævet, hvorledes en Omskrivning af en teoretisk Sætning til et praktisk Raad undertiden er en meget enkel Sag, som næsten enhver kan foretage; men de Tilfælde forekommer ogsaa, hvor der kræves i det mindste indgaaende Kendskab til en lang Række af Videnskabens Resultater, for at man skal kunne angive de nye Kombinationer af Indgreb, der paa bedst mulig Maade fører frem mod et ønsket Maal. Der vil desuden i mange Tilfælde kræves et indgaaende Kendskab til de konkrete Forhold, hvorunder Maalet skal naas. I saadanne Tilfælde maa det blive Sagkundskabens Sag at angive Midlerne til det ønskede Maal.

Her rejser sig naturligt det Spørgsmaal, hvorledes det er muligt at forene Sagkundskabens Indsats med et demokratisk Styre. Samfundsvidenskabens er for en væsentlig Del startet under det Motto, som Saint-Simon angav saaledes: Politiken, der hidtil har været en Gætte-Videnskab, skal nu blive en positiv Videnskab. Comte, Spencer, Taine og flere senere Samfundsteoretikere er præget af denne Indstilling. Men er Demokratiet i Stand til selv at præstere den nødvendige Sagkundskab eller blot til at finde den frem og udnytte den? Herpaa kan naturligvis ikke gives noget almengyldigt Svar; men den Mulighed er jo i hvert Fald ikke udelukket, at Vælgerne træffer deres Afgørelse m. H. t. Valg af Repræsentant ikke blot efter, om de mener, han har den rette Indstilling m. H. t., hvilke Maal der bør stræbes efter, men ogsaa m. H. t., om han kan formodes at have den fornødne Indsigt i, ved hvilke Midler dette Maal paa forsvarlig Maade kan naas, og at den, der paatager sig Repræsentantens Rolle, i videst muligt Omfang sætter sig ind i Videnskabens Resultater m. H. t. de Spørgsmaal, hvor han ved Afgørelserne paatager sig et Ansvar, og at han har Forstand til at æske den mere indgaaende Sagkundskabs Mening der, hvor hans egen Indsigt ikke mere strækker til. Jeg minder atter om, at til den fornødne Sagkundskab hører ikke blot en abstrakt Viden om rent teoretiske Samfundslove, men ogsaa et indgaaende Kendskab til de konkrete Forhold, hvorunder et bestemt Maal skal naas.

I Realiteten arbejder vi vel i ikke ringe Grad efter dette Program, men vel næppe saa maalbevidst som ønskeligt. Maaske burde den lovgivende Magt hyppigere indskrænke sig til at foreskrive visse Opgaver, som man kunde enes om skulde løses, og saa overlade det til en mere sagkyndig Gruppe at finde og tage Ansvaret for de hertil mest egnede Midler. Saaledes bærer man sig jo ad paa det naturtekniske Omraade, f. Eks. naar man skal have bygget en Bro. For ofte, forekommer det mig, smutter man paa

Samfundslivets Omraade uden om Sagkundskaben, ikke mindst den nationaløkonomiske, med en Bemærkning om, at de Lærde jo ikke er enige, og for ofte overser man herved, som fremhævet af Axel Nielsen, at denne Uenighed tit ikke afhænger af Uenighed m. H. t. den rent videnskabelige Erkendelse, men af Uenighed m. H. t. Vurderingen, hvilke Maal man finder det ønskelige at stræbe imod, og hvilke Midler man kan tænke sig at anvende.

Medens Saint-Simon mente, at Politiken burde blive en Sag for Specialister, forsvarede Tocqueville Demokratiet, men væsentlig med den Begrundelse, at det virker udviklende at værner mod Tyranni, derimod ikke ud fra dets Evne til at finde de bedste Midler til givne Maal eller ud fra dets Evne til at sætte Maalene højt. Demokratiet vil, siger han, ikke kunne ledes af den højeste Indsigt. Det har andre Fordele, men ikke denne. Det maa, mener han, eksperimentere sig frem til de Sandheder, det kan fatte. Hans Opfattelse ligger her til dels i Forlængelse af den traditionalistiske Skoles Opfattelse, der betragtede det bestaaende som udeksperimenteret gennem mange og lange Erfaringer; men han deler ikke denne Skoles Optimisme m. H. t. Værdien af de opnaaede Resultater, som han mener ved Anvendelse af virkelig Sagkundskab til Løsning af Opgaverne let vilde kunne overgaas.

Spørgsmaalet, der naturligt rejser sig paa denne historiske Baggrund som naturligvis ogsaa ved en umiddelbar Betragtning af vore Forhold, er altsaa, hvorledes det vil være muligt at forene Demokratiet med større Sagkundskab; thi at skabe en Sagkundskab, der kunde yde et væsentligt Bidrag til de politiske og andre sociale Opgavers Løsning, har fra første Færd for en væsentlig Del været Samfundsvidenskabens Formaal. —

Som man af det foregaaende vil kunne forstaa, er jeg enig med de i det foregaaende anførte Forfattere i den Opfattelse, at Vurdering og Forklaring principielt maa holdes klart ude fra hinanden, og at man under Forsøg paa Forklaring i videst mulig Udstrækning naturligvis bør søge at frigøre sig for ubegrundede forudfattede Meninger. Derimod er jeg ikke saa bange for en Personalunion mellem rent teoretisk Videnskab, Vurdering og anvendt Videnskab, eller mod deres delvise Behandling i samme Værk, som flere af de anførte Forfattere. Jeg har søgt at vise, at det i mange Tilfælde er saa at sige umuligt fuldstændigt at skille teoretisk og anvendt Videnskab, og at Adskillelsen ofte kun kan blive rent formel. Sætningen: A er Aarsag til B, der er den almindelige Form, en rent teoretisk Sætning antager, har samme sag-

lige Indhold som Sætningen: B har sin Aarsag i A, der er den almindelige psykologiske Form, en raadgivende Sætning antager. Den sidste Sætning bliver først formelt raadgivende under Forudsætning af en faktisk eller hypotetisk Vurdering m. H. t., om B er attraaværdig eller ej, men dette angaar kun et af Aarsagsrækens Led og har intet at gøre med Forbindelsen imellem dem, der forbliver saglig uforandret af Vurderingen.

Jeg har ment, at der vel bestaar en Mulighed, men ikke nogen Nødvendighed for, at den teoretiske Forsknings Tilknytning til en praktisk Interesse skulde forfuske den, men at man, hvor den nødvendige videnskabelige Kultur er til Stede, saa man formaar at fastholde den logiske Adskillelse mellem Vurdering og Forklaring, og mellem, hvad man ved, og hvad man ikke ved, ofte kan have Grund til at vente gode Virkninger af den videnskabelige Interesses Tilknytning til den praktiske Interesse. Fortidens Nationaløkonomer synes mig da ikke altid at have været helt paa Vildspor, hvor de i samme Værk har forenet rent teoretiske Undersøgelser med Anvisninger paa Midler til givne Maal. Paa denne Baggrund rejser jeg Spørgsmaalet, om det ikke vilde være formaalstjenligt, om man i højere Grad end hidtil søgte at samle sig i Grupper til Samarbejde om Løsningen af bestemte praktiske Opgaver, idet jeg regner med en ikke ringe Mulighed for, at man kan blive enig om saadanne Opgaver.

Man kan sige, at Vurderingen ikke hører under Nationaløkonomien, men mere under Etiken, og det er rigtigt, men det forhindrer ikke, at det kunde være heldigt, om den dyrkedes ogsaa af Nationaløkonomer. I hvert Fald kunde dette tænkes at faa til Følge, at disse klarere fik indarbejdet en Forestilling om Nødvendigheden af at adskille Vurdering og Forklaring, fordi de vilde faa Træning i at gøre sig Rede for de mange Vurderingsmuligheder og saaledes ikke ukritisk tale som Raadgivere ud fra en for dem naturlig Vurdering uden at føle Nødvendigheden af klart at gøre Rede for denne, og det er jo i Grunden alt, hvad Kravet om en Adskillelse mellem teoretisk og anvendt Videnskab logisk indebærer. Jeg tænker mig m. a. O., at den ogsaa af andre Grunde ønskelige udvortes Forbindelse mellem de to Synspunkter, nemlig i samme Person, kunde tjene til at fremme den nødvendige logiske Adskillelse.

Kan Videnskabens nøje Tilknytning til praktiske Interesser undertiden tænkes at skade den, kan paa den anden Side en mere sand videnskabelig Indstilling hos Praktikerne komme til at be-

tyde en Vinding ikke blot for Praxis, men ogsaa for Videnskaben, idet den kan føre dem fra Interessen for en bestemt Opgave ind i en selvstændig videnskabelig Undersøgelse eller til at sørge for, at en saadan paa anden Maade bliver sat i Gang. Billedet med Vanddraaben, hvis Retning et sagte Pust kunde ændre, kan finde Anvendelse ogsaa paa Samfundslivets Omraade, og Betydningen af at kunne gøre den rette Indsats paa rette Tid og Sted bør ikke blot føre Praktikerens til at interessere sig for Samfundsvidenskaben, men ogsaa dennes Dyrkere til i nogen Grad at anlægge deres Studier med et vist Hensyn til praktiske Opgaver, som det faktisk oftest sker, og ogsaa til at lægge Resultaterne af deres Arbejde tilrette paa en saadan Maade, at de lettest muligt kan udnyttes af Praktikerens, hvilket bl. a. kan ske ved at udforme en Del af dem som hypotetiske Imperativer. Derved har man ikke fældet nogen Vurdering, men gjort det let for den, der maatte anerkende den hypotetiske Vurdering som sin virkelige Vurdering, at tilegne sig Videnskabens Resultat og anvende det i Praxis.

Med dette vilde jeg nødig have svækket Sansen for den Erkendelse, at Videnskaben har sin selvstændige Værdi, og at den ikke kan trives paa bedste Maade, om dens Dyrkere ikke kunde fordybe sig i et delvis uinteresseret Arbejde for at finde den størst mulige Sammenhæng i de Fænomener, de arbejder for at udforske. Men ogsaa Praktikerens burde efter mit Skøn i ikke ringe Grad være besjælet af den samme Aand, d. v. s. af sand videnskabelig Aand; da vilde det blive mindre farligt for Teoretikerens at nærme sig Praktikerens. Begge burde enes om efter Evne ad forskellige Veje at fremme den Udforskning af Sammenhængen mellem Tingene, der i væsentlig Grad betinger vort Herredømme over dem.

RANDBEMÆRKNINGER TIL EN AKTUARDISPUTATS

AF F. ZEUTHEN

DE efterfølgende Bemærkninger maa ikke opfattes som nogen Anmeldelse af Aktuar, Dr. polit. Paul Johansens Disputats »Principperne for Netto- og Bruttogrundlag for Livsforsikring«. Disputatsens Hovedindhold og Hovedfortjenester ligger inden for de statistiske og forsikringstekniske Omraader. Jeg skal imidlertid holde mig udelukkende til driftsøkonomiske og samfundsøkonomiske Synspunkter.

Ved Siden af at tjene som Disputats har Afhandlingen det praktiske Formaal at forsøge at rejse en Diskussion i danske Aktuar-kredse, der kan føre til en Revidering, Modernisering og Simplificering af Beregningsgrundlaget. Der tilsigtes Simpelhed, Konsekvens og Ensartethed saavel med Hensyn til Nettopræmier som med Hensyn til Bruttopræmier. Hensigten er aabenbart, at hver forsikret skal bære sine særlige Omkostninger inclusive en forholdsmaessig Andel af de administrative Omkostninger beregnet paa simplest mulige Maade. Omkostningsprincippet er her uden Diskussion opstillet som prispolitisk Norm. Det uløselige Spørgsmaal om Fordeling af fælles Omkostninger i Forhold til, hvad hver enkelt har forvoldt, klares ved en Forhaandsvedtagelse om ensartet, simplest mulig, det vil vel i Reglen sige proportional Fordeling. Diskussion om en eventuel Prisdifferentiering er dermed udelukket.

Alligevel viser det sig, at Forfatteren ikke slaar sig til Ro hermed, men i særlige Tilfælde fremsætter ikke nærmere analyserede Hensigtsmaessighedsbetragtninger. En større Tegningsprovision for Studieforsikringer »kunde forhaabentlig bevirke, at der blev tegnet langt flere af disse baade fra den forsikredes og fra Selskabernes Synspunkt udmærkede Forsikringer« (S. 74, jfr. S. 59, 72 og 75).

Opfattes Johansens Bog som et Forsøg paa at faa Forsikrings-selskaberne med til et fælles Beregningsgrundlag og fælles Præmier, er en Analyse af Præmiepolitikens Formaaler vel overflødig og næppe opportunt. Som videnskabelig Forfatter burde Dr. Johansen imidlertid selv analysere denne Art, almindeligt forekommende, Forsøg paa at opnaa en fælles Prispolitik ved Gennemførelse af en ensartet og konsekvent Omkostningsberegning. De delikate Spørgsmaal om Prispolitik omgaas ofte paa behagelig Maade, ved at Forslaget om Prispolitik gives en objektiv Karakter af ren Omkostningsberegning¹⁾; men de er der naturligvis alligevel. Det er saaledes et Spørgsmaal, om den daarligste Virksomheds, Gennemsnittets eller den i en eller anden Retning normale Virksomheds Omkostninger skal være normgivende, og hvilken Forrentning af Kapitalen der skal regnes med, Spørgsmaal, som bl. a. maa afgøres under Hensyn til Efterspørgslens Intensitet, det vil i Virkeligheden sige ud fra prispolitiske Betragtninger.

Ses Bogen som en videnskabelig Afhandling, bliver der ingen Plads for udefineret Hensigtsmæssighed (i Praksis falder vi dog alle i en snæver Vending tilbage hertil). Man maa da enten gøre rede for et Grundformaal, hvoraf de specielle Principper kan afledes, eller man kan begynde Undersøgelsen et Stykke længere fremme ved at gaa ud fra visse veldefinerede Principper (f. Eks. om Omkostningerne som Norm for Priserne), Principper, der da i Stedet for i det første Tilfælde Grundformaalet tages som et valgt, videnskabeligt set vilkaarligt, Udgangspunkt.

Paa Forhaand at vælge Omkostningerne som Norm for Prispolitikken synes imidlertid ikke at svare til de Formaaler, Virksomhederne faktisk stræber efter. Noget andet er, at der af de nævnte taktiske Grunde eller af Mangel paa Omtanke er en stærk Tilbøjelighed til at lægge ensidig Vægt paa Omkostningerne; men dette maa da forklares.

Ved Valget af Udgangspunkt kan der være Tale om forskellige Typer. En simpel Type for Prispolitik har man i Monopolteorien, hvor det drejer sig om Virksomheder eller Sammenslutninger, der søger at maksimere deres Fortjeneste i det korte Løb eller mere rimeligt i det lange Løb. Hertil kan fra Studiet af de store Virksomheders Handlemaade føjes adskillige Biformaaler saasom Hensyntagen til Kunderne, Udvikling af Teknik og Forretningens Om-

¹⁾ Se min Artikel: Nogle Bidrag til Teorien om de store Virksomheders Priser, Nordisk Tidsskrift for Teknisk Økonomi, April 1940, S. 18—23.

fang som Formaals i sig selv eller mindst mulig Ulejlighed. Et Skridt videre fører til de offentlige Virksomheder, der med skiftende Vægtfordeling samtidig søger at tjene den offentlige Kasses og de forbrugende Borgeres Formaals. Men i alle disse Tilfælde drejer det sig om Formaals, ved hvis Gennemførelse det er nødvendigt at se baade paa Produktions- og Omkostningsforholdene og paa Efterspørgselssiden. Man maa overveje, i hvilket Omfang Virksomhederne kan opnaa Gevinst eller tjene deres eventuelle andre Formaals ved at ændre Priserne under Hensyntagen til, hvor meget Afsætningen da kan ventes ændret.

Hvad er nu Formaals for de danske Livsforsikringsselskaber, og hvilke Formaals maa antages at ligge bag Forfatterens udtalte Principper og Hensigtsmæssighedshensyn?

Det drejer sig ikke om nogen simpel monopolistisk Maksimering af Selskabernes Overskud. Efter Forsikringsraadets Beretning for 1939 var den samlede regnskabsmæssige Udgift i de danske Livsforsikringsselskaber (uden Genforsikring og Statsanstalt m. m.) 179 Mill. Kr., heraf Forsikringsudgifter 54 Mill. Kr., Forøgelse af Præmiereserverne 63 Mill. Kr., Anskaffelsesomkostninger 10 Mill. Kr. og Driftsudgifter 14 Mill. Kr. Af Overskudet paa 14 Mill. Kr. gik under $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. til Aktionærer og Garanter og 11 Mill. til Bonus. Administrationen faar altsaa ca. 50 Gange saa meget som Aktionærer og Garanter. Disse udøver næppe heller nogen større Indflydelse paa Ledelsen. Baade Aktieselskaber og gensidige Selskaber maa sikkert i det væsentlige siges at være selvstyrende og selvfornyende, administrerende Institutioner; og de Formaals, de stræber efter, maa formentlig i Overensstemmelse hermed antages at være Forsikringsvæsenets og Forsikringsadministrationens Trivsel.

Ved en Redegørelse for, hvorledes Dr. Johansens Forslag vil virke, kan der være Grund til at fremhæve, at de Præmienedsættelser, som opnaas, ikke er nogen Gave til de forsikrede, men kompenseres ved en Nedgang i Bonus. Det samlede Betalingsforhold mellem Forsikrede og Selskaber bliver i det væsentlige uforandret, samtidig med at de forsikredes Ind- og Udbetalinger faar en anden tidsmæssig Fordeling, og der sker en rationaliserende Omlægning i Forholdet mellem de forskellige Grupper af forsikrede.

Forslaget har til Hensigt at skabe fælles Regler for Præmieberegningen, det vil i Realiteten sig at afskaffe Konkurrencen paa dette Omraade. Men hvad vil Virkningen blive heraf? Der vil stadig kunne konkurreres med Hensyn til Agentens Ansigt, Selska-

bets Navn og andre Former for forskellig Indpakning af den standardiserede og prisregulerede Vare. Og endelig er der Bonus, som maa faa forskellig Størrelse efter Selskabernes Regnskabsresultater. Men skal denne sidste Forskel gøres aabenlys — ogsaa i Konkurrencen med Statsanstalten — ved en Standardisering af Bonus-reglerne, eller skal de dyrere Selskaber bevare deres Eksistens ved at skjule en Forskel i Værdien af Bonus? Hvad bliver Enden paa det hele, naar man faar en Række Selskaber, som trods Lighed med Hensyn til Ydelser og Præmier alligevel med en vis Bekostning fører Konkurrence om Erhvervelse af ny Forsikringer? Er denne Bekostning ud fra samfundsmæssige Synspunkter en rimelig Pris for en tilstrækkelig energisk — og i Betragtning af de opgivne Forsikringer og andre Spareformers gode Egenskaber ikke for energisk — Overtalelse af Befolkningen til at tegne Forsikringer? Og hvad er Virkningerne af Konkurrencen inden for et Forsikringssystem, som vi har det før Johansens Reform, hvor Konkurrenternes Tilbud fremtræder med en Række tilsyneladende Forskelligheder, der tilslører de væsentlige Ligheder og Uligheder for de usagkyndige Kunder?

Saaframt man i det hele i en videnskabelig Undersøgelse vil drøfte Virkninger af Forslag af den omhandlede Slags, bør man ikke forbigaa en aaben og upartisk Behandling af saadanne Spørgsmaal. I alt Fald bør man ikke ubetinget anbefale et Forslag uden at paapege, at der knytter sig visse videre Problemer til den anbefalede Udvikling.

Ved Siden af de omtalte, i høj Grad praktiske Spørgsmaal kan nævnes et noget fjernere liggende, rent teoretisk Spørgsmaal, som det vilde være ønskeligt at tage op paa Basis af et Forsikringsmateriale. Dr. Johansen taler, ligesom alle andre, om en »passende Sikkerhed«. Men hvad er passende Sikkerhed? Kan der siger noget om, hvilken Grad af Sikkerhed man i Forsikringsvæsenet, hvor Risikoproblemet foreligger i enklere Form end paa andre Omraader, regner med over for de store, ikke tilfældige Risikoer (Rente og Dødelighed), og hvad der bestemmer denne Grad? Spørgsmaalet om, hvor mange Gange Middelfejlen man vil op paa over for de tilfældige Udslag, er tilsyneladende et mindre Problem, idet det her er langt billigere, naar Problemet er erkendt, at komme op paa en meget høj Sikkerhedsgrad.

Foranstaaende Betragtninger vilde virke som en uretfærdig, ensidig Behandling af Johansens Undersøgelse, saafremt det ikke blev fremhævet, at det netop kun har været Hensigten at behandle

en enkelt Side, den økonomiske Side, der dog maa siges at være en væsentlig Side af de Problemer, som Bogen berører. Det afgørende ved en Bog, der som denne fremtræder som en beskeden Indledning til en Diskussion, ligesom det afgørende ved en Disputats, maa dog være, at den bringer noget nyt og godt, blot i nogle Retninger. Naar den, som det er blevet fremhævet af Sagkundskaben, gør dette paa det livsforsikrings-statistiske og -tekniske Omraade, har den sin fulde Berettigelse. I Samarbejdet mellem de nødvendigvis specialiserede Videnskabsgrene og i Samarbejdet mellem Folk med forskellige Anlæg og Interesser er Respekt for de andre vel noget af det vigtigste. Selv om det kan rumme Farer, gaar Samarbejdet lettest og behageligst, naar de enkelte er Optimister og møder med Beundring for det, de ikke selv forstaar. Med Hensyn til den paatalte Mangel kan iøvrigt nævnes, at samme Mangel: Anvendelse af en primitiv Omkostningsteori som Udgangspunkt for Prispolitik uden nærmere Motivering, ogsaa ofte har forekommet blandt Nationaløkonomer og Driftsøkonomer, at denne Mangel er af mindre Betydning i det foreliggende Tilfælde, hvor det drejer sig om en Specialopgave, og at Manglen endelig som nævnt helt kunde være elimineret uden store Ændringer af Bogen ved en Forhaandsvedtagelse af visse nærmere definerede Principper som et videnskabeligt set vilkaarligt valgt Udgangspunkt, en Begrænsning i Anlæg, der dog vilde svække Bogens Interesse betydeligt.

Med Hensyn til Bogens Forstaaelighed skal bemærkes, at det vilde have været ønskeligt, om Hovedidéerne, som meget vel er forstaaelige og er af væsentlig Interesse for videre Kredse saavel af Forsikringspraktikere som af Folk paa tilstødende teoretiske Omraader, i det mindste i et Bilag eller i et Slutningskapitel var blevet forklaret paa en for ikke-Aktuarer forstaaelig Maade. Naar det foreskrives, at Disputatser paa saa let tilgængelige Sprog som Engelsk og Tysk skal indeholde et dansk Resumé, kan det nok siges at være en for svag Hjælp, at de ikke-akutarisk uddannede Læsere i Forordet henvises til at anvende en elementær Fremstilling af Livsforsikringsteknikken som »Leksikon« til Fortolkning af Formelsproget, jfr. her Paul Johansen og Poul Ørding: Elementær Livsforsikrings-Matematik, 1940. Vigtige Dele af Aktuarernes Problemer er jo ikke af saa ophøjet mystisk og eksklusiv Karakter, som den meget eksklusive, fagvidenskabelige Form lader formode, jfr. her det i Disputatsen kritiserede meget gamle statistiske Grundlag for Dødelighedsberegningerne og foranstaaende

Diskussion om de noget primitive, prispolitiske Principper. Iøvrigt skal jeg være den sidste til at angribe, at man i en intern Diskussion anvender Specialisternes Forkortelser og Forudsætninger. Forfatterens Styrke er netop den korte, i nogle Tilfælde for korte, Vej frem til Løsning af Spørgsmaalene. Han gør det, som baade inden for Teori og Praxis er det væsentligste: stiller Spørgsmaal og løser dem. Han løser dem godt nok, men ikke *for* godt til at aabne Plads for fortsat Arbejde for sig selv og andre.

BOGANMELDELSER

DANMARKS SOCIALE LOVGIVNING 1891—1941. Udgivet af Socialt Tidsskrift. Kbh. 1941. 416 S.

Det er naturligt, at Arbejds- og Socialministeriet har ønsket at fejre Halvtredsaaret for Sociallovgivningens Gennembrud herhjemme med Alderdomsunderstøttelsesloven og Fattigloven af 1891 ved Udsendelse af et Festskrift. Det skal straks siges, at dette afviger priseligt fra de fleste andre Festskrifter, private og undertiden ogsaa offentlige, ved ikke at afbrænde en Mængde personlig Virak. Anmelderen kunde endog fristes til at mene, at man ved denne Lejlighed var kommet over i den modsatte Grøft, idet det aabenbart har været Redaktionen om at gøre, at Personerne helt skulde forsvinde i Forhold til de saglige Foranstaltninger og Resultater. Det kan være farligt at nævne Navne, fordi Grænsen mellem, hvem der skal med og hvem ikke, kan være vanskelig at trække. De fleste Festskrifter trætter og irriterer udenforstaaende ved Forsøg paa saa vidt muligt at faa givet alle en rosende Omtale eller i al Fald faa dem nævnt. Men er dette en Uskik, vilde vel paa den anden Side de fleste af os i et Skrift som det foreliggende vente, at nogle af de Personer, der har spillet en Hovedrolle ved Planlæggelse eller Administration af den sociale Lovgivning (jeg nævner eksempelvis blandt nu afdøde Theodor Sørensen, Ludvig Bramsen, Carl Ussing, Michael Koefoed), var blevet nævnt og Arten af deres Indsats i al Fald antydet. Men enhver saadan Omtale af Personer har man med Flid undgaaet, ligesom Bogen blandt sine mange udmærkede Billeder ikke indeholder et eneste Portræt.

Saglighed og Anonymitet præger Bogen. Ligesom man har undgaaet at nævne Navne i dens Tekst, er ogsaa Forfatternavne undgaaet. Af det mangfoldige Stof gætter man sig til, at der i Virkeligheden maa have været adskillige Forfattere, men om disse kun skal søges mellem Ministeriets Embedsmænd eller tildels ogsaa udenfor, faar vi ikke at vide. Bogen fremtræder kun paa »Socialt Tidsskrift«s Redaktionsudvalgs Ansvar, om end man aner, at en enkelt af dette Treklover særlig har gjort sig gældende ved Stoffets Udformning. Det kan maaske betvivles, om en saadan Anonymitet, som man kender fra Dagbladsstof og statistiske Publikationer, helt er paa sin Plads i et mere sammenfattende og tildels historisk Værk som dette. Man kan jo dog fra tidligere nævne adskillige Værker, ogsaa udgivne af Ministerier, saaledes »Danmarks Sociallovgivning« 1918, hvor man fik at vide, hvem der havde skrevet de enkelte Afsnit.

Men selve Indholdet er naturligvis det vigtigste, og det kan med Rette siges, at det er baade righoldigt og paalideligt. Een Ting kan dog maaske savnes, naar Bogen skal betragtes som den sociale Lovgivnings Historie

i de 50 Aar: en sammenfattende Oversigt over den sociale Lovgivnings Udvikling, hvor Milestenene i denne tydeligt ses. Man maa formode, at det er en Følge af Stoffets Udstykning mellem mange, der hver for sig kun skriver om et begrænset Omraade, at der vel findes en Del historiske Indledninger i de enkelte Kapitler, men intet samlet historisk Overblik. Et saadant maatte jo være begyndt med en Ekstrapolation, idet jo strengt taget ikke 1891 er Udgangspunktet for vor sociale Lovgivning, om end for en betydningsfuld Del af denne, men ogsaa Fabrikloven af 1873, Børnelovene af 1888 og Maskinbeskyttelsesloven af 1889 er Led i den Lovgivning, som er fremkaldt af den humane Aand, der har søgt at afhjælpe Nutidens sociale Onder. En saadan almindelig historisk Oversigt maatte dernæst særlig have dvælet ved de vigtigste nye Faser i den sociale Lovgivning, f. Eks. den, der indledtes med Lovene om den faste Voldgiftsret og om Forligsmanden i 1910, eller den, der i 1933 oprandt ikke blot med Socialreformen, men med Statens direkte Indgreb i Arbejdsbetingelserne gennem Forlængelse af Overenskomsterne ved Lov. I øvrigt er disse direkte Lovindgreb i Fastsættelsen af Arbejdstidsbetingelserne, hvad enten det nu skete ved Overenskomsternes Forlængelse, ved Bestemmelser om tvungen Voldgift eller ved Forligsmandens Forslags Ophøjelse til Lov, heller ikke blevet behandlet i nogen speciel Afdeling af Bogen saadan som ellers alle Sider af den sociale Lovgivning. De omtales kun i Forbigaaende i 3—4 Linier paa S. 231. Er det, fordi man regner denne Lovgivning for noget kun midlertidigt? Eller er det for at undgaa at komme ind paa Politik? I al Fald har disse Love, som atter og atter er dukket frem siden 1933, øvet stor Indflydelse paa de sociale Forhold.

Med denne enkelte Undtagelse vil man i Bogen næppe savne en mere eller mindre indgaaende Omtale af alle Sider af den sociale Lovgivning. Efter almindelig Opfattelse falder vel endog flere af de Emner, som Bogens Kapitler behandler, uden for den sociale Lovgivning i egentlig Forstand, saaledes Sygdomsforebyggelse og Hospitalsvæsen (Kap. 3, S. 189—217) og Uddannelse og Folkeopdragelse (Kap. 5, S. 304—51), ligesom Bogens sidste Kapitel om Andelsbevægelsen (S. 397—412) kommer lidt overraskende. Det skal dog ikke bebrejdes Redaktionen, at den har opfattet sin Opgave saa bredt; særlig for den udenlandske Udgaves Vedkommende er det praktisk at give et saa alsidigt Indblik som muligt i dansk social Kultur ved Aar 1940.

De to første Kapitler handler om Socialforsikringen (Kap. 1, S. 13—89) og om Forsorgslovgivningen (Kap. 2, S. 90—188). Det er i alt omtrent Halvdelen af Bogen, der i det væsentlige er en Gennemgang af Socialreformens fire Love og de Foranstaltninger, som disse Love yderligere har affødt. De Institutioner, som er fremkaldt af eller nyder godt af denne Lovgivning, er skildret baade i Tekst og Billeder. Paa enkelte historiske Tilbageblik nær er det Nutiden, vi faar et paalideligt Billede af. Men disse Kapitler giver ikke Anledning til megen Omtale. Langt mere broget og med Stof fra langt flere Kilder er det fjerde Kapitel om Arbejdsmarkedets Organisation (S. 218—303). Den første Underafdeling her handler om de kollektive Arbejdsforhold. I rigtig Erkendelse af, at Lovgivningen paa dette Omraade ikke kan forstås og vurderes uden i Sammenhæng med, hvad Parterne selv har skabt gennem deres Organisationer og Overenskomster,

anvendes der nok saa megen Plads paa at skildre disse som paa Fremstilling af selve Lovene om den faste Vodgiftsret, Forligsinstitutionen o. s. v. En historisk Fejl har indsneget sig i Omtalen af Organisationernes Deltagelse i Administrationen af Lovgivningen. Arbejdsraadet omtales S. 239 som oprettet ved Fabrikloven 1913. Det var jo allerede ved Fabrikloven 1901, det skete, og dette har sin Interesse derved, at det var en af de første Lejligheder, hvor Lovgivningsmagten anerkendte og gjorde Brug af de ikke saa længe forinden oprettede Hovedorganisationer paa Arbejdsgivernes og Arbejdernes Side.

Et andet vigtigt Afsnit i dette Kapitel drejer sig om Arbejderbeskyttelsen; det historiske behandles yderst nødtørftigt, medens der derimod især gives en meget instruktiv Fremstilling af Bekæmpelsen af Bedriftsfarer og Forebyggelsen af Ulykkestilfælde. Af stor Interesse med Hensyn til det sidste Tiaars sociale Udvikling er den derefter følgende Fremstilling af Foranstaltninger til Fremme for Beskæftigelsen; baade Erhvervslivets og Arbejdsløshedens Fluktuationer og de vigtigste offentlige Bestræbelser for at skaffe Beskæftigelse træder tydeligt frem, ogsaa i ledsagende Diagrammer og Billeder af de store Broer og andre større Arbejder. Beskæftigelseslovene af 1940 er ogsaa udførlig omtalt. Efter denne forholdsvis fyldige Fremstilling virker den korte Behandling af Arbejdsanvisningen (den faar kun een Side uden noget historisk Tilbageblik) paafaldende, selv om den offentlige Arbejdsanvisning ikke har faaet saa stor Betydning her til Lands, som man i sin Tid drømte om. I dette Kapitel faar endelig ogsaa Landbrugets sociale Spørgsmaal deres Plads; det drejer sig i det væsentlige om Husmandslovgivningen siden 1899, men ogsaa de senere Aars Bestræbelser for at skaffe Landarbejderne bedre Boliger og andre Fordele behandles.

Om Ferie og Fritid handler det sjette Kapitel (S. 352—70). Og i Kapitel 7 (S. 371—96) gives der en vel afrundet Fremstilling af Boligspørgsmaalet. Det er ikke blot en Gengivelse af Hovedindholdet af de sociale Boliglove lige op til de seneste Aar, men disse Love anbringes i en passende Ramme af Oplysninger om den faktiske Boligstandard, ligesom Lovenes Virkninger skildres i Tekst og Billeder.

Foran de her omtalte Kapitler om de forskellige Sider af den sociale Lovgivning er der en kort Indledning om Befolkningsudviklingen, Erhvervsstrukturen, Levestandarden o. s. v. Bagi kunde man maaske nok have ønsket et alfabetisk Sagregister, naar det drejer sig om en Bog med et saa righoldigt og forskelligartet Stof; den udførlige Indholdsfortegnelse foran kan ikke helt erstatte det. En kronologisk Fortegnelse over de vigtigste sociale Love vilde heller ikke have været af Vejen.

Trods de enkelte Indvendinger, der kan gøres, foreligger der dog her en værdig og smuk, paalidelig og alsidig Oversigt over et vigtigt Omraade af dansk Kultur. Det vil være en af de Bøger, man med størst Udbytte vil gaa til, naar man trænger til social Orientering.

Even Marstrand.

til-
v.
ta-
39
en
ste
ke
og

el-
ær
og
let
af
og
for
m-
es-
ige
aar
en
ds,
d-
ige
æ-
be-

tel
et.
ve
me
ger

ale
vs-
ve
et
lse
ig-

ner
de
vil